

МАУП

Міжрегіональна
Академія управління
персоналом

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні

Випуск 11

Хмельницький, 2022

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Випуск 11

Хмельницький – 2022

УДК 342.7
ББК 67.9 (4Укр)
А 84

А 84 Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2022. Вип. 11. 244 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті за матеріалами інтернет-конференції студентів та молодих вчених «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні». Авторами статей розкрито такі питання: служба в органах місцевого самоврядування; правовий статус суб'єктів господарювання; інструменти примирення сторін в цивільному судочинстві; сучасні досягнення криміналістики; шляхи вдосконалення законодавства України та проблеми його адаптації до правової системи Євросоюзу; питання діяльності правоохоронних органів в Україні.

Редакційна колегія:

Білий Л. Г., директор Хмельницького інституту МАУП, кандидат педагогічних наук, доцент (головний редактор); **Авсієвич А.В.**, доктор філософії в галузі права (Хмельницький інститут МАУП); **Андрушко А.В.**, кандидат юридичних наук, доцент (Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова); **Жданкіна Л.К.**, кандидат юридичних наук (Конституційний суд України); **Мота А.Ф.**, доктор юридичних наук, доцент (Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького); **Охман О.В.**, кандидат юридичних наук (Хмельницький інститут МАУП); **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (Хмельницький інститут МАУП); **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент (Хмельницький економіко-правовий коледж МАУП); **Циганюк Ю.В.**, доктор юридичних наук, доцент (Хмельницький інститут МАУП).

Рецензенти:

Дем'янова О.В., кандидат юридичних наук, доцент (м. Хмельницький)
Рабовська С.Я., кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 24.01.2022 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом
© автори статей,
2022

А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький)

ДО ПИТАННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ У ВИРІШЕННІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СПОРІВ

Для швидкого вирішення спору у межах здійснення зовнішньоекономічної діяльності передбачено недержавне вирішення спору з допомогою Міжнародного комерційного арбітражного суду (МКАС).

Діяльність МКАС регулюється Нью-Йоркською Конвенцією про визнання та приведення у виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року, учасниками якої є понад 140 країн; Європейської (Женевської) Конвенції про міжнародний комерційний арбітраж 1961 року, що об'єднує 30 країн; Міжамериканською (Панамською) конвенцією про міжнародний комерційний арбітраж 1975, учасниками якої є 20 американських держав і Аманської конвенцією арабських держав про комерційний арбітраж 1987 року, підписаної арабськими країнами.

Положення вищезгаданих міжнародно-правових актів стали основою правового регулювання міжнародного комерційного арбітражу у національному законодавстві низки країн задля забезпечення однакового підходу до міжнародної торгівлі.

Правовий статус МКАС при Торгово-промисловій палаті України, тобто його правосуб'єктність, організація діяльності, компетенція, встановлено: Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р.; Положенням про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України, що є Додатком 1 до зазначеного Закону; Регламентом Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України [2].

МКАС, згідно з Положенням, є самостійною постійно діючою арбітражною установою, яка здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Функціонування арбітражу, як і інших альтернативних способів вирішення спорів в Україні, ґрунтується насамперед на конституційному положенні про те, що кожен має право захищати свої права свободи від порушень та протиправних посягань будь-

яким не забороненим законом способом (стаття 55 Конституції України). Одним із таких загальноприйнятих способів вирішення цивільно-правових спорів є звернення до арбітражу – інституційного чи створеного сторонами для вирішення конкретної спори (ad hoc).

МКАС приймає до розгляду спори, що належать до його компетенції:

1) за згодою сторін, спори на підставі договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однією зі сторін спору знаходиться за кордоном, а також: спори підприємств з іноземними інвестиціями та міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а також їх спори з іншими суб'єктами права України;

2) зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення МКАС, що стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу (постачання) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та/або послугами, перевезення вантажів та пасажирів, торговельного представництва, оренди (лізингу), науково-технічного обміну, обміну іншими результатами творчої діяльності, спорудження промислових та інших об'єктів, ліцензійних операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва та інших форм промислової та підприємницької кооперації;

3) спори, що віднесені до юрисдикції МКАС через міжнародні договори України [1; 2].

Розгляд у МКАС відбувається за наявності письмової (арбітражної) угоди між сторонами про передачу йому всіх або певних спорів, які виникають або можуть виникнути між сторонами у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, мають вони договірний характер чи ні. арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження у договорі або у вигляді окремої угоди.

Порядок звернення до МКАС та розгляду справ визначається Регламентом Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України (в редакції Рішення Президії МКАС при ТПП України від 27.07.2017 р. № 25(6), а розмір арбітражного збору, стягуваного у прийнятому до розгляду справи - Положенням про арбітражні збори та витрати (додаток до

Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду палати України) [2].

Організаційно МКАС при ТПП України складається з арбітрів, Президії МКАС, Голови та її заступників, а також Секретаріату. Розгляд справ здійснюється арбітрами, які обираються або призначаються із Рекомендованого списку арбітрів, затвердженого Президією Торгово-промислової палати України. Рішення МКАС є остаточними та обов'язковими для сторін і при відмові від їх добровільного виконання наводяться у примусовому порядку [3, с.15].

Функціонуючи при Торгово-промисловій палаті України, МКАС залишається незалежним та самостійним арбітражним інститутом. Палата не є найвищим органом і не має адміністративних повноважень щодо МКАС. Закон забороняє втручання у діяльність МКАС та зобов'язує Торгово-промислову палату України виконувати функції щодо сприяння МКАС у реалізації останнім свого основного завдання – вирішення зовнішньоекономічних спорів. У п. 1 Положення про МКАС при ТПП України закріплено вичерпний перелік його функцій: затвердження Регламенту МКАС, порядок обчислення арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших видатків суду, сприяння його діяльності.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про третейські суди» дія цього закону не поширюється на міжнародний комерційний арбітраж, отже, до організації та діяльності МКАС цей Закон не застосовується.

Таким чином, єдиний спосіб захистити свої інтереси у спорі з несумлінним нерезидентом та уникнути фінансових санкцій з боку держави – це звернення з позовом до Міжнародного комерційного арбітражного суду (МКАС) при Торгово-промисловій палаті України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>.
2. Про затвердження Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України: Рішення Президії Торгово-промислової палати України від 27 липня 2017 року № 25(6). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025571-17#Text>

3. Международный коммерческий арбитраж: вызовы современности. Сборник статей и докладов. К 25-летию деятельности МКАС при ТПП Украины и развития международного коммерческого арбитража в Украине. К.: 2017. 256 с.

А.В. Андрушко,
кандидат юридичних наук, доцент; адвокат
(м. Хмельницький)

ТРУДОВЕ ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО

Сучасний курс на дерадянізацію, тобто відхід від радянської концепції трудового права, вимагає перегляду змісту його основних інститутів, проте побудова нового чи реформування діючого права у державі, очевидно, має зважати на той правовий сенс, який закладений у її призначенні. Призначення трудового права – це не тільки його особиста галузева відповідальність, але і відповідальність усієї системи права та держави, які його цим завданням наділили. Безперечно, призначення – це правовий дух галузі, її роль та завдання у суспільстві. Якщо дивитися глибше, то ми побачимо, що гарантії при прийнятті на роботу та звільненні, норми робочого часу та часу відпочинку, охорони та оплати праці, охороняються трудовим правом не випадково. Питання навіть не в історичному становленні трудового права, а саме в тій унікальній ролі в житті людини та суспільства, яка відведена йому державою. Власне, виникнення ідеї про соціальні права пов'язується саме з концепцією прав людини «нового покоління» (до яких відноситься право на працю, на оплату праці, на охорону праці тощо), сутність якої у обов'язку держави забезпечувати такі закони, які стоятимуть на охороні та захисті цих прав. З огляду на зазначене, соціальні питання ототожнюються насамперед з працівниками, чим підкреслюється значущість їх прав та важливість першочергового захисту, порівняно з іншими суб'єктами. Саме у соціальному призначенні трудового права виявляються найбільш загальні, важливі інтереси і потреби працівників, які стосуються їх праці. Відтак, характеризуючи трудове право під призмою соціального, ми говоримо про сакральну, внутрішньо-притаманну, органічну властивість галузі, як результату акумуляції складних історичних, правових протиріч людини, суспільства та держави.

Важливо, якщо ми говоримо про соціальне право, то мова йде не тільки про його призначення в суспільстві. Соціальне право є на

стику двох типів права: приватного і публічного. У соціальному праві є риси і приватності, як у цивільному праві (договірне регулювання), так і публічності, як у адміністративному праві (жорстке регулювання державних стандартів і встановлення мінімальних гарантій). Відтак, соціальне право можна розглядати як тип права (нарівні з публічним і приватним).

З урахування цього, у реформуванні трудового законодавства важливо, щоб механізми правового регулювання були спрямовані на стабілізацію та розвиток соціальних норм у суспільстві, в інтересах якого, власне, держава і має працювати. Завдячуючи таким інститутам як трудовий договір, робочий час, час відпочинку, оплата праці, охорона праці та ін., працюють правові гарантії у суспільстві, яке достатньо тривалий час, десятиліттями боролось за те, щоб вони здобули своє заслужене місце у нормах саме цієї галузі права.

Власне, трудове право й виникло саме з тим, щоб вирішити соціальні протиріччя між працею і капіталом, врегулювати протестні настрої між різними соціальними групами та конкуруючими ідеологіями. І хоча це були здобутки часів дорадянського та радянського періоду, ми розуміємо і усвідомлюємо всю їх важливість, переосмислюючи у сучасні дні. Люди принесли гігантські жертви у боротьбі за свої трудові та соціальні права, відтак соціальна позиція держави на порозі прийняття нового Трудового Кодексу України – це основоположна засада, правило без виключення.

Кожна держава має бути соціальною, тому цей термін існує для підкреслення здатності держави здійснювати сучасну соціальну політику. У зв'язку з цим для України, яка прагне стати істинно соціальною державою, важливо пам'ятати історію становлення трудового права та застосовувати її як орієнтир у прийнятті нових законів, у яких мова йде про трудові права, свободи та інтереси людини, як орієнтир у дерегуляції та дерадянзації трудового законодавства. Проте зауважимо, що соціальна держава і соціальне право це різні речі, оскільки соціальна держава повинна здійснювати соціальну політику, а соціальне право це не тільки трудове право, бо до соціальних спільностей належить і соціальне забезпечення, і соціальне житло, і інші частини галузей.

Важливо те, що сутність трудового права не у рівності між працівниками та роботодавцями, оскільки принцип рівності, як особливе правове явище, не зможе повною мірою реалізуватися в

рамках трудових правовідносин між цими суб'єктами; не у зведенні правового регулювання трудових відносин до трудового договору, оскільки це позначиться, у першу чергу, саме на працівниках і призведе, кінцевою метою, до втрати ними своїх правових гарантій.

Тому найголовніше завдання дерегуляції чи дерадянзації трудового права – це недопущення ліквідації соціальної держави, тобто зняття з держави функцій соціального захисту та забезпечення того суб'єкта, який знаходиться у залежності ринку праці, роботодавців, бізнесу, економіки. Дерадянзація, окрім, безперечно, позбавлення трудового законодавства застарілої, неактуальної й концептуально несумісної із законодавством України термінології, покликана мобілізувати всі дієві та неодноразово випробувані наявні правові ресурси на поєднання з новими викликами. Позбавлення радянських пережитків - це не тільки позбавлення радянської термінології, це відхід від радянської доктрини про те, що держава регулює і гарантує все, тому сьогодні необхідно говорити про розширення сфери, наприклад, договірного регулювання із обов'язковим збереженням мінімальних гарантій, а також контрольних функцій держави за дотриманням цих гарантій. Очевидно, що такі гарантії можуть також здійснюватися на колективно-договірному рівні у процесі здійснення соціального діалогу. Практика застосування Європейської соціальної хартії і практики Європейського комітету соціальних прав про це свідчать.

З історії відомо, за умови прийняття державою курсу антисоціальної політики, у тому числі і у такий спосіб як максимальне зведення до умов трудового договору правового регулювання трудових відносин, то з часом трудове право не витримує чужорідного йому механізму правового регулювання. Нарощення соціальних якостей держави несумісне з її ослабленням, мінімізацією. Виконання соціальних функцій вимагає збільшення ролі держави. Якщо соціальне призначення держави у трудовому праві не буде розвиватися, то не так легко буде забезпечити трудові права людей, вони будуть, хочемо ми цього чи не хочемо, знижуватися і падати. Тому сучасне призначення трудового права у соціальній державі полягає у забезпеченні трудових гарантій і стандартів, контролі за їх дотриманням, а не втручанням держави у все. Тому якщо ми замислюємося якою має бути державницька позиція щодо трудового права, то це означає, що ми думаємо про майбутнє України.

Сучасні ринки праці дійсно переживають значні трансформації, тому не випадково, що нові проекти Трудових Кодексів України висвітлюють трудові відносини під призвою балансу інтересів працівників, роботодавців та держави. Тим не менше, тестування трудових відносин на предмет дотримання справедливого балансу інтересів між його сторонами, не потребує співвідношення неспівмірного, оскільки баланс розуміється передусім як адекватне поєднання між правовою вагою (значенням) права та інтересу того чи іншого суб'єкта та способами їх забезпечення у визначених межах. В цій концепції, безумовно, має відобразитися соціальне призначення трудового права, яке надає більшої ваги охороні та захисту трудових прав та інтересів саме працівників, поряд з роботодавцями та державою. Відтак, складовими змістовної наповненості балансу інтересів є неспівмірність прав та інтересів сторін трудових відносин щодо соціальної можливості користування певним благом. Відомо, що у процесі правового регулювання трудових відносин має забезпечуватися виконання соціальної та виробничої функцій трудового права, їх синтез природно опосередкований неповторним та специфічним правовим проявом призначення галузі. Засторога у тому, що соціальна функція — це функція держави, а не функція підприємств, установ, організацій, роботодавців. Відтак, соціальна роль держави зводиться нанівець, якщо вона позбавлена юридичних важелів впливу на реалізацію своєї соціальної функції.

Саме держава, якщо вона за Конституцією України претендує називатися соціальною, охороняє працю людей, встановлює мінімальний розмір заробітної плати, норми охорони праці, гарантії виникнення, зміни чи припинення трудових відносин, межі юридичної відповідності тощо. У зв'язку з цим, хоча призначення трудового права сьогодні і полягає у пошуку балансу інтересів працівників і роботодавців з урахуванням інтересів держави через дерегуляцію трудових відносин, проте така дерегуляція має враховувати безперечний пріоритет захисту прав і інтересів працівника, як економічно більш слабкої сторони. Утверджуючи себе як соціальна, держава бере на себе відповідальність за стан трудового законодавства, яке не може вийти за межі фундаментальних принципів права, а умови трудового договору не можуть вийти за межі закону.

Відтак, призначення трудового права у соціальній державі полягає у врегулюванні трудових відносин з метою надання їм чіткої

соціальної направленості задля створення необхідних умов охорони та захисту трудових прав та інтересів людини через прояв державницької позиції. Державницька позиція у трудовому праві має бути націлена на те, щоб закон забезпечував соціальний захист, вирішував проблемні питання соціальної напруги між працівником та роботодавцем.

Отже, на порозі прийняття нового Трудового Кодексу України ми маємо пам'ятати, що саме соціальна позиція держави є основоположною і впливає на те, які є трудові права громадян, які будуть і до чого ми йдемо. Досвід усіх розвинених країн свідчить про те, що соціальна позиція держави - це засіб для протидії легалізації будь-якого свавілля в трудовправовій сфері. Відтак, призначення трудового права - це результат соціальної політики держави і соціальної позиції її ж громадян, їх соціальної культури, яка формується, у тому числі, завдяки соціальному просвітництву, культивуванні у суспільстві розуміння цінності трудового права.

Т.Б. Аріфходжаєва,

*кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)*

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ, ЯК ОСНОВНОГО КУРСУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Забезпечення прав та свобод людини, в часи новітньої історії людства, стоїть наріжним каменем на шляху вирішення усіх соціально-демократичних змін у будь-якому суспільстві. Більше того, необхідно зауважити, що навколо питань, пов'язаних з правами і свободами людини, історично формувалися та розвивалися філософсько-правової погляди різних цивілізацій та суспільно-політичних устроїв.

У сучасному світі інститут прав і свобод людини і громадянина покликаний зміцнювати і захищати права людини та їх гарантії. Питання про права і свободи людини та громадянина є важливою складовою проблеми реального становища особи в суспільстві й державі, яке визначається як юридичними, так й іншими соціальними нормами і складає змістовне наповнення суспільного статусу особи. Відповідно, правовий статус особи становить лише частину її суспільного статусу і стосується насамперед її зв'язків і відносин із державою. Юридично закріплене

становище особи в державі й суспільстві визначає її правовий статус [1, с. 150-152].

Саме тому правовий статус людини, її життя у громадянському суспільстві та взаємодія з державою завжди становить підвищений науковий інтерес. Нині існують дві загальноприйнятні, але не закріплені у правовому полі, концепції прав людини. Згідно з першою, в основі прав людини лежить людська природа, а тому джерело прав людини перебуває за межами державно-правового розвитку. Друга ж ставить права людини вище держави, і протистойть тоталітарним проявам з боку держави. Сутність цієї позиції зводиться до традиції юридичного позитивізму, за яким джерелом прав людини визнається держава, яка «дарує своїм громадянам права», стоїть вище суспільства і формує загальнообов'язкові закони [2, с. 22].

Ще з проголошенням незалежності України та прийняттям Основного Закону країни у 1996 році першими статтями Конституції задекларовано, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна та правова держава, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [3].

Як свідчить досвід соціально розвинутих країн Європи та світу, прагнення здійснити демократичні перетворення в державі стають успішними, за умови дотримання векторів, орієнтованих на інтереси людини, їх гармонізацію з інтересами суспільства, іншими словами, на реалізацію гарантій прав і свобод громадян та механізми їх захисту. Таким чином, ключовою стає роль державної влади у забезпеченні прав і свобод людини, як основного курсу соціальної політики демократичної держави.

На думку П. Рабіновича [4, с. 201], усі права людини можуть поділятися на певні види за іншими критеріями, а саме за:

- значенням для їх носія – основні (безумовно необхідні для його існування та розвитку) і не основні (що не є життєво необхідними);

- способом здійснення – активні (свобода «для», тобто для вчинення активних дій) і пасивні (свобода «від», тобто від втручання, перешкоджання з боку інших суб'єктів);

- суб'єктом складом здійснення – індивідуальні (здійснюються переважно одноосібно, наприклад, право на свободу вираження переконань, право на виховання своєї дитини) і колективні (можуть бути реалізовані лише спільними діями групи

носіїв права, приміром, право на проведення мітингів, демонстрацій тощо).

Держава, в умовах сучасних викликів, повинна забезпечити створення умов для реалізації прав і свобод людини, усунення перешкод та розширення можливостей на цьому шляху. Як вважає Т.В.Поспелова, сталий розвиток суспільства можливий лише за умови домінування цінностей самоактуалізації особистості і повного розвитку її потенціалу на благо суспільства [5].

Тож важливими і соціально значущими буде виконання соціальних завдань, спрямованих на відновлення й розвиток людського капіталу, скорочення надмірної диференціації доходів, подолання бідності, забезпечення реалізації прав людини на соціально прийнятний рівень життя, освіти, медичне забезпечення та гідну старість є необхідною умовою для економічного розвитку України.

В Україні, на період до 2015 року, основні напрями соціальної політики були сформовані з урахуванням базових положень концепцій: соціальної безпеки, що впливає з необхідності попередження виникнення та ліквідації соціальних небезпек і ризиків, формування умов для людського і соціального розвитку; соціальної держави, спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення шляхом забезпечення ефективної зайнятості й соціального захисту, соціальної відповідальності бізнесу в умовах сучасної ринкової економіки, формування середнього класу, захисту прав і свобод людини тощо; людського розвитку, зорієнтованого на розвиток кількісних та якісних параметрів людського потенціалу шляхом розширення можливостей вибору людини; людського капіталу, що розглядає накопичені продуктивні здібності людини, які формуються в результаті інвестицій в освіту, охорону здоров'я, мотивацію та мобільність як основного чинника виробництва; економіки знань, згідно з якою знання та нагромаджений капітал у сучасних умовах є основним чинником суспільного розвитку; інноваційного розвитку, де головним чинником розвитку та конкурентоспроможності країни визначається безперервний потік інновацій, що є результатом діяльності людей із високими якісними характеристиками; соціального капіталу, що потребує норми взаємодії та довіри, які виникають у відносинах між державою, бізнесом, громадськістю, роботодавцями та працівниками на підставі загальних інтересів; сталого розвитку, що потребує соціальної відповідальності нинішнього покоління перед

прийдешніми поколіннями за ресурсне забезпечення життєдіяльності людського потенціалу при здійсненні економічної, соціальної та екологічної політики [6].

Соціальна політика має досить узагальнені цілі, що конкретизуються по мірі їх актуалізації в процесі стратегічного управління процесами соціального захисту. Забезпечення соціального захисту – це низка різних стратегій. Тобто за допомогою різноманітних методів здійснюється вплив на різні аспекти соціального захисту, а не на соціальний захист як такий [7].

Основними пріоритетами державної соціальної політики є: підвищення рівня життя населення, забезпечення ефективної зайнятості населення, створення дієвої системи соціального захисту вразливих верств населення [8].

Таким чином, визначальною є роль державної влади у забезпеченні прав і свобод людини, як основного курсу соціальної політики демократичної держави, оскільки встановлюючи відповідні пріоритети, вона реалізує ту або іншу стратегію соціального захисту (конкретні актуальні цілі, шляхи і методи їх досягнення в даних конкретних умовах, спрямовані на поліпшення добробуту людей).

Список використаних джерел та літератури:

1. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина : учеб. пособие. Харків, Райдер, 2003. 201 с.
2. Пивовар В.Я. Антропологічно-правове обґрунтування прав людини Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка: Серія : Філософія. Політологія. 2012. Вип. 106 . С. 21–23.
3. Конституція України: прийнята 28.06.1996 р. К.: Знання, 2021. 56 с.
4. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навч. посіб.]. Київ, 2004. 464 с.
5. Поспелова Т. В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні : монографія / Т. В. Поспелова. – Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2011. – 350 с.
6. Основні напрями соціальної політики на період до 2015 року : Проект [Електронний ресурс] // О. І. Амоша, О. Ф. Новіков. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-115300.html?page=4>

7. Ракитский Б. Стратегия социальной политики в обществе переходного типа / Б. Ракитский // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – № 5. – С. 23-45.

8. 210. Соціальний звіт за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211

Н.Л. Бондаренко-Зелінська,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Суспільні перетворення, що тривають в Україні з моменту отримання незалежності, орієнтовані на інтегрування нашої країни в світовий та європейський простір як демократичної, правової, соціальної та економічно розвиненої держави. І одним з важливих кроків на шляху до досягнення цієї мети є формування дієвого національного механізму захисту прав особи, її свобод та охоронюваних законом інтересів. З цієї причини на перший план виступають питання створення ефективних інструментів такого захисту. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з активізацією в останні десятиліття інтеграційних процесів майже у всіх сферах суспільного життя: туризм (в т.ч. медичний), онлайн-комерція, отримання освітніх послуг за кордоном та інші правовідносини з іноземним елементом стали для українців повсякденними явищем. І в умовах сьогодення суспільство потребує крім іншого, оперативного та конструктивного врегулювання конфліктів, що є закономірною складовою розвитку таких відносин.

В свій час Україна взяла на себе зобов'язання привести національну правову систему в т.ч. щодо охорони та захисту прав особи у відповідність до стандартів європейської спільноти [8; 9; 16]. Водночас на даному етапі історичного розвитку вітчизняні форми та способи захисту, на жаль не досягнули необхідного рівня релевантності суспільним потребам.

В першу чергу це пов'язано з тим, що в національному механізмі захисту прав особи домінують юрисдикційні форми захисту (зокрема судова). Утім, коли правовідносини містять іноземний елемент правозастосування суттєво ускладнюється у

зв'язку з необхідністю врахування змісту норм іноземного права, колізійних прив'язок тощо. Більше того, об'єктивно не усі конфлікти, що виникають в суспільстві можуть бути врегульовані правом, а отже їх вирішення складно віднести до компетенції юрисдикційних органів.

За таких умов все більшої популярності в світі набуває Альтернативне вирішення спорів (ABC) («Alternative Dispute Resolution (ADR)») — гнучка та універсальна система способів врегулювання і вирішення спорів, що базується на засадах примирення сторін конфлікту, поза так званою формальною/юрисдикційною процедурою [2, с. 12].

Такі способи є ефективними для врегулювання конфліктів майже у всіх сферах суспільних відносин, але оскільки у сучасному індустріалізованому суспільстві, яке пропонує великий вибір товарів і послуг, все частіше виникають питання, щодо захисту прав споживачів, саме проблематика пошуку ефективних неюрисдикційних способів захисту споживача, особливо таких, які б відповідали стандартам ЄС видається надзвичайно актуальною. Додаткового імпульсу цій проблематиці надала світова пандемія, що привернула увагу громадськості до проблеми врегулювання конфліктів, що виникають за участю споживача саме у сфері охорони здоров'я.

Зауважимо, що в багатьох стандартах Європейського Союзу акцентується увага на необхідності створення ефективних механізмів захисту прав особи на охорону здоров'я, в т.ч. у випадку, коли така особа виступає споживачем відповідних послуг.[1; 3; 4; 5; 6; 7; 12] Так, наприклад, в Хартії основних прав Європейського Союзу було в свій час проголошено не тільки право кожної людини на профілактичне лікування та медичне обслуговування на умовах, передбачених національним законодавством та практикою, а й акцентовано увагу на тому, що підвищена увага повинна при цьому приділятися захисту здоров'я людини при розробці та здійсненні всіх політик та дій ЄС, а також на потребі в забезпеченні підвищеного рівня захисту прав споживача.[17, ст. ст. 35, 38]

Проблематика альтернативного вирішення спорів, в т.ч. особливості їх застосування для захисту прав особи у різних сферах суспільного життя також була предметом пильної наукової уваги таких науковців, як от: О. Брижинський, В. Галай, Н. Грень, С. Довгунік, В. Друченко, С. Дяченко, Г. Єременко, , Г. Єрьоменко, І. Захар'яшева, В. Кабанець, К. Канішева, О. Карягіна, Н. Кіреєва,

Ю. Коляснікова, В. Коротенко, А. Комбіков, А. Кузбагаров, Я. Любченко, С. Марков, М. Меднікова, О. Можайкіна, Л. Момот, О. Носирева, Є. Приймак, Ю. Притика, Д. Проценко, А. Рабінович, В. Рекун, Л. Романадзе, А. Свінціцький, О. Скворцов, Ю. Сліпченко, О. Спектор О. Сушинський, І. Терещенко, О. Тиханський, Т. Тихомирова, Т. Цувіна О. Тиханський, О. Угриновська, Г. Ульянова, Т. Худякова, Г. Яновицька та ін. Проте, попри наявність багатьох наукових напрацювань з цієї проблематики, прийняття 16.11.2021 року першого Закону України «Про медіацію» [11] надало нового імпульсу дослідженню цієї проблематики.

Тому в межах цієї доповіді ми зупинимось саме на медіації як одному з найефективніших способів врегулювання спорів за участю споживача в сфері охорони здоров'я.

Товари чи послуги у сфері медичної або фармацевтичної діяльності є товарами/послугами вимушеного попиту [18, с.83], які для споживача, як правило, визначає суб'єкт здійснення медичної діяльності. Тобто споживач їх потребує в конкретний період часу, не може відмовитись від їх придбання чи отримання та часто, навіть, обмежений у виборі конкретного товару/послуги та особи контрагента (наприклад, коли мова йде про отримання лікарських засобів за коштів держави). При цьому, на відміну від інших споживчих правовідносин, шкода здоров'ю споживача може бути заподіяна вже фактом не отримання певного товару чи послуги, незалежно від того якісні вони чи ні. Так само питання про відшкодування шкоди здоров'ю споживача може виникнути, наприклад, і при наданні йому якісного та безпечного товару чи послуги просто в силу індивідуальних особливостей його організму. Також, як вірно відмічається дослідниками, слід пам'ятати, що у всіх випадках заподіяння шкоди здоров'ю у сфері медичної діяльності, мова йде про матеріальну та моральну шкоду [13, с. 15-20].

Ані суд, ані споживач, як правило, в необхідній мірі не володіють спеціальними знаннями в сфері охорони здоров'я. А довіра до відповідача, який може мати необхідну фаховість, на етапі судового провадження в більшості випадків відсутня.

Зважаючи на вищевказані нюанси одним з найефективніших за результативністю та можливістю використання є такий спосіб АВС як медіація. *Медіація* (від лат. *medius* – займати середнику між двома точками зору або сторонами) – це один із способів АВС, що передбачає взаємодію сторін конфлікту та незалежного, нейтрального, кваліфікованого посередника – медіатора, який

сприяє останнім у відновленні комунікації, обговоренні конфлікту та пошуку способів його вирішення або взаємовигідного (взаємоприйнятного) для них врегулювання конфлікту.

Особливістю цього способу врегулювання конфліктів є те, що медіатор сприяє комунікації сторін не надаючи будь-яких консультацій і не висловлюючи свою точку зору щодо ситуації, що склалась. З огляду на це відсутність спеціальних знань в сфері медицини не заважає посереднику-медіатору ефективно здійснювати цю примирну процедуру.

Цей спосіб є особливо актуальним у випадках, коли сторони конфлікту з різних причин (наприклад, відсутність необхідних знань або надмірна емоційна складова конфлікту або відсутність можливості отримати юридичний супровід справи тощо) не здатні самотійно врегулювати конфлікт шляхом діалогу. В такому випадку залучення посередника-медіатора є достатньо ефективним для налагодження комунікації та врегулювання конфлікту на взаємоприйнятних для його сторін умовах. Зокрема, як вказують дослідники відповідно до міжнародної практики, середня тривалість посередництва становить від 1 до 3 днів, а закриття справ від початку до кінця становить від 85 до 165 днів. Для порівняння, вирішення судової справи щодо лікарської помилки нерідко потребує 5 років. [15, с. 42]

Зауважимо, що для спорів в сфері охорони здоров'я, на нашу думку, найбільш доречною є трансформативна модель медіації, метою якої є насамперед відновлення стосунків між сторонами та зміна їхнього ставлення до конфліктної ситуації. [14, с. 167]

Результати медіації оформляються відповідним юридичним документом (медіаційною угодою), яка з однієї сторони є додатковою гарантією для сторін юридичної сили досягнутих в процесі медіації домовленостей, а з іншої, завдяки конфіденційності, не дозволяє поширюватись інформації про конфлікт і береже репутацію його учасників.

Підсумовуючи слід констатувати, що, саме альтернативні способи врегулювання спорів в силу їх універсальності, гнучкості та оперативності є найбільш ефективними при врегулюванні спорів за участю споживачів в сфері охорони здоров'я, зокрема: переговори, медіація, консиліація та нейтральне встановлення обставин справи. На сучасному етапі розвитку відповідні способи захисту перебувають на етапі становлення в Україні і сподіваємось, що вони

отримають належну правову регламентацію у вітчизняному законодавстві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:304:0064:0088:en:PDF>
2. Вступ до альтернативного вирішення спорів : навч. посіб. / Г. В. Анікіна, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська [та ін.] ; під ред. У. Хелльманна, Н. Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 234 с.
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
4. Захист прав споживачів в Європейському Союзі в контексті наближення українського законодавства до європейських стандартів. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/FEAO_Zahyst_prav_A5_web.pdf
5. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
7. Належна аптечна практика: Стандарти якості аптечних послуг: Спільна настанова МФФ/ВООЗ від 01.01.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_009#Text
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
9. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (втратив чинність в 2015 році)
10. Про захист прав споживачів: Закон України 12.05.1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
11. Про медіацію: Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
12. Резолюція 39/248. Руководящие принципы для защиты интересов потребителей, принята 09.04.85 г. на 106-ом пленарном заседании

- Генеральної Асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_903#Text
13. *Сенюта І. Я.* Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів. Харків: Фактор, 2018. 64 с.
14. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с
15. *Токарева К.С.* Медіація у спорах в сфері охорони здоров'я. Наше право. 2020. № 4. С. 39-46. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/39-Tokaryeva.pdf>
16. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (підписана — 14.06.1994 р.; ратифікована Україною 10.11.1994 р.; набрала чинності 01.03.1998 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
17. *Хартія основних прав Європейського Союзу* від 07.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text
18. *Чегринець А. А., Бабічева Г. С., Рогуля О. Ю.* Дослідження причин виникнення конфліктів у процесі надання фармацевтичної допомоги. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/21973/1/b4c141c2-da8d-47ad-a957-4e1126162f84%20-%2011.pdf>

О.В. Виноград,

*кандидат педагогічних наук,
полковник внутрішньої служби
(м. Хмельницький)*

О.В. Масловський,

*підполковник внутрішньої служби
(м. Хмельницький)*

ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ЗАСУДЖЕНИХ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Сьогодні під час нашої зустрічі, нами заплановано розглянуто ряд проблемних питань, що виникають під час проходження служби персоналом установ виконання покарань, зокрема в частині безпеки осіб, позбавлених волі.

Втілення в життя взятого політичного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу потребує трансформації та модернізації багатьох аспектів державного управління в різних сферах суспільних відносин, вимагає приведення національних норм і правил у відповідність з європейськими та загальновизнаними міжнародними стандартами. У цьому контексті важливе значення має реформування органів пенітенціарної системи та їх організаційно-правового забезпечення з використанням позитивного зарубіжного досвіду вдосконалення й підвищення ефективності діяльності пенітенціарних установ, беззаперечного дотримання прав людини та громадянина, гуманізації кримінально-виконавчого процесу та безпеки осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі.

На міжнародному рівні діє багато договорів, конвенцій і правил, покликаних підвищити рівень утримання в місцях позбавлення волі. Найбільш відомими є Європейські пенітенціарні правила (1987 р.), прийняті в рамках Ради Європи, членом якої є й Україна. Приведення національного законодавства у відповідність з цими нормами – міжнародне зобов'язання нашої держави.

Серед актуальних питань можна відмітити й запровадження інновацій в частині забезпечення права на особисту безпеку засуджених.

Останні події в установах виконання покарань України, значна кількість звернень, які надходять на адресу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, та фактів, оприлюднених у засобах масової інформації щодо насильства, приниження людської гідності, поборів, свідчення порушень прав і свобод людини, дозволяють зробити висновок, що рівень забезпечення гарантій безпеки, як засуджених, так і персоналу в Державній кримінально-виконавчій службі потребує суттєвого контролю з боку державних і недержавних інституцій.

У кримінально-виконавчому законодавстві України права засуджених на особисту безпеку закріплюється шляхом:

- встановлення нормативного визначення правового статусу засуджених;
- регламентація прав, законних інтересів і обов'язків засуджених.
- закріплення права засуджених на особисту безпеку.

Безперечною перевагою чинного КВК України є наявність у ньому широкого спектру норм, які на рівні закону закріплюють конкретні права і обов'язки засуджених. На відміну від Виправно-

трудового кодексу України (1970 р.), де на рівні закону передбачалася лише одна норма загального характеру (ст. 8), а конкретні права і обов'язки засуджених були закріплені лише у підзаконних нормативних актах, у новому Кримінально-виконавчому кодексі України питанню правового статусу засуджених присвячено окрему главу - друга, яка включає чотири статті (ст. 7-10).

Крім того, права і обов'язки осіб, засуджених до покарань різних видів, конкретизуються у відповідних нормах КВК України, що визначають порядок і умови виконання окремих видів покарань (ст. 34, 37, 42, 51, 59, 60, 71, 107, 142, 161 та ін.), а також у підзаконних нормативних актах (Правилах внутрішнього розпорядку, інструкціях, положеннях, наказах тощо), які більш детально регламентують особливості виконання і відбування покарання того чи іншого виду.

Так, ст. 7 КВК України (Основи правового статусу засуджених) визначає, що держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їхню особисту безпеку, а засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та КВК України і встановлених вироком суду.

Право засуджених на особисту безпеку визначається законами України, а також КВК України, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання. Отже, обмеження засуджених у правах та обов'язках можуть бути встановлені:

- безпосередньо законами України;
- КВК України – в залежності від виду призначеного покарання;
- вироком суду.

Відповідно до ст. 10 КВК України засуджені мають право на особисту безпеку, сутність якого полягає в тому, що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. В таких випадках відповідна посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо

забезпечення особистої безпеки засудженого (ч. 2 ст. 10 КВК України).

З метою забезпечення особистої безпеки засудженого адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до його переведення в безпечне місце, а також інших заходів щодо усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання.

Важливо враховувати, що засуджені, які відбувають покарання, можуть бути будь-якими суб'єктами кримінального процесу (потерпілими, свідками, підозрюваними або обвинуваченими) під час розслідування кримінальних справ про злочини, вчинені як в установах виконання покарань, так і поза їх межами. В таких випадках на них поширюється дія Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», положення якого стосовно засуджених осіб конкретизується у ч. 4 ст. 10 КВК України наступним чином: у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. До цих осіб також можуть бути застосовані наступні заходи: а) ізольоване тримання; б) переведення в іншу установу виконання покарань.

Одним із засобів забезпечення особистої безпеки засуджених в установах виконання покарань є диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів, засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, стимулювання законослухняної поведінки, поєднання покарання з профілактично-виховним впливом. Важливу роль у забезпеченні особистої безпеки засуджених відіграють оперативні підрозділи установ виконання покарань, завданням яких є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну поведінку окремих осіб та груп з метою вивчення причин і умов протиправної поведінки, запобігання вчинення ними правопорушень.

Серед засобів особистої безпеки засуджених також можна виділити право адміністрації установи виконання покарань застосувати фізичну силу, спеціальні засоби і зброю, використовувати аудіовізуальні, електронні і технічні засоби нагляду і контролю. Особливо слід наголосити на забезпеченні безпеки засуджених в період введення в установи виконання покарань

режиму особливих умов. Відповідно до ст. 105 КВК України режим особливих умов вводиться у випадках стихійного лиха, епідемії, аварій на важливих для життєзабезпечення об'єктах, масових заворушень тощо.

Варто зазначити, що кримінально-виконавче законодавство України в частині забезпечення особистої безпеки засуджених потребує певного удосконалення, уточнення та конкретизації. На жаль, законодавець не дає визначення права засудженого на особисту безпеку, тим самим дає можливість наукового пошуку для теоретиків у галузі кримінально-виконавчого права.

Звільнення особи від відбування покарання (або виконання призначеного покарання) тягне за собою припинення кримінально-виконавчих правовідносин, а разом з цим і існування особливого правового статусу засудженого, в тому числі і права на особисту його безпеку.

Узагальнення вищевикладеного дозволяє нам зробити висновок, що під правом засуджених на особисту безпеку необхідно розуміти врегульовану чинним законодавством України діяльність органів і установ виконання покарань щодо здійснення організаційно-управлінських, матеріально-технічних, силових та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я та майна засуджених від протиправних посягань, створення належних для них умов відбування покарання і досягнення його мети.

В. Ю. Гошта,
студентка 3 курсу
(м. Хмельницький)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВА І МОРАЛІ ЯК РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Кожне громадянське та правове суспільство містить систему соціальних норм, до яких окрім звичаїв, релігії, сімейних та естетичних норм відносяться такі надважливі регулятори суспільних відносин як право і мораль. Україна також є соціальною та правовою державою відповідно до положень Конституції України, а саме статті 1, тому взаємозв'язок між правом та мораллю притаманний їй.

Питання співвідношення права та моралі завжди притягувало науковців для поглиблених досліджень з різних

поглядів та різних сфер регулювання. Серед них можна виділити роботи Бондар Ю.М., Соловйова Е.Ю., Скакун О.Ф., Алексєєва С.С., Абросімової О.К., Дрожжиної С.В. та інших. Розвивають дану тематику монографічні дослідження, що глибше аналізують та з'ясовують засади взаємозв'язку права і моралі. Щодо питання значення моралі або права висловлювалось безліч відомих філософів: Арістотель, Демокріт, Кант, Локк, Маркс, Енгельс та багато інших.

Право і мораль розвиваються разом, синхронно із суспільством як своєрідні соціальні інститути. Хоча і під історичним впливом їх взаємодія набуває різних форм, змісту, значення, але вони зберігають свій внутрішній співвідношення.

Взаємозв'язок між правом та мораллю має взаємозумовлений характер, тобто такий, що визначений спільним існуванням та впливає один на одного. Право створює такі умови добробуту суспільства, які містять обов'язкові вимоги щодо рівності громадян перед законом і розумної міри свободи. Це можна простежити у положеннях Основного закону України _ Конституції, а саме у статті 24, де вказано, що громадяни мають рівні конституційні права та свободи та є рівними перед законом. Верховенство права та законність сприяють забороні беззаконня та всюдозволеності, які у свою чергу можуть призвести до морального занепаду суспільства. Така законність і право можуть також забезпечувати формування моральних меж та певних звичок громадян. Відомий літератор та філософ Гельвецій казав так: «коли в державі панує не тільки закон, до закону починають відчувати меншу повагу», що свідчить про тісний взаємозв'язок між правом і мораллю, про який знали ще за епохи Просвітництва і не тільки.

При цьому, правове регулювання та принцип верховенства права (який передбачений у статті 8 Конституції України) поєднується із моральним регулюванням і переконаннями. Саме під впливом моральних норм і цінностей право також розвивається та чинить вплив на моральність та поведінку громадян. Про важливість такого взаємозв'язку у громадянському суспільстві свідчить висловлення китайського філософа Лао-цзи: «Коли множаться закони й укази, зростають розбої та грабежі». Завдяки цій цитаті можна зробити висновок, що без впливу моралі право стане жорстоким та авторитарним, внаслідок чого суспільство та громадяни втратять певні моральні межі, етичність. Саме завдяки

моралі право опирається на гуманістичні та демократичні принципи та не переходить встановлені межі.

Взаємодія права і моралі на практиці має свій вияв у тому, що окремі норми права створюються з урахуванням вимог норм моралі, змінюються і розвиваються під впливом норм моралі, а також скасовуються у разі невідповідності нормам моралі [3, с. 266].

У свою чергу норми права впливають на норми моралі. Перш за все вони сприяють затвердженню прогресивних моральних уявлень. Наприклад, ст. 21 Конституції України затверджує такі гуманістичні засади: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [1, с. 9]. Крім цього норми права сприяють усуненню перешкод на шляху до розвитку нових моральних норм, а також норми права виступають засобами охорони та захисту норм моралі. Наприклад, статті Конституції спрямовані на забезпечення справедливості, рівності, безпеки а також народний і державний суверенітет.

Спільні риси права і моралі зумовлені тим, що вони діють в єдиній сфері соціальних зв'язків, мають за мету встановити та підтримання порядку в суспільстві, впливають на поведінку людей, регулюють їх відносини, формують еталони поведінки, є правилами загального порядку та мають єдиний стрижень – справедливість.

Хоча право і мораль взаємопов'язані та взаємозумовлені, їх взаємодія є неоднозначною та складною, адже вони мають різні критерії та соціальні виміри. Таким чином, можна сказати, що мораль впливає на внутрішні спонукання громадян, совість, почуття обов'язку, а право фокусується на суб'єктивних правах окремих осіб та юридично закріплює їх статус, можливості, робить правову оцінку поведінки, тобто з точки зору законного і незаконного, правомірного і неправомірного. Тобто, право і мораль виступають як регулятори, які соціалізують людину, стримують природні інстинкти, агресію, які підштовхують людину до вчинення небезпечних та шкідливих діянь [2, с. 189]. Як правило, це реалізується через принцип верховенства права, що закріплений у статті 8 Конституції України, та характеризується тим, що громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а державні органи та їх посадові особи – за принципом «дозволено лише те, що прямо визначено законом». Право підтримує та регулює зовнішній порядок, його обов'язок – захищати суспільство від небезпечних діянь осіб, які нехтують правами та інтересами інших громадян та суспільства в цілому. Як казав Сенека: «кожна розумна

людина карає не тому, що був вчинено проступок, а для того, щоб він не скоювався надалі». Мораль формує соціальні якості особистості, регулює ступінь етичності, захищає моральні блага.

Щодо моралі надзвичайно влучно писав давньогрецький філософ Аристотель: «Морально прекрасною називають людину досконалої гідності...Адже про моральну красу говорять з приводу доброти: морально прекрасним називають справедливу, мужню, благородну і взагалі володіючу всіма добротою людини».

Отже, взаємозв'язок права і моралі полягає в їх взаємопідтримці щодо упорядкування суспільних відносин: норми права створюються з урахуванням норм моралі і навпаки. Це показує, що вони мають взаємозумовлений характер.

Вимоги права і моралі не завжди відповідають, а в деяких випадках можуть навіть суперечити одне одному. Це зумовлено різноманіттям соціальних відносин, взаємозв'язків та життєвих ситуацій, які не завжди можна оцінити однозначно. Суперечності між нормами права та нормами моралі викликають об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку суспільства. Право встановлює допустимі норми поведінки, які з точки зору моралі можуть бути недопустимі чи , навіть, аморальні, проте не є протизаконними. Мораль ж є більш гнучкою та здатна до швидких змін, орієнтує на вірець, ідеал поведінки.

Основні ж відмінності полягають насамперед у способах встановлення: норми моралі мають недержавний спосіб встановлення, виникають і розвиваються у суспільстві природньо, стихійно, існують у свідомості людей. Правові норми створюються та офіційно затверджуються державою, розробляються уповноваженими органами та містяться у спеціальних юридичних актах. Норми моралі забезпечуються громадською думкою, гарантується совістю, на відміну від норм права, що методом забезпечення має охорону державою, яка ретельно стежить за дотриманням правових норм і застосовує певні санкції до їх порушників. Мораль оцінює поведінку з поглядів добра і зла, справедливості, честі, совісті. Право – з поглядів правомірного і неправомірного, законного і незаконного.

Порушення норм права і моралі тягне за собою різний характер відповідальності: юридична відповідальність та регламентований порядок покарання за порушення норм права та моральний вплив, у вигляді осуду і відсутність чітко визначених форм і процедур покарання за порушення норм моралі.

У той же час деякі правові та моральні норми співпадають у багатьох сферах: засудження правопорушень, протиправна чи аморальна поведінка характерне як і для правових норм (що передбачено у Законах, Кодексах України), так і для моральних (зазвичай таке засудження має вияв у формі громадського осуду).

Єдність права і моралі полягає перш за все у їх системності, адже вони є системами соціальних норм. Єдина мета також висвітлює єдність цих регуляторів суспільних відносин, тому що вони прагнуть до впорядкування суспільних відносин, утверджуючи справедливість, свободу, рівність, гуманізм і свободу. Приписи права і моралі багато у чому тотожні, адже одні і ті ж акти поведінки як права, так і моралі забороняючи чи рекомендують, крім цього адресуючись одному колу осіб.

Право і мораль – це показники розвитку та культури суспільства, саме завдяки їхнім нормам висвітлюються загальнолюдські цінності. Вони взаємодоповнюють одне одного: потужність правових норм зумовлена якщо вони спираються на моральні норми, і навпаки. Право враховує рівень моралі у суспільстві, внаслідок чого держава бореться з несправедливістю, злом, беззаконням. У свою чергу мораль впливає на правове життя суспільства, розвиток права, сприяє зміцненню громадського порядку.

Тому, незважаючи на деякі відмінності та різні способи розвитку, право і мораль тісно взаємопов'язані і взаємодіють спільно у процесі регулювання суспільних відносин у громадянському суспільстві. У разі відсутності такої норми права, яка б могла регулювати певні суспільні відносини можна звернутися до норм моралі, таким чином вирішивши дану проблему, і навпаки. Проте, це і показник того, що необхідне вироблення таких правових норм, які охоплювали б якомога більше моральних принципів і висловлювали волю не тільки законодавця, а й народу, як того вимагає Конституція України. Адже наразі існує об'єктивна необхідність корегування як самого суспільного життя загалом, так і соціальних регуляторів через процес їх вдосконалення та підпорядкування демократичним і правовим стандартам.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 05 лютого 2020 р.: Офіц. текст. Київ: Алерта, 2020. 80 с.
2. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст. – М. : Зерцало, 2008.– 246 с.

3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - 656 с.

Б.В. Гудзь,
магістрант
(м. Хмельницький)

А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

В теорії спадкового права поняття «спадкування» є ключовим, оскільки від нього походять такі поняття як «спадкове право», «спадщина» та інші. Із посиленням в кн. VI ЦК України понятійного апарату спадкового права інтерес до нього значно зріс хоча б тому, що значення понять у сучасному праві інколи применшується. Легальні поняття відображають пануючу доктрину і напрям розвитку певного інституту права та певні інтереси і містить систему суттєвих ознак предмету правового регулювання. Надання визначення – логічна операція із розкриття змісту. Значно поширене розуміння визначення як дефініції.

При розробці визначень слід зважати на дві обставини: універсалізацію та правила та завдання із адаптації національного права до вимог права країн ЄС, що безпосередньо передбачено Законом України Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18 березня 2004 р. [1].

Як зазначав один з основоположників російської цивілістики Д.І. Мейер, «право спадкування у кожного народу своєрідне...» [2, с. 32.]. Через багато років Л.А. Лунц, «зазначаючи про наявність серйозних розбіжностей в змісті законів зарубіжних країн, що регулюють перехід майна особи, що померла до її правонаступників, звертав увагу на деякий консерватизм, який відрізняє правове регулювання спадкового правонаступництва, повільні темпи його розвитку. Зазначалось також і те, що інтернаціоналізація економічних відносин ще досить слабо впливає на законодавство в галузі спадкування окремих країн, мало сприяє його зближенню» [3, с. 17].

У ст. 1216 ЦК 2003 року вперше надано легальне визначення спадкування як «переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)». Таким чином, спадкування характеризує умови та порядок правонаступництва в майні померлої особи (спадкодавця) до іншими особами (спадкоємцями). Це визначення є лаконічним і охоплює найбільш важливі риси спадкування: 1) як певну динамічну процедуру (перехід); 2) визначає об'єкт – спадщина, однак через інше поняття; 3) вказує на спадкодавця – померлу особі, права і обов'язки якої припинились смертю, чи у частці спадщини переходять до спадкоємців; 4) визначає правонаступників – спадкоємців. Єдине що тут не враховане – виморочна спадщина і чи є органи місцевого самоврядування суб'єктами спадкового права, де вони власне і виписані, чи інших правовідносин.

Як свідчить зміст ст. 1216 ЦК, «права та обов'язки спадкодавця переходять до його спадкоємців як єдине ціле. Виняток складають ті права та обов'язки, існування яких є невіддільним від особи спадкодавця і які, відповідно, припиняються з настанням його смерті» (ст. 1219 ЦК). Виходячи з викладеного, спадкове правонаступництво традиційно розглядають як різновид наступництва універсального (загального).

В Україні універсальному спадковому наступництву притаманні ознаки:

- безпосередність універсального правонаступництва, оскільки спадкоємець набуває спадщину без попередньої передачі прав на неї третім особам. Ця ознака зберігається навіть у випадку участі у спадкових відносинах виконавця заповіту, адже до останнього не переходять права та обов'язки, які входять до складу спадщини. Тому не випадково, що у ст. 1290 ЦК серед повноважень виконавця заповіту не згадується про його «право задовольняти претензії кредиторів спадкодавця»;

- одночасність переходу до спадкоємців спадкового майна. Виняток складає випадок «входження до складу спадщини права власності на нерухоме майно, яке згідно ч. 2 ст. 1299 ЦК виникає у спадкоємців з моменту його державної реєстрації»;

- перехід до спадкоємців прав та обов'язків спадкодавця в усій сукупності, навіть якщо б спадкоємці і не знали про існування деяких з них. Універсальний правонаступник (спадкоємець) не може прийняти тільки одну частину правомочностей, і відмовитися від прийняття іншої. Він не вправі встановити інший порядок набуття

прав та обов'язків, не може, наприклад, відмовитись від набуття деяких прав або від відповідальності за борги спадкодавця або поставити прийняття спадщини в залежність від якої-небудь умови [4].

Українське цивільне законодавство, таким чином, свідчить про сприйняття законодавцем концепції універсальності спадкування, яка сформувалась під впливом романо-германської правової системи та сприйнята законодавствами більшості країн, що входять до романо-германської правової системи. І хоча на регулювання спадкових правовідносин великий вплив мають національні, релігійні особливості та традиції різних країн, в більшості випадків в законодавствах країн романо-германської правової системи регулювання відносин спадкування здійснюється на підставі закону. Підзаконні акти в підгалузі спадкового права застосовуються для регламентації порядку здійснення та оформлення відповідних дій та прямо чи опосередковано розуміють спадкування як процес переходу прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Цивільний кодекс Албанії в ст. 316 встановлює, що «спадкування – це перехід за законом чи за заповітом майна (спадщини) померлої особи до однієї чи кількох осіб (спадкоємців) згідно з правилами, визначеними даним кодексом». Такі ж положення містить і ст. 1306 Цивільного кодексу Грузії, якою встановлюється, що «майно померлого (який залишив заповіт або ні) повинно бути передане іншим особам (спадкоємцям) за вимогами закону чи заповіту, або відповідно до обох підстав» [5] та в ст. 922 Цивільного кодексу Республіки Польща [6], згідно якої «права і майнові обов'язки померлого переходять з часу його смерті до однієї або кількох осіб відповідно до приписів цього Кодексу».

У Франції положення, які регулюють спадкові відносини містяться в перших двох титулах книги Французького цивільного кодексу 1804 року «Про різні способи, якими набувається право власності», які мають назви «Про спадкування» та «Про дарування між живими та в заповітах» та, хоч і не містять визначення поняття «спадкування», проте розуміють спадкування як «перехід прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємців» [7, с. 156].

Цивільне законодавство ряду інших країн, що розвивалось під впливом ФЦУ 1804 року та французького законодавства в цілому, а саме Люксембургу, Нідерландів, Португалії, Італії, Іспанії,

Мексика, Квебек та деяких інших, також не містить визначення поняття «спадкування», проте розглядає перехід прав та обов'язків померлого в цілому (універсальне правонаступництво) до інших осіб (спадкоємців).

Таким чином, бачимо, що країнам романо-германської правової системи притаманне розуміння спадкування як переходу прав і обов'язків померлого до його спадкоємців, та розгляд цього поняття у призмі універсального правонаступництва, унаслідок якого права й обов'язки померлого переходять безпосередньо до спадкоємців, тоді як в країнах англо-саксонської правової системи – США, Великобританії, Індії, Канаді, Австралії та ряді інших країн при спадкуванні має місце не наступництво прав та обов'язків, а ліквідація майна спадкодавця: здійснюється збір всіх боргів, які він мав сплатити, сплата цих боргів, погашення податкових та інших зобов'язань і т.д. Спадкоємці ж отримують право на чистий залишок. Все це здійснюється в рамках особливої процедури, що має назву «адміністрування» та проходить під контролем суду. Таким чином, «тут спадкоємці не є наступниками прав та обов'язків спадкодавця, а майно останнього перетворюється на особливий різновид довірчої власності (trust) і в такій формі надходить спочатку до судді, від нього до спеціально призначеної особи (так званого «адміністратора») або до особи, що визначена спадкодавцем у заповіті (тобто «виконавця»). А вже від них, після завершення процедури та відповідного рішення суду, майно, що залишилось, передається спадкоємцям» [8].

Крім того, для англо-саксонської системи права характерна відсутність кодифікованих актів, які б регулювали відносини у сфері спадкування загалом, замість них існують спеціальні закони, якими врегульовано порядок складання та виконання заповітів особами, що мають намір розпорядитися своїм майном на випадок смерті, як то «Закон про заповіти» (1837 року), «Закон про адміністрування спадщини» (1925 року), «Закон про спадкування осіб, які не залишили заповіту» (1952 року), «Закон про спадкування» (1975 року) у Великобританії, «Закон про спадкове наступництво» (2006 року) у Австралії.

Що стосується Сполучених Штатів Америки, то як зазначає Барщевський М.Ю., «в країні прийняття законодавства про спадкування віднесене до компетенції окремих штатів. В США також відсутній єдиний федеральний акт про спадкування, тому і законодавство окремих штатів досить різне. Причому, якщо для

деяких штатів характерне законодавство, що тяжіє до англійської правової системи, то, наприклад в штаті Луїзіана діє Французький цивільний кодекс» [9, с. 87].

Щодо релігійно-традиційної правової системи, до якої відносяться: мусульманське право, японське право, далекосхідне право, звичаєве право окремих країн Африки, Азії, Океанії, слід зазначити, що воно розвивалось під значним впливом традицій, релігійних норм. Зокрема, мусульманське право базується на зобов'язаннях мусульман перед Аллахом та іншими ісламістами, викладених в Корані, а також на санкціях за порушення цих зобов'язань.

В цивільних кодексах ряду країн Далекого та Близького Сходу (зокрема, Єгипту, Сирії, Іраку) містяться положення згідно з якими всі питання, пов'язані із процесами спадкування за законом та заповітом, регулюються на основі мусульманського права та виданих відповідно до нього законів. Такі закони з питань спадкування, заповіт, опіки, піклування, обмеження правоздатності прийняті в багатьох мусульманських країнах та мають назву законів «про особистий статус». В окремих випадках такі питання регулюються мусульманським правом в традиційній формі доктрини.

Традиційне японське право можна визначити як систему моральних, релігійних і правових норм, що склалися на основі філософії Давнього Китаю, звичаїв власного народу, рецепції романо-германського й американського права, тому діючий Цивільний кодекс Японії – нормативний акт, що в повній мірі регулює відносини, які виникають з цивільних правовідносин, а в його складі і відносини спадкування. Згідно японської правової доктрини спадкування розглядається в двох розуміннях – широкому та вузькому. В широкому сенсі спадкування означає перехід після смерті особи її майнових прав та обов'язків іншій особі. В цьому випадку в поняття спадкування включається і спадкування за заповітом. У вузькому сенсі спадкування означає «природне наступництво у відповідності до закону майнових прав та обов'язків особами, які перебували з померлим у визначених родинних відносинах» [10, с. 246].

Характеризуючи становлення та розвиток розгляду поняття «спадкування» у цивільному праві Китаю, слід відзначити, що хоч далекосхідне звичаєве право базується на філософських ученнях Конфуція про гармонічну поведінку людей, в країні діє Закон

Китайської Народної республіки «Про спадкування» від 10.04.1985 року, зі змісту якого вбачається, що під «спадкуванням розуміється перехід після смерті особи до спадкоємців майнових прав, які за життя належали спадкодавцеві, тобто сингулярне правонаступництво».

Щодо розуміння спадкування у звичаєвому право країн Африки, Азії, Океанії, яке склалося на основі норм-звичаїв протягом тривалого часу, а також норм права колоніальних країн, то слід зазначити, що «під спадкуванням тут розуміється перехід не лише майна, але й цілого комплексу прав та обов'язків померлої особи до її спадкоємців, проте спадкове право як таке залишається в сфері дії звичаєвого права» [11, с. 334-343].

На підставі наведеного доходимо висновку, що з огляду на різні підходи до визначення поняття, змісту та законодавчого регулювання спадкування у законодавствах різних країн залежно від приналежності країни до тієї чи іншої правової системи, зміст, обсяг та процедура прийняття спадщини в кожній правовій системі різна. Так, законодавство України, а з ним і більшості країн, які належать до романо-германської правової системи, під спадкуванням розуміють перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої особи (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Для країн англо-саксонської правової системи характерним є те, що при спадкуванні має місце не наступництво прав та обов'язків, а ліквідація майна спадкодавця, за якої спадкоємці не є наступниками прав та обов'язків спадкодавця, а майно останнього перетворюється на особливий різновид довірчої власності (trust) і в такій формі надходить спочатку до судді, від нього до спеціально призначеної особи (так званого «адміністратора») або до особи, що визначена спадкодавцем у заповіті (тобто «виконавця»). А вже від них, після завершення процедури та відповідного рішення суду, майно, що залишилось, передається спадкоємцям. Для країн релігійно-традиційної правової системи характерним є розвиток під впливом моральних, релігійних і правових норм, та звичаїв власного народу, а також рецепції романо-германського й американського права, в залежності від приналежності тієї чи іншої країни до територій країн-колонізаторів, а тому єдиний підхід до визначення поняття спадкування відсутній, проте слід відзначити, що для країн мусульманського права, а також далекосхідних країн характерне спадкування лише прав померлого (тобто сингулярне правонаступництво), тоді як законодавство Японії розглядає

спадкування як наступництво універсальне. Проте, слід визнати, що спільним для всіх без виключення понять є визначення спадкування як наступництва іншими особами після смерті спадкодавця.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18 березня 2004 р. № 1629-IV: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.
2. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Часть 1. М.: Статут, 1997. 408 с.
3. Лунц Л.А. Курс международного частного права в 3 томах. Том 3. М.: Спарк, 2002. С. 689
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2008. Т.ІІ. 1088 с.
5. Цивільний кодекс Грузії. URL: http://www.old.eurasia-media.ru/law/ge_o_grazhkod.shtml
6. Цивільний кодекс Республіки Польща. URL: http://prawo.levonevsky.org/kodeks_pl/kodeks-cywilny/20110130/index.htm
7. Гражданское и торговое право капиталистических государств / под ред. Р.Л. Нарышкиной. Ч. II. М.; 1984. 208 с.
8. Цивільне та торгове право зарубіжних країн Навч. посіб. (Курс лекцій). / С. І. Шимон. К.: КНЕУ, 2004. 220 с.
9. Наследственное право. Учебное пособие / М.Ю. Барщевский. 2-е изд., испр. и доп. М.: Белые Альвы, 1996. 192 с.
10. С. Вагацума, Т. Ариидзуми Гражданское право Японии под. ред. Р.О. Халфиной. Книга вторая. Москва «Прогресс», 1983. 334 с.
11. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник. Под ред. В.А. Туманова. М.: Юристъ, 2003. 448 с.

О.А. Дацюк,

*протоієрей, кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)*

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА: УКРАЇНСЬКА РЕАЛЬНІСТЬ

Розуміння свободи у широкому сенсі має три основні виміри. Перше розуміння свободи – це свобода метафізична. Під цією

свободою ми розуміємо свободу волі людини, яка втілюється у моральному самовизначенні особистості [7, 238]. Втрата цієї свободи приводить до деградації. Бог не чинить насильства над свободою волі людини. Прп. Макарій Єгипетський говорить: «Ти сотворений за образом і подобиєм Божим, тому що як Бог і ти маєш свободу... Тому природа наша є здібною до добра і до зла, і для благодаті Божої і для супротивної сили. Але вона ніколи не може бути поневоленою...». [6, 121]. Класичним афоризмом святих отців щодо цієї свободи є висловлювання, що «Бог нас спасає, але не без нас...». Тут і відповідь на відоме запитання «Чи Всемогутній Бог може створити камінь, який не зможе сам піднести?», виявляється Він його вже створив – це людина, яка володіє свободою.

Інший вимір – це свобода духовна. Вона означає владу людини над власним егоїзмом, бажаннями, над гріхом. Така свобода є надбанням правильного духовного життя, яке наближує до Бога: «Великою свободою є бути у змозі не грішити, але найбільша свобода – не бути у змозі грішити. *Magna est libertas posse non peccare; sed maxima libertas – non posse peccare...*» - так пише про духовну свободу блж. Августин [12]. Апостол Павло називає людину, яка досягла духовної свободи «новою» (Єф. 4,24). І, навпаки, людину, яка живе гріховно, апостол Павло називає «рабом» (Рим. 6, 17). Стан духовного рабства він влучно висловлює у наступних словах: «Бо не розумію, що чиню: роблю не те, що хочу, а те, що ненавиджу... Не роблю того добра, якого хочу, але те зло, якого не хочу, - його роблю. Якщо ж я роблю те, чого не хочу, то вже не я це роблю, але робить той гріх, що живе в мені». (Рим. 7, 15; 19-20). Таким чином, духовну свободу можна повністю втратити.

Третій вимір свободи – свобода формальна, або зовнішня. Права і свободи людини, за визначенням Соціальної концепції Української Православної Церкви, містять у собі умовний «мінімум» моральних норм, які є обов'язковими для суспільства. Вони діють не для того, щоб світ перетворився у рай, але, щоб він не став пеклом [8, 37-39]. Необхідність наявності цього права для нормального життя суспільства є очевидною. Але питання практичного втілення цих прав є великою проблемою.

По-перше. Будь-яке право двостороннє. Закони, які покликані регулювати механізм дії цих свобод часто страждають на невизначеність: вони не беруть до уваги те, що людина підвладна дії багатьох факторів, серед яких такі, що спотворюють розум, серце, волю та поведінку.

По-друге. Ці права самі по собі не орієнтують людину на необхідність досягнення духовної свободи. Зовнішні свободи без певних стримуючих внутрішніх механізмів слугують одним із засобів моральної деградації. Запропоновані громадянину соціальні, політичні, економічні та інші свободи, нажаль, не завжди орієнтовані на його духовний розвиток.

Так, з точки зору християнської етики, зовнішні права та свободи не можуть розглядатися як самодостатня цінність, більше того, якщо ними володіє морально низька, безсовісна людина, вони можуть під виглядом духовної свободи підносити у ранг норми беззаконня. У такому випадку свавілля підміняє свободу, а права людини тому часто іменуються «свободами», що вони повинні звільняти людину від негативних проявів і деградації. Це стосується і релігійної свободи, зокрема.

Апостол Павло стверджує наступне: «Ви, братія, покликані до свободи. Тільки б свобода ваша не стала причиною догоджати плоті; ви ж любов'ю служите один одному!» (Гал. 5,13), і далі апостол закінчує цілком прямолінійно, оголошуючи одне з найголовніших правил християнської моралі: «Не впадайте в оману: Бог осміяний бути не може. Що посіє людина, те й пожне». (Гал. 6,7-8).

Як відомо, за гріхи однієї людини страждає усе суспільство. Це дуже яскраво ілюструє ще Ветхий Завіт: «...благословенням праведних возвишається місто, а устами нечестивих руйнується» (Притч. 11, 11)[1], про таку закономірність пише і свт. Василій Великий: «За небагатьох біди приходять на весь народ, за злодійство одного страждають інші: Замврій чинив перелюб з медіанитянкою, а весь Ізраїль поніс кару» [3, 45].

Один сучасний письменник пише: «Скрізь у світі помирає свобода: політична, економічна, особиста... Без свободи жити легше. Все більше людей охоче віддають свою свободу в обмін на зручне та спокійне життя. Непотрібно приймати рішення. Менш відповідальності...» [5, 15]. Картини подібних компромісів можна сьогодні бачити і у релігійних свободах, коли одній конфесії надаються практично необмежені преференції та її представники отримують від влади сприяння та підтримку, а інші, водночас, незаслужено оголошуються ворожими: агентами спецслужб інших держав, тощо. Такі прояви релігійної нетерпимості є хворобою прояву релігійної свободи не лише в Україні. З духовної точки зору тут є певна логіка: «Нажаль, але рівності та досконалої свободи тут

на землі бути не може...» - пише святий Ігнатій Брянчанінов. [4, 20-21].

Не заперечуючи необхідність зовнішніх свобод, слід визначити при яких духовних умовах вони зможуть діяти у нашому суспільстві. Святе Письмо містить чітку відповідь на це запитання: «Де Дух Господень, там свобода» (2 Кор. 3,17) – це є визначенням ідеальних умов, де погоджені свободи з Божественною правдою, а також інші слова: «Бог є любов і той, хто перебуває у любові, той перебуває у Богові і Бог у ньому» (1 Ін. 4,16). З цієї істини слідує, що в оцінці будь-яких прав домінуючим мусить бути критерій любові, дієво втілений у практичному житті. Так, відповідно до цього, терези на іконі Страшного Суду є не символом Божественного правосуддя, а персоніфікацією Божого милосердя.

Це означає, що до категорії релігійних свобод в Україні можуть бути віднесені лише ті права, які, з однієї сторони, несуть у собі рівність між усіма конфесіями, а з іншої – максимально виключають можливість використовувати їх для нанесення моральної, фізичної, психічної шкоди людині, суспільству, природі, Державі, тощо. Даний критерій можна назвати «страхом Божим», як говорив св. Варсонофій Великий: «Гарна свобода, яка поєднана зі страхом Божим...» [2, 273-274].

Вказані засади дозволяють зрозуміти принципову християнську позицію по відношенню не лише до релігійних, але й до соціальних, політичних, економічних прав і свобод. Зовнішні права і свободи не можуть нами розглядатися як первинні гарантії повноцінного релігійного життя, як його розуміє християнська традиція, будучи засобом, правової атмосфери, яка сприяє духовному і моральному зростанню людини.

Визначення свободи у Французькій декларації прав людини і громадянина (1789 р.), зокрема, звучить так: «Свобода полягає у праві робити усе те, що не шкодить іншим...» [13]. Це стосується і релігійної свободи, але є і досить відносним поняттям, у чому ми мали гірку нагоду переконалися на прикладі тоталітарних режимів ХХ ст. Тоді теж усе робилося на благо людини, а що з того виходило? Виявляється навіть релігійна свобода без любові та страху Божого може бути руйнівною, приводячи до ідейного анархізму та псевдогуманізму. Чого варта релігійна свобода, якщо вона не керується однаковою повагою до усіх конфесій, а виділяє лише одну «правильну», до чого сьогодні є тенденція і в Україні? Так вона легко перетворюється на інструмент пропаганди і насильства.

Що стосується релігійних свобод, то тут слід розрізнати визначення Церкви у двох сенсах – як містичне Тіло Христове і як громаду людей, які вірують у Христа. Церква-громада потребує регламентації прав і свобод, а свобода релігійної організації має досить визначену специфіку.

Тут, насамперед, ми мусимо чітко визначити сам термін «релігійна організація», чого, нажаль на сьогодні немає. Тому різні організації, називаючи себе також «релігійними», мають державну реєстрацію і ведуть свою діяльність, але, по суті, є деструктивними.

Далі. Мусить бути чітка оцінка моральності вчення усіх без винятку релігійних організацій, багато з яких під «релігійністю» та лозунгами релігійної свободи є легалізацією протиправної діяльності. Тут також має бути чітка градація, яка розмежовує поняття рівноправ'я і свободи. Рівноправ'я – це наявність однакових прав у тій, чи іншій галузі державного, або суспільного життя. Свобода – це рівність можливостей у межах закону.

Так, у державі не всі громадяни мають рівні права. Наприклад, Президент, має значно більші права, ніж рядовий громадянин, хоча волею більшості ці права йому довірив народ. Цей принцип має діяти і у сфері релігійної свободи. З цього приводу Собор 1917-го року писав: «... Відношення царської династії до Православної Церкви – це історичний приклад невдячності...» [11, 60].

Так, багата релігійна організація, яка існує за гранди з-за кордону може дозволити собі активно пропагувати свої ідеї через ЗМІ. З точки зору закону – усе без порушень. Але з іншої т. з. – давши невеликій групі людей проповідувати свої ідеї, чого не може робити у силу своєї бідності церква більшості народу – це явне порушення права більшості на вирішення головних питань і свобод життя.

У демократичному суспільстві усі повинні мати релігійну свободу, але це не означає автоматичної рівності прав і обов'язків. Як ми бачили на прикладах, приведених вище, права релігійних організацій в Україні мають бути співвіднесені зі ступенем демократичного визнання. І лише у цьому випадку свобода і рівноправ'я не вступають у конфлікт і релігійні свободи будуть справді виразом тієї соціальної правди, яка заснована на любові, що вимагає справедливості. [7; 255].

Список використаних джерел та літератури:

1. Библия. Книги Ветхого и Нового Завета. – М.: изд. МП, 1989.

2. Варсонофій Великий і Іоанн. Руководство в духовной жизни. – К., 2011.
3. Василій Великий, святий. Моральні правила. – М. «Отчий дім», 2010.
4. Ігнатій Брянчанінов, святий. Статті по вопросам церковно-общественным. // Соколов Л. – К., 1915. Приложения.
5. Калиновский П. Переход. – М., 1991.
6. Макарій Єгипетський, преподобний. Духовні бесіди. Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 1904.
7. Осіпов О.І. Путь разума в поисках истины. М.: Сретенский монастырь, 2010.
8. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2000.
9. Филарет Московский, святий. Цветник духовный. Назидательные мысли и добрые советы из творений мужей мудрых и святых. – М.: Тип. Ефимова, 1903.
10. Фирсов С.Л. Православная Церковь и государство... СПб., 1996.
11. Матеріали Собору 1917 р. // Церковь и общество - М., 1998, № 4.
12. Августин Блажений. Твори. Режим доступу: <http://hpsy.ru/public/x1911.htm>
13. Французька декларація прав людини 1789 р. Режим доступу: <https://www.jnsn.com.ua/h/0826N/>

Л.К. Жданкіна

кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ АПАРАТУ СУДІВ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19»

„COVID-19 – це тест для наших суспільств, і ми всі навчаємося та адаптуємося, реагуючи на вірус. Людська гідність і права людини повинні бути в центрі цих зусиль, а не другорядним питанням, про яке згадують запізно» - зазначає Мішель Бачелет, Верховний комісар ООН із прав людини¹.

¹ Права людини у період пандемії COVID-19. Керівна записка Моніторингової місії ООН із прав людини в Україні. URL. <https://www.globalprotectioncluster.org/wp-content/uploads/OHCHR-on-COVID-and-human-rights-25-March-2020-UA.pdf>.

Пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19) розділила життя людей на до та після, організація їх життя зазнала серйозних змін. Громадяни, юридичні особи, держава та всі її інституції вимушені були пристосовуватись до нових правил існування, розробляти нові алгоритми роботи та взаємодії, продиктовані необхідністю припинити або принаймні мінімізувати поширення коронавірусу SARS-CoV-2.

Це стосується також роботи Конституційного Суду України та судів системи судоустрою України.

1. Відповідно до статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі - COVID-19), з урахуванням рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій від 10 березня 2020 р. Кабінет Міністрів України 11 березня 2020 року прийняв постанову №211 „Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», якою по всій території України встановлено карантин (*карантин продовжувався на всій території України згідно з Постановами КМ № 392 від 20.05.2020, № 500 від 17.06.2020, № 641 від 22.07.2020, № 760 від 26.08.2020, № 956 від 13.10.2020, № 1236 від 09.12.2020, № 104 від 17.02.2021, № 405 від 21.04.2021, № 611 від 16.06.2021*). Ця постанова передбачала ряд заборонних заходів, які потягли за собою певні обмеження, зокрема в сфері здійснення судочинства, і, відповідно, відобразилися на процедурах вирішення судових справ.

В умовах запровадженого карантину Україна, як і інші держави, зіткнулася з викликом того, як забезпечити належну реалізацію права на судовий захист і яким чином організувати судовий процес так, щоб утримати баланс доступу до правосуддя і убезпечити розповсюдження хвороби.

1.1. Слід відмітити, що суди в Україні досить швидко відреагували на запит сьогодення, перебудували свою роботу в умовах карантину. У більшості судів було видано накази, якими обмежували доступ на судові засідання учасників, які не є сторонами справи, обмежували роботу канцелярій і можливість ознайомлення з матеріалами справи та рекомендували сторонам подавати клопотання про відкладення судових засідань на пізнішу дату.

Поширеними були також випадки оголошення перерв у судовому засіданні без зазначення нової дати судового розгляду. Період березень – червень 2020 року ознаменувався в роботі судів першої інстанції як „тотальні перенесення» судових засідань. Це був неабиякий виклик для усіх учасників справи, адже затягування вирішення справ призводило до негативних наслідків, особливо тих категорій справ, які потребували застосування заходів забезпечення, запобіжних заходів, поновлення прав малолітніх тощо. Назрівало питання: скільки це буде тривати і яким чином забезпечити дотримання процесуальних строків?

1.2. Відповідно до приписів статті 6 "Право на справедливий суд" Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод одними з головних аспектів справедливого розгляду справи є публічність розгляду справи та розгляд справи впродовж розумного строку.

Пандемія дала можливість учасникам судового процесу поновому оцінити можливості підсистеми „Електронний суд» (складова частина Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, впровадження якої було передбачено ще в далекому 2017 році). Ця підсистема покликана забезпечити обмін процесуальними документами в електронній формі між судами, органами й установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу. За допомогою Електронного суду учасники судового процесу можуть подавати до суду процесуальні документи в електронному форматі, а після успішної відправки – відслідковувати рух і стан розгляду своїх документів у суді. Інформація про доставлення документа, його реєстрацію та інші відомості надсилаються до електронного кабінету автора в автоматичному режимі.

Варто зазначити, що тестову експлуатацію підсистеми „Електронний суд» було розпочато в місцевих та апеляційних судах ще 22 грудня 2018 р. відповідно до наказу Державної судової адміністрації України від 22 грудня 2018 року № 628.

1.3. Не залишилися осторонь органи суддівського самоврядування. Так, 17 березня 2020 року Рада суддів України прийняла рішення № 19, яким було затверджено Рекомендації Ради суддів України щодо встановлення особливого режиму роботи судів України задля убезпечення населення України від поширення гострих респіраторних захворювань та коронавірусу COVID-19,

який віднесено до особливо небезпечних інфекційних хвороб, які містили такі рекомендаційні заходи:

- роз'яснити громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із карантинними заходами та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції;
- припинити всі заходи, не пов'язані з процесуальною діяльністю суду та забезпеченням діяльності органів судової влади (круглі столи, семінари, дні відкритих дверей тощо);
- припинити проведення особистого прийому громадян керівництвом суду;
- обмежити допуск в судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань;
- обмежити допуск у судові засідання та приміщення суду осіб з ознаками респіраторних захворювань;
- ознайомлення учасників судового процесу з матеріалами судової справи, за наявності такої технічної можливості, здійснювати в дистанційному режимі, шляхом надсилання сканкопій матеріалів судової справи на електронну адресу, зазначену у відповідній заяві, заяви про ознайомлення приймати через дистанційні засоби зв'язку;
- зменшити **КІЛЬКІСТЬ** судових засідань, що призначаються для розгляду протягом робочого дня;
- по можливості здійснювати судовий розгляд справ без участі сторін, в порядку письмового провадження;
- суддям та працівникам апарату суду при найменших ознаках захворювання вжити заходів щодо самоізоляції, повідомити про свій стан здоров'я відповідну установу охорони здоров'я та керівництво суду телефоном, e-mail.

Крім того Рада суддів України рекомендувала громадянам та іншим особам всі необхідні документи (позовні заяви, заяви, скарги, відзивы, пояснення, клопотання тощо) надавати суду в електронному вигляді на електронну адресу суду, через особистий кабінет в системі „Електронний суд», поштою, факсом або дистанційні засоби зв'язку; учасникам судових засідань – подавати до суду заяви про розгляд справ у їхній відсутності за наявними в справі матеріалами; утриматися від відвідування приміщення суду, особливо за наявності захворювання.

1.4. Пандемія та карантинні обмеження змусили всіх переглянути свої сталі методи роботи. Потреба обмежити фізичні

контакти зумовила вимушений перехід всіх можливих процесів в онлайнний режим.

Так, Рішенням № 63 Ради суддів України від 30 жовтня 2020 року з метою забезпечення прав учасників судових проваджень на розгляд їх справ справедливим та неупередженим судом в розумний строк закликала учасників справи реалізовувати право брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду.

Статтею 11 Закону України „Про судоустрій та статус суддів» передбачено, що учасникам судового процесу на підставі судового рішення забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому законом. Обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судове рішення про проведення відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення (частина сьома).

2 квітня 2020 р. набув чинності Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року № 540-IX. Цим Законом унесено низку змін до чинних нормативно-правових актів, зокрема щодо процесуальної діяльності судів. Процесуальне законодавство закріпило можливість участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положень, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів) (*стаття 197 Господарського процесуального кодексу України, стаття 196 Кодексу адміністративного судочинства України, стаття 212 Цивільного процесуального кодексу України*), а також участь в такому форматі не тільки сторін та інших учасників справи, а й – свідків, експертів, перекладачів. Кримінальний процесуальний кодекс України дозволяє проведення процесуальних та слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції (*статті 336, 351*).

Наведене свідчить, що законодавство України і до запровадження карантину містило положення щодо можливості проведення відеозв'язку під час проваджень, і, відповідно, судова

система виявилася готовою для впровадження заходів, необхідних для запобігання поширенню на території України пандемії.

Неможна залишити поза увагою право учасників на ознайомлення з матеріалами справи, що є надзвичайно важливим аспектом участі сторін у судовому процесі. Водночас, як було сказано вище, у зазначений період пандемії були та подекуди є обмеження сторін у користуванні цим процесуальним правом.

З виникненням пандемії ця частина процесу не зазнала змін у нормативному регулюванні. А запуск Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи й оцифрування матеріалів справи з наданням доступу до них сторонам істотно поліпшили б цей аспект судового процесу, однак реалії змушують сторін чекати з надією на відповідні покращення в майбутньому.

Отже, онлайн-правосуддя в Україні перебуває на початковому етапі становлення. Пандемія та оголошення загальнодержавного карантину стали каталізатором для розвитку дистанційного здійснення правосуддя в Україні.

І попри те, що ключовий елемент електронного судочинства в Україні – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система – досі не реалізований, на цей час відбувається активне впровадження й налагодження його підсистеми „Електронний суд».

ВИСНОВКИ:

1) Пандемія відкрила проблемні питання в роботі інфраструктури судів до повноцінної дистанційної роботи.

Проте необхідність забезпечення реалізації права громадян на справедливий суд зумовила максимальну мобілізацію державних інституцій для оперативного впровадження інновацій електронного онлайн-судочинства.

2) Діяльність судів не може бути забезпечена за рахунок прав людини (учасників справи та працівників судів).

Мають застосовуватись справедливі та об'єктивні критерії визначення пріоритетності справ та забезпечуватись негайне повідомлення всім зацікавленим сторонам. Слід розглянути можливості використання процесів медіації в режимі онлайн або медіації за допомогою дистанційних слухань і письмових процедур, роботи у віддаленому режимі.

2. Конституційний Суд України (далі – Суд) є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у

передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (стаття 147 Конституції України, стаття 1 Закону України „Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII (далі – Закон).

Закон та Регламент Конституційного Суду України (ухвалений Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018 (зі змінами) (далі – Регламент) не містять положень щодо можливості проведення засідань із застосуванням формату відеоконференції, адже здійснення конституційного провадження має ряд особливостей. Так, Конституційний Суд України розглядає справи згідно затвердженого порядку денного, який, як правило, містить не дуже великий перелік справ. Проте робота, пов'язана із забезпеченням проведення засідань, виконується працівниками Секретаріату Конституційного Суду України, і тому здоров'я і безпека суддів, працівників суду і відвідувачів постала гостро.

Сьогодення вимагало від Конституційного Суду України не лише уваги до обладнання, а також дотримання протоколів захисту здоров'я та забезпечення безпеки.

У Конституційному Суді України застосовувалися різні засоби для управління доступом осіб до адміністративної будівлі, наприклад, попередню реєстрацію або акредитацію для відвідування та визначені місця для обмеженої кількості представників громадськості, преси, інших осіб. В Суді розмежували простір, розмітили його стрічками, додали розмітки на підлозі та вивіски, а також забезпечили систему одного проходу у будівлю. Засідання транслюються в Інтернеті.

Заходи захисту персоналу та відвідувачів Суду включали скасування звичних годин роботи, коли персонал повинен бути присутнім у Суді, надання можливості роботи у дистанційному режимі; забезпечення дистанціювання в різних місцях у будівлі суду; зазначення способу організації санітарної обробки обладнання; прибирання у будівлі; вакцинування працівників суду. У свою чергу, від відвідувачів суду вимагається, наприклад, виконання інструкцій щодо руху та санітарії, дотримання безпечної відстані від інших, регулярне миття рук.

ВИСНОВКИ:

1) Суди повинні продовжувати працювати для виконання своїх ключових функцій, забезпечуючи при цьому право на життя та

здоров'я суддів та працівників суду, а також учасників проваджень та відвідувачів.

2) В судах має бути розроблено протокол із забезпечення захисту здоров'я та безпеки, визначення ризиків та запровадження заходів захисту здоров'я та безпеки для працівників та відвідувачів суду, які включатимуть вхід, вихід і переміщення всередині адміністративної будівлі, а також можливість дистанціювання між особами, відділеної роботи. Потрібно враховувати придатність залів судових засідань для проведення різних слухань, маючи на увазі їх розмір, доступність, технічне обладнання, вентиляцію; наявність залів очікування та інших відповідних приміщень.

Конституція України визнає людину найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а відповідно до положень стаття 21 Конституції України, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Отже, враховуючи, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (*частина перша статті 55 Основного Закону України*), сподіваюся, що сьогоднішня дискусія дозволить нам підвести підсумки та розробити нові стратегії для того, щоб право на справедливий суд не було порушене, людські права були захищені, діяльність судів здійснювалася відповідно до положень чинного законодавства і з урахуванням нових викликів в умовах варіативності зон поширення коронавірусної хвороби.

А.П. Карпенко,
студентка 3 курсу
(м. Хмельницький)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Насильство в сім'ї – це не та тема, яку можна обговорювати жартома. Це тема яка несе страх, сором, відчай. Прояви насилля мають настільки величезний вплив на наші почуття, що навіть лише згадування про акти насилля можуть спровокувати з нашого боку дуже бурхливу емоційну реакцію. На жаль, проблема насильства є актуальною в нашому суспільстві. Проте говорити та вирішити проблему не так просто. Оскільки жертви, що потерпають від насильства, настільки емоційно скуті, та залякані, що, «виносити сміття з хати» просто бояться. Швидкий розвиток ЗМІ, що мав місце протягом усього попереднього століття, істотно посприяв тому, що

такі афективно «навантажені» події, як насильство в сім'ї, поряд з резонансними вбивствами, терактами, захопленням заручників та збройними конфліктами різного масштабу, стали своєрідними «лідерами» сюжетів новин. Людина інформаційної доби зачарована своїм насиллям, у прояви якого вона невпинно вдивляється через свої численні медіа-засоби. Але при цьому не варто забувати, що джерела багатьох резонансних подій криються в нічим не примітній повсякденності: «Дерево товщиною в обхват народжується з найтоншого паростка» [1, с.25].

Статистика народонаселення ООН свідчить про те, що насильство в сім'ї – одне із найбільш небезпечних явищ, що впливає на здоров'я не тільки окремих особистостей, а і на здоров'я народів в цілому. Зокрема, офіційні дані свідчать про наступне: 30% самогубств та 60% убивств жінок пов'язані з насильством в сім'ї; 35 % жінок, які потрапляють до лікарні «швидкої допомоги», перебувають там з причини тілесних ушкоджень, отриманих в результаті насильства в сім'ї; 30 – 40% викликів поліції пов'язані з побутовим насильством [2].

В Україні щоденно фіксують близько 348 випадків насильства в сім'ї, близько 60% жінок страждають від домашнього насильства на постійній основі [3]. Необхідно нагадати і про пандемію COVID-19, адже режим соціальної ізоляції, введений у багатьох країнах для уповільнення поширення захворювання, посилив іншу вже раніше наявну пандемію – домашнє насильство. Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) у 2020 році повідомив про зростання на 20% випадків насильства з боку інтимних партнерів, що спостерігалось у всьому світі за три місяці карантину. А за даними Національної поліції, у період з 01 квітня 2020 року по 01 липня 2020 року надійшло 46 249 звернень про домашнє насильство, з них 39 449 звернень від жінок (85 % від загальної кількості) і 570 звернень від дітей (це 1,2 % від загальної кількості) [4].

Проаналізуємо вітчизняний та зарубіжний досвід боротьби з насильством в сім'ї.

Майже протягом 16 років в Україні діяв лише один Закон України від 15 листопада 2001 року «Про попередження насильства в сім'ї». На практиці цей закон, на жаль, був мало дієвим, тому 7 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [5], який запустив новий процес боротьби проти насильства в сім'ї, наближений до європейської

моделі. Згідно з нормами цього Закону, незалежно від того, чи проживають постраждалі зі своїми кривдниками разом чи ні, їх можуть визнати такими. Щодо дітей, то постраждалими вони визнаються не лише від безпосереднього насильства над ними, але й у разі, коли дитина стає свідком такого насильства над членами своєї родини. Адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства встановлено статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [6] – Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. Судова статистика показує, що у 2020 році у структурі справ про адміністративні правопорушення, що надійшли на розгляд місцевих загальних судів, справи за статтею 173-2 займали третє місце (14,8 %) – 125 тис. справ. Місцевими загальними судами застосовано адміністративні стягнення: штраф – 55 тис. осіб; громадські роботи – 5,3 тис. осіб; адміністративний арешт – 1,6 тис. осіб [7, с.47]. Ще є стаття 39-1 КУпАП, яка передбачає для суду можливість направити кривдника на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі.

Звернемось до світової практики запобігання та покарання насильства в сім'ї. Насамперед зазначимо, що питання домашнього насильства було активізоване у Європі близько сторіччя тому – вже тоді точилися дебати і навіть писали наукові праці щодо ефективності використання гілок лози у вихованні та навчанні дітей. Лупцювати жінок у ті часи було ледь не нормою. Але мало помалу ситуація змінювалася: жінки отримали належні їм права, перетворювалися з домогосподарок на емансипованих феміністок, стали боротися не лише за виборче право та право працювати, а й за голос у власних сім'ях.

Термін «домашнє насильство», яке раніше українці вбачали у застосуванні фізичної сили, в країнах Європи давно включає в себе фізичне, сексуальне, психологічне, емоційне і економічне насильство. І кожен із цих видів насильства (а на практиці вони здебільшого мають комплексний характер) передбачає покарання – від адміністративного до тюремного ув'язнення.

Що стосується дітей, то покарання – жорсткіші. Швеція ще в 1979 році на законодавчому рівні першою у світі заборонила фізичне покарання дітей. До дітей не можна застосовувати ні фізичну силу, ні підвищувати голос до рівня, який має шкідливий емоційний вплив

[8]. У Німеччині жертви домашнього насильства можуть заявити в поліцію про порушення своїх прав упродовж трьох місяців. Якщо ж правоохоронців викликали безпосередньо на місце скоєння злочину – справу порушать одразу [9]. У 2010 році були прийняті поправки, за якими судді отримали право видавати спеціальні постанови для убезпечення жертв насильства. Мова може йти про зміну місця проживання, яке передбачає направлення до спеціальних соціальних центрів або відсторонення чоловіка від перебування у сім'ї. За дотриманням останньої вимоги слідкують за допомогою спеціальних електронних браслетів. Також діють гарячі лінії з приводу насилля і робота правоохоронних органів тісно взаємопов'язана з ними, що дозволяє оперативно реагувати на проблему. Поліція має право негайно вилучати осіб, що вчинили насильство [9].

Повертаючись до вітчизняної практики протидії насильству в сім'ї необхідно зазначити, що 3 вересня 2020 року Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) було винесено перше рішення проти України щодо домашнього насильства (Levchuk проти України (заява № 17496/19)) [10]. Справа стосувалася скарги Ірини Миколаївни Левчук на те, що відхилення позову про виселення проти її колишнього чоловіка наражало її та її дітей на ризик домашнього насильства та залякування. Покладаючись на статтю 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Європейської Конвенції з прав людини пані Левчук скаржилася на відмову видати наказ про виселення її колишнього чоловіка стверджуючи, що суди були надмірно формалістичними у своїх рішеннях і викликали в її колишнього чоловіка почуття безкарності, що піддавало її та її дітей ще більшому ризику психологічного переслідування та нападу [10]. ЄСПЛ у своєму рішенні дійшов висновку, що Україною порушено позитивні зобов'язання захисту прав людини на повагу до приватного життя (ст.8) та присудив 4,5 тис. євро компенсації завданої моральної шкоди. У даному рішенні ЄСПЛ зауважив, що, відхиляючи позов жінки про виселення колишнього чоловіка, національні суди продемонстрували нездатність провести всебічний аналіз ситуації та оцінити ризик майбутнього психологічного та фізичного насильства щодо заявниці та дітей, ба більше – тривалість судового провадження наражала їх на ризик подальшого насильства. ЄСПЛ констатував, що така відповідь судів на позов заявниці про виселення її колишнього чоловіка не відповідає позитивному зобов'язанню держави забезпечити ефективний захист заявниці від

домашнього насильства [11]. Також ЄСПЛ у своїй аргументації звернув увагу, що Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) підписана, але дотепер не ратифікована Україною, і процитував звернення Уповноваженого з прав людини Ради Європи до спікера українського парламенту, де було роз'яснення важливості даного документу та заклик сприяти ратифікації Стамбульської конвенції [11].

Зазначимо, що 24 лютого 2020 року на сайті Президента України була опублікована електронна петиція з вимогою ратифікувати Стамбульську конвенцію. Ця петиція зібрала необхідну кількість підписів на 10 днів раніше від останнього терміну і 5 червня 2020 Президент України дав відповідь на електронну петицію, в якій зазначив що внесе в порядку законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» після подання Міністерством закордонних справ України у встановленому порядку відповідних пропозицій [12]. У травні 2021 року під час круглого столу, присвяченого 10-й річниці відкриття до підписання Стамбульської конвенції, заступниця Голови Верховної Ради Олена Кондратюк заявила, що керівництво Парламенту готове усіляко сприяти розгляду питання щодо ратифікації Конвенції, як тільки до Верховної Ради надійде офіційний текст документ, а також зауважила, що «Ратифікація Стамбульської конвенції – це питання, яке не можна відкладати в довгу скриню. Воно надзвичайно актуальне, бо на фоні пандемії коронавірусу і карантинних обмежень в усьому світі та в Україні фіксується небачений спалах насильства в сім'ї, жертвами якого стають в основному жінки та діти» [13].

У контексті справи Levchuk проти України на увагу заслуговує позиція Т.Фулей, яка вважає, що ця справа висвітлила проблеми, пов'язані не лише з неналежним мотивуванням судових рішень, а й застосуванням судами застарілих законодавчих положень, у цьому випадку Житлового кодексу Української РСР, у сучасних умовах, що є суттєвою перешкодою доступу до правосуддя [14, с.186].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити певні висновки. *По-перше*, покарання за скоєння насильства повинні бути жорстокішими, такими, як у країнах Європи, особливо на фоні

пандемії COVID-19, яка оголила соціально-економічну нерівність і проблеми на зразок домашнього насильства, а також відкрила можливість критично подивитися на стан суспільних відносин, у яких ми живемо. *По-друге*, необхідно пришвидшити роботу по ратифікації Стамбульської конвенції, яка вперше впровадила комплексну систему захисту жінок від домашнього насильства та реального покарання винних за його прояви. Без цієї ратифікації неможливо говорити про якісь реальні зрушення нашого суспільства на шляху до Європейського Союзу, впровадження високих європейських стандартів в усі сфери життя. *По-третє*, невиконання державою своїх позитивних зобов'язань вимагають вжиття певних заходів щодо реформування житлового законодавства з метою приведення застарілих норм до реалій сучасності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лао Цзы. Дао-Дэ Цзин. *Антология даосской философии*. М.: Товарищество "Клышников-Комаров и Ко", 1994. С. 23-65.
2. Домашнє насильство в Україні: масштаби та інструменти боротьби. URL: https://dniprograd.org/2019/08/18/domashne-nasilstvo-v-ukraini-masshtabi-ta-instrumenti-borotbi_80813
3. Не дай домашньому насильству шанс! URL: <https://globynska-gromada.gov.ua/news/1622618535/>
4. Як пандемія вплинула на наші сімейні права. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/legal-advice/yak-pandemiya-vplynula-na-nashi-simeyni-prava.html>
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Верховна Рада. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Верховна Рада. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2020 році. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20\(kriminal\)%202020.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20(kriminal)%202020.pdf)
8. Заборона фізичного покарання дітей у Швеції URL: <https://life.nv.ua/ukr/kids/diti-v-chomu-osoblivist-shvedskogo-vihovannya-bez-tilenih-pokaran-50173157.html>

9. Домашнє насильство :як з ним борються в Німеччині URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D1%94>
- 10.СПРАВА «ЛЕВЧУК ПРОТИ УКРАЇНИ» (LEVCHUK v. UKRAINE) (Заява № 17496/19). URL: <https://rm.coe.int/case-of-levchuk-v-ukraine-in-ukrainian-upd/16809fdc12>
- 11.Суд і гендер: ЄСПЛ виніс перше рішення проти України щодо домашнього насильства. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/sud-i-gender-yespl-vynis-pershe-rishennya-proty-ukrayiny-shhodo-domashnogo-nasylstva/>
- 12.Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/087528-еп із закликом ратифікувати Стамбульську конвенцію (Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами) URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/87528>
- 13.Верховна Рада готова розглядати питання щодо ратифікації Стамбульської конвенції, як тільки до Парламенту надійде офіційний текст документу. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Topnovyna/208164.html>
- 14.Фулей Т. Застосування судами застарілих законодавчих норм як перешкода для забезпечення доступу до правосуддя. *Теорія держави і права*. 2021. №2. С.185-192. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/2/35.pdf>

Д.С. Коваль,
здобувачка освітнього ступеня бакалавра права
(м. Хмельницький)

Ю.С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

Розбудова системи антикорупційних органів, як вважає Р. В. Гречанюк, стала обов'язковою вимогою для збереження та розвитку України як демократичної, незалежної та правової держави, яка визначає права людини пріоритетом свого

функціонування. Історичний поступ та еволюція правового забезпечення запобігання корупційним проявам у державі, на жаль, засвідчила неспроможність без радикальних кроків досягати швидких та ефективних результатів. Наслідком цього є поява спеціалізованих антикорупційних інституцій, які, доповнюючи один одного, мають системно та оперативно змінити ситуацію у сфері запобігання корупції на краще. Ключовим органом у цій системі є Національне антикорупційне бюро України [1, с. 108].

Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [2].

Досліджуючи структуру НАБУ, О. Пархоменко-Куцевіл зазначила, що воно складається з центрального й територіальних управлінь, контроль за його діяльністю здійснюється Комітетом Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією, а за працівниками Національного бюро безпосередньо наглядають підрозділи внутрішнього контролю бюро. Що ж стосується відповідальності працівників Національного бюро, то вони приймають рішення самостійно, а тому, у разі порушення ними прав і свобод громадян під час виконання службових повноважень, Національне бюро притягує їх до юридичної відповідальності (дисциплінарна, адміністративна, цивільно-правова чи кримінальна, залежно від тяжкості вчиненого правопорушення), а також може зобов'язати відшкодувати потерпій особі моральні й матеріальні збитки відповідно [3, с. 33].

Роль принципів роботи НАБУ, на переконання О. Скомарова, «може виражатися також у випадку, коли окремі взаємовідносини у суспільстві не регулюються правовими нормами (недоліки у правовідносинах)» [4, с. 225]. У Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» принципи діяльності НАБУ закріплено у ст. 3, відповідно до якої основними з них є:

- верховенство права;
- повага й додержання прав і свобод людини та громадянина;
- відповідність законності;

- безсторонність та справедливість;
- незалежність НАБУ та його працівників;
- підпорядкованість та підзвітність соціуму та держорганам відповідно до закону;
- прозорість для демократичного цивільного контролювання;
- політичний нейтралітет та позапартійність;
- співпраця з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

Завданням НАБУ є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Також Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» закріплює положення, якими гарантується незалежність НАБУ та його співробітників, а «саме:

1) особливий порядок конкурсного відбору Директора НАБУ та вичерпний перелік підстав припинення його повноважень, що визначені Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України»;

2) конкурсні засади відбору інших працівників НАБУ, їх особливий правовий та соціальний захист, належні умови оплати праці;

3) установлений законом порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення НАБУ;

4) визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки працівників НАБУ, їхніх близьких родичів, майна».

Погоджуємося з Д. В. Коваленком, що створення спеціалізованого цієї інституції передусім пов'язане з першочерговою необхідністю розв'язання питань координації у процесі протидії корупції, необхідністю централізації збирання, узагальнення та аналізу інформації про корупцію. Такий орган має стати сполучною ланкою системи державних антикорупційних органів, що забезпечує її цілісність та ефективність [5, с. 93].

У чинному законодавстві України, як визнає О. Пархоменко-Куцевіл, встановлена співпраця Національного антикорупційного бюро України з іншими антикорупційними органами. Так, Національне антикорупційне бюро України взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним агентством з

питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, органами державної податкової і митної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації («відмиванню») доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, та іншими державними органами. Водночас не визначені механізми та конкретні дії під час співпраці, що створює проблеми в частині забезпечення реалізації антикорупційних механізмів [3, с. 34].

На думку Я. О. Пилипа, НАБУ є провідною інституційною гарантією забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні, а боротьба з корупцією в Україні є важливим напрямом здійснення державної політики, що водночас підтверджується еволюцією національного законодавства та міжнародного співробітництва у цій сфері. Формування нових антикорупційних органів в Україні, зокрема Національного антикорупційного бюро України як інституційної гарантії забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції, є важливим кроком до якісного покращення стану забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції в Україні [6, с. 84].

Науковець О. Скомаров адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України визначає як «частину загального правового статусу спеціального органу правопорядку, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, належних до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових, який характеризує його права, обов'язки, відповідальність як учасника відносин публічного управління, визначає його місце у правоохоронній системі держави, а також характеризує засади його внутрішньої організації та управління» [7, с. 42].

Створення НАБУ як спеціального антикорупційного органу стало новелою в українському законодавстві. За часи незалежності України функції щодо виявлення, припинення та попередження корупційних правопорушень, у тому числі серед вищих посадовців держави, покладалися на спеціально уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ, податкової міліції, Служби безпеки України та органи прокуратури. Через недосконалість чинного законодавства відповідальність за результати проведеної роботи з

питань боротьби з корупцією розподілялася між відомствами, які мали власну вертикаль управління та в кінцевому рахунку фактично залежали від політичного керівництва держави. За таких обставин процес виявлення корупційних діянь серед посадовців найвищого рівня був неефективним, а статистичні показники роботи правоохоронних органів у сфері запобігання і протидії корупції не завжди відповідали реальному стану справ на окресленому напрямі правоохоронної діяльності [8].

Ефективність функціонування НАБУ та ефективність використання принципів їх діяльності, на думку авторів наукової доповіді «Державна кадрова політика в Україні: стан та перспективи розвитку», можуть бути досягненими лише за умови комплектування його кваліфікованими кадрами, які будуть здатними повно та своєчасно виконувати покладені на них завдання. Високий рівень їхньої підготовки та досвідченість необхідні не тільки для реалізації державницьких завдань, а й для формування позитивного ставлення та зміцнення довіри з боку населення до державної служби, що є неодмінним атрибутом демократичного суспільства [9, с. 17].

Зрозуміло, що «повністю перемогти корупцію неможливо, але звужити корупційне поле можна й обов'язково потрібно. Необхідні лише чіткість антикорупційних програм та злагодженість правового антикорупційного механізму. Також неодмінною умовою є продумана до дрібниць система соціально-правового контролю за діяльністю державних і муніципальних службовців, високопрофесійні і відповідальні судові органи, реально незалежні та дієздатні правоохоронні структури, у тому числі й Національне антикорупційне бюро України» [10, с. 184].

Створення Національного антикорупційного бюро України, як критично зауважила Р. Гречанюк, «не виправдало своєї мети – утворення єдиного спеціального антикорупційного органу, як це відбулося в багатьох країнах світу та передбачено міжнародними вимогами. Досі залишається проблема дублювання функцій органів, які здійснюють боротьбу з корупцією, що, у свою чергу, призводить до збільшення витрат державного бюджету. Також Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» значно обмежує повноваження цього органу. НАБУ діятиме лише як орган боротьби з так званою високопосадовою корупцією, для якої характерний значний розмір предмета злочину». Тому дослідниця вважає таку модель українського спеціального антикорупційного органу

неефективною і пропонує «передати Бюро функцію щодо здійснення кримінального переслідування усіх корупційних правопорушень, забравши цю функцію в інших правоохоронних органів, та розширити його повноваження, не обмежуючи їх лише високопосадовою корупцією і розміром предмета злочину [11, с. 46].

Європейський досвід та досвід інших розвинутих країн світу (США, Ізраїлю, Південної Кореї, Японії) свідчить про те, що «завдання боротьби з корупцією успішно вирішуються переважно за рахунок ефективної діяльності прокуратури, поліції та окремих спеціалізованих підрозділів у самих правоохоронних органах, а також усіх інших правоохоронних та управлінських структур держави і громадських формувань. Але для цього потрібно проводити успішну соціально-економічну політику, мати ефективну, демократичну і прозору систему державного управління та незалежні у своїй службовій діяльності правоохоронні органи, укомплектовані високопрофесійними кадрами з чітко визначеними повноваженнями і забезпечені адекватними ресурсами [12, с. 24].

Одним із змістоутворювальних елементів правового статусу НАБУ є його відповідальність.

До структурних складових відповідальності НАБУ, як стверджує Д. О. Ішук, «доцільно віднести:

- по-перше, відповідальність самого Національного бюро, що полягає у відповідальності за належне виконання покладених на нього завдань, що одночасно входить до відповідальності директора як керівника, а також відповідальність Антикорупційного бюро за неправомірні дії своїх працівників шляхом вчинення заходів із поновлення цих прав і свобод, відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди, притягнення винних до юридичної відповідальності у разі порушення працівником Національного бюро під час виконання своїх службових обов'язків прав чи свобод особи;

- по-друге, відповідальність працівників Антикорупційного бюро, котру слід розглядати у двох вимірах: як позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну). Позитивна (перспективна) відповідальність працівників Антикорупційного бюро, яка полягає в усвідомленні ними своїх діянь як таких, що відповідають чи не відповідають законодавству, а також негативних наслідків, які тягнуть за собою вчинення таких діянь всупереч чинному законодавству. Негативна (ретроспективна) відповідальність – це безпосередня відповідальність працівників у разі вчинення ними протиправних дій чи бездіяльності, що пов'язані

з реалізацію їх правового статусу саме як працівників Антикорупційного бюро, та проявляється в таких видах, як: дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність;

– по-третє, відповідальність директора Антикорупційного бюро, яку також слід розглядати як позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну). Відповідальність директора можна розглядати як дворівневу. Перший рівень – це відповідальність (позитивна та негативна), яку він несе як і інші працівники Антикорупційного бюро, зокрема його посадові особи начальницького складу. Другий рівень – це відповідальність директора як керівника Антикорупційного бюро, який несе відповідальність за діяльність бюро, і якого може бути звільнено з посади за неналежне виконання ним своїх обов'язків, а також обов'язків щодо керівництва Антикорупційним бюро, що призвели до неефективності його діяльності» [13, с. 81].

На основі ґрунтовного дослідження діяльності спеціалізованих антикорупційних органів у зарубіжних країнах та Україні можна зробити висновок, що створення Національного антикорупційного бюро України загалом відповідає виконанню зобов'язань України, передбаченим міжнародними антикорупційними актами. Обрана Україною модель спеціалізованого антикорупційного органу також загалом відповідає стану корупції в країні та завданням, які стоять перед НАБУ на шляху подолання корупції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гречанюк. Р. В. Теоретичні аспекти визначення адміністративної діяльності в Національному антикорупційному бюро України. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 4. С. 108–110 с.
2. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 47. Ст. 2051.
3. Пархоменко-Куцевіл О. Розвиток системи антикорупційних інституцій в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3(38). С. 33–38 с.
4. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 3. С. 222–229.

5. Костенко Д. В. Система запобігання корупції в Україні: становлення та розвиток: дис. ... канд. наук. з держ. управ. Київ. 2015. 229 с.
6. Пилип Я. Ю. Національне антикорупційне бюро України як інституційна гарантія забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Visegrad journal on human rights*. 2015. 3/2. С. 79–86.
7. Скомаров О. В. Адміністративно-правові основи діяльності Національного антикорупційного бюро України : дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 214 с.
8. Національне антикорупційне бюро України та його адміністративно-правовий статус. URL: https://pidru4niki.com/84692/pravo/natsionalneanti_koruptsiyne_byuro_ukrayini_administrativno-pravoviy_status (дата звернення: 28.11.2021).
9. Державна кадрова політика в Україні: стан та перспективи розвитку : наукова доповідь / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурміна. К : НАДУ, 2015. 72 с.
10. Салманов О. В., Лисенко С, Г. Засади діяльності детективів НАБУ в період реформування антикорупційної системи України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. С. 183–187.
11. Гречанюк Р. Функції і повноваження спеціальних антикорупційних органів України, Польщі та Молдови: порівняльний аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 41–47.
12. Anti-corruption services – good practice in Europe / Results of the Octopus Interface meeting (Strasbourg, 5–7 November 2003). – Council of Europe Publishing. – 200Місце4. – 135 p. – ISBN 92-871-5513-5.
13. Ішук Д. О. Сутність і зміст юридичної відповідальності Національного антикорупційного бюро України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 79–82.

П.Г. Ковальська,
старший лейтенант внутрішньої служби
(м. Хмельницький)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Практична реалізація прав і свобод людини і громадянина потребує певних гарантій – достатнього рівня економічного, соціального та культурного розвитку суспільства, надійного юридичного захисту, в тому числі – можливості звернутися за захистом до міжнародних правових організацій. Особливим гарантом реалізації прав і свобод людини є правова активність суб'єктів.

У пункті 14 ст. 92 Конституції України йдеться про діяльність органів і установ виконання покарань у цілому. Але результати дослідження діяльності органів та установ виконання покарань показують, що вона є далеко неоднорідною.

Одним із видів такої діяльності є забезпечення юридичних гарантій щодо захисту прав і свобод людини й громадянина.

Зокрема до юридичних гарантій прав і свобод людини й громадянина, закріплених Конституцією України, відносять:

- 1) право на судовий захист;
- 2) право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування завданої людині матеріальної чи моральної шкоди;
- 3) право знати свої права та обов'язки;
- 4) право на правову допомогу;
- 5) право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60);
- 6) презумпція невинуватості (ст. 62).

Далі більш детально зупинимось на різних елементах захисту порушених прав і свобод.

Перш ніж вести мову про порушення прав, необхідно чітко уявляти, яким законодавчим актом надані ці права, хто саме їх порушив, а також – який орган чи посадова особа може відновити права.

Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод через законодавчу діяльність шляхом визначення виключно в законах України прав і свобод людини і громадянина, гарантій цих прав, основних обов'язків громадян.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, відповідальним перед Президентом України, підконтрольним та підзвітним Верховній Раді України у межах, визначених Конституцією України. Саме ст. 116 Конституції України зазначає, що основне завдання держави - вжиття заходів з забезпечення прав і свобод людини й громадянина.

В Україні існують такі основні форми захисту прав і свобод громадян, а саме:

- загально-судова — це право відображено в ст. 55 Конституції України. За цією конституційною нормою кожному громадянину гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;

- адміністративна — відбувається шляхом розгляду прав громадян у вищих органах виконавчої влади. Як початкову інстанцію громадянин України може вибрати або орган виконавчої влади або суд;

- адміністративно-судова — характеризується створенням спеціалізованих судів для вирішення спорів в індивідуальних адміністративних справах, які виникають у сфері функціонування органів управління внаслідок неправомірних дій їх службовців.

За чинним національним законодавством у разі порушення його прав та свобод громадянин може звернутися до суду за їх захистом, прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших органів влади та їх посадових осіб.

Традиційно велику роль у захисті прав людини відіграє прокуратура.

Однією із основних функцій є нагляд і контроль за виконанням судових рішень у кримінальному провадженні, а також при застосуванні до осіб інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадянина.

Крім того в Україні розвивається так званий «третій сектор» - численні неурядові організації, які, крім іншого, активно займаються проблемами людини.

За змістом та напрямками соціальної функції у захисті прав людини у правозахисній діяльності вирізняються:

- а) попереджувальна (порушення права людини не допускається);

- б) припиняюча (розпочате порушення прав припиняється шляхом звільнення особи з-під варті, з ДІЗО, ПКТ);

в) відновлювальна діяльність (поновлення, реставрація порушеного права, відшкодування матеріальної шкоди, поновлення на роботі).

Ч. 4 ст.55 Конституції України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 01.12.2021).

С. Й. Кравчук,

*кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНОЛОГІЇ «ПРАВА ЛЮДИНИ»

Права і свободи людини і громадянина є головним конституційно-правовим інститутом, значущість якого обумовлена не тільки цілями конституціоналізму, а й ст. 3 Конституції України.

Незважаючи на гуманістичну спрямованість Основного Закону України, в якому вперше у вітчизняній історії найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні визнано людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку, значна частина його положень потребує подальшого наукового обґрунтування та вдосконалення.

Одним із аспектів вирішення цієї проблеми є дослідження видової кваліфікації прав і свобод людини і громадянина, яка набуває практичного значення при підготовки змін до другого розділу Конституції України, оскільки вона здатна сприяти забезпеченню повноти й обґрунтуванню послідовності викладу таких прав і полегшенню орієнтуванню у різноманітних права людини.

Теоретичному обґрунтуванню зазначеної проблеми присвячені наукові праці та навчальна юридична література багатьох учених, зокрема: А.Я. Азарова, З.С. Гладуна, Л.І. Глухарєвої, В.Ф.

Годованця, Л.А. Касинюка, А.М. Колодія, В.В. Кравченка, О.Г. Кушніренка та ін. Разом з тим, не в повній мірі в наукових працях дана характеристика термінології «права людини». Тому метою виступу є аналіз існуючих у вітчизняній юридичній науці та конституційній практиці різноманітних підходів щодо класифікації прав і свобод людини і громадянина та її закріплення у Конституції України.

Незважаючи на важливість поняття «права людини», до сьогодні вчені і практики не можуть сформулювати єдине визначення цього терміну. Так само, слід звернути увагу й на те, що в українському законодавстві відсутнє законодавче визначення цього юридичного явища, що неприпустимо. Адже, говорячи про «права людини» слід розуміти, про які права ми говоримо: про всі права взагалі, якими володіють люди в конкретній державі (або навіть незалежно від того, на території якої країни вони знаходяться), про систему законів, про систему права в цілому тощо. А також, як би це не здавалося спочатку дивним, про права якої людини йдеться (тобто хто це є людина? Чи є нею двох тижневий ембріон, повністю паралізована людина похилого віку або смертельно хвора сліпоглухоніма дитина?) [5, с. 14].

Окрім того, особливу проблематику для науки та для розуміння поняття «прав людини» на практиці складають нечіткі визначення зазначеного терміну чи формулювання визначення «прав людини» через тавтологію. Так, важко погодитись із коректністю визначення «права людини і це невід’ємні права кожної людської істоти».

Очевидно те, що права людини є невід’ємними правами людини, проте, це не є визначенням поняття прав людини, а зазначенням одного із елементів якісних характеристик цих прав. Відтак подібні «визначення» лише характеризують частину прав людини, а саме ту групу прав, що зазвичай називається природними.

Аналогічним чином, розмиті формулює права людини дипломат з Гани, що був сьомим Генеральним секретарем ООН (з 1 січня 1997 року до 31 грудня 2006 року) Кофі Аннан, на думку якого, права людини - це частина нас самих, і ми є частиною цих прав [4]. Так само можна говорити про те, що частина нас самих це природа, і ми є природою, чи навпаки: людина - це те, що нас визначає, і ми визначаємо, що є людиною. Тобто, такі визначення не є конкретно юридичними, а ґрунтуються на базі філософії, яка не буде корисною на практиці, зважаючи на важливість правильного й конкретного

розуміння прав людини.

Більш того, вважаємо, що зазначене поняття є настільки ж абстрактним, як і визначення терміну «право на життя» - це право, що належить кожному. Тому, варто погодитись із А.М. Васильєвим, який вважає, що визначення поняття прав людини як логічна операція полягає в тому, щоб розкрити зміст прав шляхом вказівки на основні, істотні ознаки досліджуваного об'єкта, що відрізняють його від інших суспільних явищ і виділяють з числа правових [1, с. 86]. Відповідно, задля коректного визначення поняття, потрібно об'єктивно й всеохоплююче з'ясувати його природу.

Так, приміром, Л.І. Глухарьова вважає, що права людини - це нормативно виражені можливості людини в самореалізації та розвитку, які впливають з здібностей (стану) і/або з підтримки державою і суспільством [3, с. 18]. Проте, таке визначення є безумовно спірним, неповним і, можливо в силу цього, відверто хибним. Якщо держава вважає, що якесь право людини не повинно дотримуватись на території, чи буде розумітись, як таке, що на суверенній території цієї держави певне право людини не діє? Тим більше, абсолютні всі права людини впливають з природи й вже тому повинні забезпечуватись державою, як утворенням для забезпечення прав людини. Цікаво, що це визнає і сама вчена, зазначаючи, що виділення прав людини ґрунтується на презумпції володіння кожним представником людського роду поза політичною спільністю сукупністю можливостей, якими він наділений фактом свого буття. У цьому сенсі права універсальні і наднаціональні, мають відношення до кожного. Це людські права, які існують незалежно від їх державного визнання і законодавчого закріплення [3, с. 20].

Додатково, слід наголосити на тому, що справа ускладнюється ще й тим, що про права людини говорити стало досить модним, як дещо раніше говорилося про демократію, гласність та правову державу, а зараз і ще й про громадянське суспільство.

На зазначену проблему також звернула увагу О.В. Волянська, яка вважає, що терміни «права людини», так само, як і «демократія», у силу своєї методологічної невизначеності є дуже зручними для маніпулювання громадською думкою. Поряд із тим, вчена звертає увагу на те, що предмети полеміки навколо прав людини є різними в залежності головним чином від економічного розвитку держави. Для одних проблема прав людини може бути

пов'язана із надто широким тлумаченням свободи певної особистості, що водночас може обмежувати свободу іншої особистості. Для інших права, що задекларовані в Конституції, є настільки ж далекою від життя абстракцією, як і безкоштовна медицина [2, с. 96].

Саме тому, приміром, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини сформульована дефініція, якою права людини визначаються фактично, як універсальні цінності і правові гарантії, з одного боку, та, як невід'ємні атрибути кожної людини, з іншого. Зокрема, у «Викладі фактів № 32: Права людини, тероризм і боротьба з тероризмом» зазначається, що «права людини являють собою універсальні цінності і правові гарантії, які захищають окремих осіб та їх групи від дій і бездіяльності головним чином з боку представників державної влади, які йдуть врозріз з основними свободами, правами і людською гідністю».

Весь спектр прав людини передбачає повагу, захист і реалізацію громадянських, економічних, політичних і соціальних прав, а також права на розвиток. Права людини мають універсальний характер, тобто вони є невід'ємними атрибутами кожної людини, взаємозалежними і неподільними [4, с. 4]. Такий світоглядний підхід заснований на Загальній декларації прав людини 1948 року, ст. 1 якої вказує на те, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, вони наділені розумом та совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Таким чином, цей підхід ґрунтується на тому, що люди народжуються рівними, наділеними гідністю тощо. Одні в це вірять, інші їх ігнорують. Деякі вважають, що люди абсолютно не народжуються рівними, багато хто не визнає за іншими ніякої гідності від народження. Але теорія прав людини все-таки заснована на визнанні такої рівності і гідності [5, с. 10].

Низка дослідників розглядає права людини в якості соціального феномену. Наприклад, Л.С. Явич вважає, що права людини - це соціальний феномен, що відображає важливі риси, властивості, якості людської особистості, обумовлені конкретним щаблем історичного розвитку суспільства [9, с. 12]. Фактично, таке розуміння прав людини є неповним визначенням прав людини, як універсальних цінностей.

Ряд вчених в галузі прав людини розглядає права людини, як інтуїтивне розуміння людських можливостей. На думку таких дослідників, права людини - людське інтуїтивне розуміння власних

можливостей, яке з'являється в той момент, коли людина стикається з будь-якими обмеженнями. Іншими словами, права виникають лише в певних ситуаціях. Приміром, доки не стали забороняти збиратися на вулицях і площах міст, люди не розуміли наявних у них прав на зібрання [5, с. 15].

Виходячи із вищевикладеного, слід погодитись із тим, що права людини - це складне, багатогранне, філософське, етнічне, політичне і правове поняття. Існує багато граней цього суспільного явища, тому стільки ж існує й розумінь цього поняття.

З точки зору походження, права людини є невід'ємними властивостями індивідууму, що випливають з самої природи і соціальних умов його здійснення. З точки зору змісту, це заходи можливої поведінки індивідууму, забезпеченні правовими нормами та моральними вимогами. Якщо розглядати права людини в аспекті співвідношення індивідууму і держави, то вони є межею здійснення державної влади. Вся система прав людини гарантує можливість користуватися досягнутою суспільством свободою. Безумовно, кожне право людини належить окремому індивідууму, невід'ємне від нього і не може бути відчужене будь-яким способом, але разом з тим вся система прав людини має найбільший соціальний зміст [8, с. 223].

Зважаючи на те, що ми розглядаємо права людини в рамках дослідження цієї проблеми, більшою мірою в юридичному сенсі, та виходячи із того, що в сучасному світі (наприклад, якщо враховувати системи захисту прав людини за нормативними документами ООН і ОБСЄ) термін «права людини» зазвичай вживається тільки в разі відносин людини (з одного боку) і влади (з іншого боку) та лише у зв'язку з невеликим числом загальноприйнятих так званих фундаментальних прав [5, с. 14], в першу чергу, слід виходити саме із такого розуміння прав людини. Тому доречним, хоча й надміру широким, вважаємо розуміння прав людини, як системи цінностей, норм й механізмів, котрі направлені на захист гідності індивідууму в його відносинах із державою.

Необхідно, поряд із тим, зауважити, що, будучи фундаментальними, права людини не є абсолютними. Вони можуть бути знехтуваними й часто зневажаються іншими цінностями. Так, заборона пропаганди расизму або заклики до бунту обмежують свободу самовираження, деякі дії поліції і слідчих порушують таємницю приватного життя тощо. Важливо те, що подібне втручання в сферу особистих прав не є довільним, оскільки воно

обмежується тими випадками, які відомі до того часу, як дана ситуація мала місце, а подібне втручання не порушувало відповідний закон [6]. Відтак, держава лише позначає за допомогою правових норм поле, на якому людина діє на свій розсуд. Держава повинна також забезпечувати захист прав людини не лише від її посадовців, але й від їх порушень іншими особами.

Таким чином, основна функція держави повинна полягати в захисті правомірної поведінки людини, з одного боку, і одночасного обмеження виходу за межі дозволених свобод, з іншого. Приміром, держава не цікавиться релігійними переконаннями будь-якої людини, не впливає на прихильність до будь-якого віросповідання, не встановлює будь-яку релігію в якості обов'язкової. Разом із цим, держава має право приймати закони, що в окремих випадках обмежують свободу совісті з метою забезпечення визнання й поваги прав і свобод інших громадян, задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту. Наприклад, обмеження діяльності релігійних сект «Біле братство» в Україні, «Аум Сінрікьо» в Японії тощо [7, с. 21].

Отже, підводячи підсумок варто надати визначення та основну характеристику поняттю «права людини»: Права людини - це системи закріплених на міжнародному рівні цінностей, а також норм й механізмів, що належать їй і направлені на захист честі та гідності у відносинах із державою та іншими особами.

Концепція прав людини включає в себе три аспекти:

- 1) кожна влада має свої обмежувальні рамки;
- 2) у кожної людини є своя автономна сфера, в яку ніхто не має права втрутитись;
- 3) кожна людина може зробити серйозну заяву проти держави з метою захисту власних прав.

Основні ознаки прав людини характеризує те, що вони:

- 1) виникають і розвиваються на основі природи людини з урахуванням умов життя суспільства, яке постійно змінюється;
- 2) формуються об'єктивно і не залежать від державного визнання;
- 3) належать індивіду від народження;
- 4) мають невідчужуваний й невід'ємний характер;
- 5) є безпосередньо діючими;
- 6) визнаються найвищою соціальною цінністю;
- 7) виступають необхідною частиною права, певною формою вираження його головного змісту;

8) являють собою принципи і норми взаємин між індивідумом і державою, що забезпечують індивіду можливість діяти на власний розсуд і отримувати певні блага;

9) визнання, дотримання і захист прав людини є обов'язком держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – Москва: Юридическая литература, 2011. 264 с.
2. Волянська О.В. Права людини як предмет соціологічного дискурсу. Socio–простір: міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2011. № 1 (2). С. 96–99.
3. Глухарева Л.И. Понятие прав человека. Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. 2016. № 9. С. 21–28.
4. Інформаційні матеріали ООН. URL: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications> (дата звернення 28.11.2021 р).
5. Карастелев В. Курс «Права человека»: учеб. пособие. Москва: Моск. Хельсинк. группа, 2012. 124 с.
6. Осятинский В. Введение в концепцию прав человека. / В. Осятинский. URL: <http://edu.helsinki.org.ua/library/philosophy/files/docs/1272481811.pdf> (дата звернення 28.11.2021 р).
7. Трошкова Е.А. К вопросу о социальных правах гражданина и человека. Теория и практика общественного развития. 2011. № 3. С. 223–226.
8. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. К.: ФОП Голембовська О.О. 2018. 168 с.
9. Явич Л.С. Сущность права. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 2010. 207 с.

П.М. Кузик,
аспірант
(м. Київ)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У час розвитку глобального інформаційного суспільства нові інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) все більше проникають у різноманітні сфери життєдіяльності суспільства, формуючи нові потреби, стереотипи поведінки та світосприймання.

Країни ЄС звертають увагу на необхідність протидії поширенню дезінформації з боку іноземних держав та втручання їх таким способом у виборчий процес країни. Що ж до колегіальних органів ЄС, то ще наприкінці 2017 року Єврокомісія оголосила про початок публічних дебатів на тему протидії фейкам. 5 грудня 2018 року у м. Брюссель було розглянуто план ЄС із протидії дезінформації, який передбачав збільшення фінансування на вказані цілі, збільшення кількості персоналу для протидії дезінформації і створення робочої групи зі стратегічних комунікацій. [1].

Безпекова проблема на державному рівні є проблемою впливу дезінформації на процес організації і проведення виборів. Пошук кращих форм політичної комунікації із владою є одним із напрямків розвитку демократії в країнах ЄС, які б сприяли розширенню обізнаності громадян стосовно актуальних проблем політики, програм та проектів розвитку, законодавчих нововведень, створенню можливостей для консультування та участі їх у процесі ухвалення рішень.

Згідно світовому досвіду такими формами можуть бути: впровадження електронної (е-демократії) демократії в управління державою; запровадження інтернет-голосування на виборах; подання електронних петицій до німецького Бундестагу [2].

Тобто, складовими електронної демократії можуть бути наступні: дієвість е-парламенту; впровадження е-законодавства; здійснення е-виборів; проведення е-референдум; застосування е-голосування; розвиток е-суду; подання е-петицій; запровадження е-опитування тощо.

Особливими перевагами запровадження інтернет-голосування на виборах є швидка та точна обробка результатів, доступність та зручність для громадян. Е-голосування на виборчих дільницях використовується в деяких із найбільших демократичних

країн у світі, тоді як голосування в Інтернеті застосовується в тих країнах, що переважно невеликі за розміром і не мають історії конфліктів. На сьогодні багато країн розглядають можливість впровадження систем е-голосування з метою удосконалення різних аспектів виборчого процесу. Е-голосування часто розглядається як інструмент просування демократії, підвищення рівня довіри до результатів голосування.

Е-голосування може зробити неможливими певні поширені методи шахрайства, прискорити обробку результатів, підвищити доступність і спростити голосування для громадян - у деяких випадках, якщо ці системи використовуються в ході низки виборчих заходів, вони можуть у довгостроковій перспективі навіть зменшити витрати на проведення виборів або референдумів [3].

Формування довіри повинно стати однією із головних цілей для оновлення виборчого процесу, що має призвести до впровадження нових електронних технологій та сприяти соціальним змінам.

Мова йде не лише про захист від кіберзагроз, але й потребу в захисті персональних даних виборців, за даними Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) впровадження Інтернет голосування суттєво знижує контроль виборчих адміністрацій за процесом голосування, а доцільність використання цієї технології має залежати від відповідей на питання щодо вартості системи, її ефективності, довіри до неї та рівня безпеки у конкретно взятій державі.[4].

Інтернет голосування справді виглядає як вдале рішення для певних категорій громадян (виборці, які голосують за кордоном, військовослужбовці, члени дипломатичних представництв, громадяни з обмеженими можливостями), однак в загально національному масштабі такий підхід містить значні ризики. Впродовж останнього часу низка держав відмовилися від переходу на систему онлайн-голосування на виборах. Таким чином практична реалізація механізмів онлайн-голосування як відповідь на COVID-19 є складним рішенням, яке потребує детального врахування всіх за і проти такого кроку, а також значної кількості часу, який має бути виділено на розробку і тестування системи. Голосування поштою, як і онлайн голосування, здатне уникнути традиційних ризиків, пов'язаних із поширенням COVID-19, однак має бути належним чином організовано і відповідати міжнародним стандартам виборів. Як і голосування за допомогою мережі Інтернет, голосування за

допомогою пошти є уразливим до різного роду маніпуляцій та тиску на виборців, а спроможність належним чином організувати процес прямо залежить від якості роботи національних поштових служб [5].

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки, що для формування виборчого процесу в умовах гібридної війни з Російською Федерацією у сфері протидії фейкової інформації та іншим протиправним діям в інформаційному просторі необхідно враховувати правовий досвід країн Європейського Союзу і дану проблему слід розглядати як безпекову проблему на державному рівні. Одним із напрямків розвитку демократії в країнах ЄС є пошук кращих форм політичної комунікації із владою для обізнаності громадян щодо актуальних проблем політики, програм та проектів розвитку, законодавчих нововведень. До ефективних форм політичної комунікації із владою відповідно до світового досвіду відносять впровадження е-демократії, інтернет-голосування на виборах, подання електронних петицій тощо. Головними бар'єрами на шляху розвитку е-демократії для місцевих органів влади є необхідність оновлення комунікаційної інфраструктури, цифровий бар'єр для певних громадян, низька зацікавленість громадян.

Що стосується інструментів підвищення ефективності виборчого процесу та довіри до його управління на основі зарубіжного досвіду вважають впровадження е-голосування в країні, яке базується на принципі незалежності, принципі неупередженості на основі прозорості, принципі доброчесності на основі довіри у громадськості, принципі зрозумілості е-голосування для всіх учасників, принципі забезпечення безпеки е-голосування від шахрайства та маніпуляцій.

Визначено, що електронне голосування у виборчому процесі має низку переваг та ряд недоліків, до яких відносять брак прозорості, обмежена відкритість та вміння застосування системи для не експертів, відсутність узгоджених стандартів для е-голосування, порушення таємності голосування, ризик маніпуляцій інсайдерів із привілейованим доступом до системи чи зовнішніх хакерів, збільшення коштів на придбання та обслуговування систем е-голосування, збільшення вимог до захисту інформаційного ряду під час та між виборами, обмежені можливості перерахунку голосів, брак публічної довіри до е-голосування.

Отже, запровадження е-демократії є тривалим та поступовим процесом, оскільки проблеми переходу від традиційного до е-

голосування у виборчому процесі наявні, оскільки необхідною умовою для його реалізації є формування довіри громадськості та формування впевненості суспільства у новій системі електронного голосування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Черниш Р. Правовий досвід країн Європейського Союзу у сфері протидії поширенню фейкової інформації. *Інформаційне право*. №10. 2019. С.123-128, С.126;
2. Кохалик С. Світовий досвід впровадження електронної демократії. *Ефективність державного управління*. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 42. С.169-174, С.169;
3. Впровадження електронного голосування. Основні аспекти. Програмний документ;
4. Вибори в умовах пандемії: міжнародний досвід і рекомендації для України: посібник;
5. Вибори в умовах пандемії: міжнародний досвід і рекомендації для України: посібник.

Л.О. Лелюк,
магістрантка
(м. Хмельницький)

О.В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

В слідчо-судовій практиці та науковій доктрині найбільше виокремлюються проблеми щодо вирішення питань пов'язаних із кваліфікацією діяння, яке не містить ознак кримінальної протиправності, але наділене кримінально-правовим значенням, та питання пов'язанні із кваліфікацією посткримінальної поведінки особи. Вважаєм за доцільне зосередитись на дослідженні проблемних питань щодо їхньої кваліфікації. Поняття «діяння, яке не містить ознак кримінальної протиправності, але наділене кримінально-правовим значенням» є зовсім протилежним поняттю «кримінальне правопорушення», оскільки його лексичний зміст

характеризується відсутністю такої ознаки кримінального правопорушення, як суспільна небезпечність або протиправність. До системи таких діянь входять: діяння, яке не містить кримінально значимого ступеня суспільної небезпечності або так зване малозначне діяння; діяння, що вчинене через такі обставини, які виключають його кримінальну протиправність; діяння, яке вчинене особою без належних ознак суб'єкта кримінального правопорушення.

Як зазначається в кримінально-правових джерелах «кримінально-правова кваліфікація діяння, що не є кримінально протиправним, проте має кримінально-правове значення, як різновид кваліфікації у кримінальному праві має всі характеристики, що притаманні останній, а також визначається специфічними, видовими ознаками, що характеризують саме її» [1, с. 73]. Варто також зазначити, що особливості такої кримінально-правової кваліфікації проявляються в наступному: 1) при здійсненні кримінально-правової кваліфікації завжди буде відсутня хоча б одна із обов'язкових ознак кримінального правопорушення, що визначено в положеннях ч. 1 ст. 11 КК України [2]. Така особливість зумовлює здійснення кримінально-правової оцінки і доведення присутності діяння, яке не містить ознак кримінальної протиправності; 2) на відміну від кваліфікації складу кримінального правопорушення при якій завжди присутнє посилання на відповідну норму Особливої частини КК України, то аналізована кримінально-правова кваліфікація здійснюється лише за нормою Загальної частини КК України.

Під кримінально-правовою кваліфікацією діяння, яке не має ознак кримінальної протиправності, але наділена кримінально-правовим значенням, потрібно розуміти діяльність суду та правоохоронних органів, яка здійснюється у межах правозастосовних кримінально-правових відносинах забезпечувального характеру та полягає в регламентованості нормами кримінального законодавства, результативній кримінально-правовій оцінці того діяння, яке не має ознак кримінальної протиправності, але має кримінально-правове значення, конкретизована щодо встановлення усіх фактичних кримінально значимих ознак, а також визначенні кримінально-правової норми, яка передбачає його та з'ясуванні відповідності ознак вчиненого особою діяння до тих ознак кримінально-правової норми, які підлягають застосуванню [3, с. 69].

В процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації головним виступає етап чіткого відмежування кримінальних правопорушень від правопорушень не кримінального характеру, оскільки деякі склади різних видів правопорушень наділені певною схожістю. Окрім цього «необхідність відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень викликана й тим, що більшість законів, присвячених регламентації відповідного правового питання (явища), містять норми про відповідальність за порушення вимог такого закону, а саме про кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність» [4, с. 27]. Деякі науковці зауважують, що «основним критерієм відмежування кримінальних правопорушень від інших правопорушень є суспільна небезпечність діяння» [5, с. 16]. Однак щодо критерію суспільної небезпечності у науковій літературі містяться протилежні погляди. Так, одні вчені поділяють усі правопорушення на кримінальні правопорушення і інші правопорушення у відповідності від ступеня їх суспільної небезпечності, тому що кримінальні правопорушення наділені більшим ступенем суспільної небезпечності, а ніж всі інші правопорушення [6, с. 274]. Проте деякі дослідники зазначають наступне «кримінальні правопорушення – це суспільно небезпечні діяння, а інші правопорушення не є суспільно небезпечними, проте є суспільно шкідливими діяннями» [7, с. 219].

Варто також зазначити, що ознака протиправності виступає юридичним виявом суспільної небезпечності діяння, тому ми вважаємо, що найбільш правильним буде здійснювати відмежування кримінальних правопорушень від усіх інших правопорушень за допомогою формального юридичного критерію, тобто протиправності діяння, а вже потім здійснювати відмежування за ступенем суспільної небезпечності такого діяння. Окремі дослідники наводять статистику, що «90% опитаних практичних працівників зазначили, що при вирішенні питання про відкриття кримінального провадження чи відмову в його відкритті у зв'язку з віднесенням вчиненого до іншого виду правопорушення, вони орієнтуються на ознаку протиправності, бо це значно зменшує вірогідність прийняття помилкового рішення в такій ситуації» [8, с. 246].

Згідно із ч. 2 ст. 11 КК України визначається: не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної

небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Тобто, це означає, що кримінальне правопорушення визнається суспільно небезпечним діянням, а таке діяння як малозначне не містить у собі кримінально значимого ступеня суспільної небезпечності. Окрім цього О.В. Ус зазначає, що: «Вчинене особою діяння повинно формально (на перший погляд) містити ознаки певного складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею (частиною статті) Особливої частини КК, тобто між фактичними ознаками вчиненого діяння і ознаками елементів складу кримінального правопорушення формально має бути наявна зовнішня відповідність (схожість, тотожність)» [9, с. 278]. Отже, можемо зробити висновок, що якби в КК України взагалі була б відсутня кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за здійснене діяння, то не може йтися мова і про малозначність діяння.

Після з'ясування, що вчинене діяння містить склад кримінального правопорушення навіть формально, потрібно оцінити його суспільну небезпечність. Тобто, при здійсненні кримінально-правової кваліфікації малозначного діяння необхідно установити, що таке діяння ненаділене кримінально протиправним ступенем суспільної небезпечності та не завдає чи створює загрозу завдання істотної шкоди суспільним відносинам, які підпадають під охорону КК України. Це можливо здійснити лише шляхом ретельного дослідження усіх ознак вчиненого діяння, а також всіх ознак елементів складу кримінального правопорушення, яке передбачене певною нормою Особливої частини КК України.

Варто також зазначити, що малозначне діяння може вчинятися у формі прямого або непрямого умислу. Окрім цього, кваліфікація вчиненого діяння як малозначного може бути тільки щодо складу конкретного кримінального правопорушення, тому що не можливо оцінити діяння як малозначне, проте можна кваліфікувати малозначним тільки конкретне діяння, яке було вчинено певним суб'єктом кримінального правопорушення.

Викладене дає нам можливість сформулювати спеціальні правила кваліфікації малозначного діяння, якими є: 1) вчинене суб'єктом діяння має формально містити усі елементи та їх ознаки аналізованого складу кримінального правопорушення; 2) вчинене суб'єктом діяння не містить кримінально протиправного ступеня суспільної небезпечності, який присутній лише в кримінальних правопорушеннях; 3) діяння має бути вчинене суб'єктом тільки з

умисною формою вини; 4) кримінально-правова кваліфікація діяння, яке є малозначним не залежить від наявної характеристики винної особи, визнання такою особою своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення та інших обставин справи, які не надають характеристику суспільній небезпечності саме вчиненому діянню. Кримінально-правова кваліфікація малозначного діяння здійснюється відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України.

Наступним дослідимо кримінально-правову кваліфікацію посткримінальної поведінки особи. Варто одразу зазначити, що кримінальне законодавство не містить в своїх положеннях такого терміна як «посткримінальна поведінка особи», проте в слідчо-судовій практиці та науковій літературі цей термін є дуже поширеним для використання. Окрім цього, останнім часом науковці все більше приділяють увагу дослідженню у своїх працях проблематики кримінально-правової кваліфікації щодо посткримінальної поведінки особи.

Здебільшого наукові дискусії в доктрині кримінального права точаться навколо термінологічного наповнення поняття, яке характеризує поведінку особи вже після вчинення нею кримінального правопорушення. З цього приводу А.В. Яшин зауважує наступне: «Термін «посткримінальна поведінка» є не зовсім вдалим, оскільки існує загальноприйняте поняття «злочинна поведінка», пов'язане з поняттям «злочин», і являє процес, який відбувається у часі та просторі та містить конкретне діяння суб'єкта, що утворює об'єктивну сторону складу злочину. Поняття ж «кримінал» – літературне, тому логічніше вживати терміни «постзлочинна поведінка» або «післязлочинна поведінка». Етимологічне значення понять «кримінальний» та «злочинний» вказують, що ці терміни є тотожними і вказав на обґрунтованість використання терміна «посткримінальна поведінка»» [10, с. 92]. В свою чергу науковець І.Е. Звечаровський зазначає, що «доцільним є використання в науковому обігу терміна «посткримінальна поведінка», оскільки він більшою мірою відповідає термінології, прийнятій у науковій літературі, що об'єднує близькі за проблематикою дослідження, і є загальноприйнятим, а також термін «посткримінальна» є однією з ключових, загальних за значенням категорій, необхідних для проведення системних досліджень постзлочинних правових соціально-психологічних явищ та процесів» [11, с. 26].

Ми вважаємо, що визначити посткримінальну поведінку особи можливо за такими характеристиками, як: 1) діяння, яке вчиняється не містить ознак кримінальної протиправності, тобто не являється кримінальним правопорушенням, але водночас виступає вольовим та свідомим діянням особи, що безпосередньо вчинила кримінальне правопорушення. Також необхідно зазначити, що для встановлення у поведінці особи ознак посткримінальної поведінки не мають значення такі ознаки, як тяжкість раніше вчиненого цією особою кримінального правопорушення, форма вини при вчиненні попереднього кримінального правопорушення, факт про вчинення кримінального правопорушення у співучасті або одноособово, факт про попереднє кримінальне правопорушення, яке було закінчено чи припинено через об'єктивні чи суб'єктивні причини; 2) наділена ознакою кримінально-правового регулювання, що означає наявність нормативно-регламентованого характеру. Тільки та поведінка, яка має місце вже після вчинення кримінального правопорушення, являється посткримінальною, а також регламентована кримінальним законодавством і має кримінальну протиправність. Тобто, має обов'язково аналізуватися і оцінюватися поведінка особи після вчинення нею кримінального правопорушення, а якщо буде встановлено, що поведінка особи наділена кримінально-правовим значенням і має регламентацію КК України, то така поведінка потребує відповідної реакції держави та застосування до особи відповідного кримінально-правового впливу; 3) посткримінальна поведінка особи визначається часовими межами. Поведінка особи може визнатися посткримінальною із моменту вчинення цією особою кримінального правопорушення, тобто від моменту закінчення чи припинення кримінального правопорушення за волею такої особи або через причини, які не залежать від волі особи, і до моменту припинення усіх кримінально-правових відносин, які виникли у результаті вчинення суб'єктом кримінального правопорушення. Таким моментом зазвичай є момент погашення або зняття судимості щодо особи, однак припинення кримінально-правових відносин також можливе і через інші причини, такі наприклад як: сплив строків давності, смерть особи (ст. 49, ст. 80, ст.ст. 45-48, ст.ст. 75-78 КК України).

Варто також зазначити, що кримінально-правова кваліфікація, що досліджує посткримінальну поведінку особи містить декілька етапів: на початку її здійснення необхідно встановити наявність усіх об'єктивних та суб'єктивних ознак

досліджуваної посткримінальної поведінки особи, що наділені кримінально-правовим значенням; наступним потрібно встановити кримінально-правову норму, яка найбільш точно і повно передбачає досліджувану поведінку особи як підставу для застосування певної кримінально-правових норм кримінального законодавства; кінцевим етапом кримінально-правової кваліфікації посткримінальної поведінки особи є констатація відповідності фактичних ознак вчиненого до ознак посткримінальної поведінки особи та закріпленням висновку щодо проведеної кваліфікації у відповідному процесуальному документі.

Окрім цього, необхідно зауважити, що посткримінальна поведінка поділяється на позитивну та негативну посткримінальну поведінку особи.

Так, на думку деяких науковців, склад позитивної або правомірної посткримінальної поведінки особи «характеризується сукупністю встановлених кримінальним законом ознак, що визначають суспільно корисне діяння як правомірне» [12, с. 137]. В свою чергу В.О. Навроцький вказує наступне: «Склади посткримінальної поведінки особи включають ознаки, які: позначають злочин, при вчиненні якого застосовується звільнення особи від кримінальної відповідальності; визначають коло осіб, щодо яких припускається застосування звільнення; характеризують поведінку особи під час вчинення злочину; вказують на дії, які повинна вчинити особа як умову звільнення; додаткові умови, які не стосуються особи та її поведінки» [13, с. 559]. Проте деякі науковці пропонують визначати об'єктом позитивної посткримінальної поведінки особи тільки ті суспільні відносини, що отримують реальну користь від такої поведінки особи. Інші ж науковці вказують, що об'єктом позитивної посткримінальної поведінки є суспільні відносини, що забезпечують особі, яка її здійснила, реалізацію права на застосування заходів кримінально-правового заохочення.

Отже, при здійсненні кримінально-правової кваліфікації позитивної посткримінальної поведінки особи потрібно: «1) ретельно дослідити фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність позитивної посткримінальної поведінки особи та інші обставини, що мають кримінально-правове значення для кримінально-правової оцінки; 2) встановити всі ознаки позитивної посткримінальної поведінки, оскільки відсутність хоча б однієї з таких ознак виключає визнання поведінки особи як

позитивної посткримінальної й такої, що має кримінально-правове значення; 3) при встановленні та тлумаченні таких ознак слід використовувати приписи інших нормативно-правових актів, а також роз'яснення Верховного Суду; 4) піддати аналізу кримінально-правову норму або інститут, що передбачає кримінально-правове значення такої посткримінальної поведінки; 5) встановити тотожність (ідентичність, відповідність) фактичних ознак посткримінальної поведінки особи з ознаками конкретної кримінально-правової норми, що регламентує її врахування та застосування заходів кримінально- правового впливу» [9, с. 311].

Тобто, кримінально-правова кваліфікація позитивної посткримінальної поведінки особи полягає в її оцінці, як: 1) обставина, яка пом'якшує покарання, із врахуванням того щоб ця підстава містилась в переліку ч. 1 ст. 66 КК України; 2) підстава для звільнення від кримінальної відповідальності; 3) підстава для звільнення від призначеного покарання у разі бездоганної поведінки особи і сумлінного ставлення до праці, що передбачене в ч. 4 ст. 74 КК України.

Щодо здійснення кримінально-правової кваліфікації негативної посткримінальної поведінки особи, то в кримінально-правовій літературі висловлюється пропозиція, що така поведінка є сукупністю встановлених законом ознак, що визначають неправомірним суспільно небезпечне діяння [14, с. 153]. Однак при здійсненні кримінально-правової кваліфікації негативної посткримінальної поведінки особи потрібно: 1) ретельно дослідити фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність або відсутність негативної посткримінальної поведінки особи та інші обставини, що мають кримінально-правове значення для її оцінки; 2) встановити всі ознаки негативної посткримінальної поведінки особи, оскільки відсутність хоча б однієї з таких ознак виключає визнання поведінки як негативної посткримінальної й такої, що має кримінально-правове значення; 3) при встановленні та тлумаченні таких ознак слід використовувати приписи інших нормативно-правових актів, а також роз'яснення Верховного Суду; 4) піддати аналізу кримінально-правову норму або інститут, що передбачає кримінально-правове значення такої посткримінальної поведінки особи; 5) встановити тотожність (ідентичність, відповідність) усіх з'ясованих та встановлених фактичних ознак посткримінальної поведінки особи з ознаками конкретної кримінально-правової

норми, що регламентує її врахування та застосування заходів кримінально-правового впливу [9, с. 312].

Доцільно також зазначити, що негативна посткримінальна поведінка особи наділена самостійним кримінально-правовим значенням, тому що кримінально-правова кваліфікація негативної поведінки являється підставою для скасування або відмови у застосуванні відповідних заохочувальних норм кримінального закону. Здійснення кримінально-правової кваліфікації негативної посткримінальної поведінки особи може зосереджуватись в її оцінці як однієї із підстав: 1) відповідно до ч. 2 ст. 49 КК України для зупинення строків давності у випадку ухилення особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, від досудового розслідування або суду; 2) відповідно до ч. 3 ст. 80 КК України для зупинення строків давності у випадку ухилення від відбування покарання, яке призначене за вироком суду; 3) для виключення можливості призначення покарання у разі наявності обставин, які можуть пом'якшити покарання. Аналіз слідчо-судової практики надав підстави для висновку, що при здійсненні кримінально-правової кваліфікації негативної посткримінальної поведінки особи найбільша кількість помилок вчиняється при оцінці її видів, а саме: невиконання особою, що отримала звільнення від відбування покарання із подальшим випробуванням тих обов'язків, які на неї покладено та визначено у ст. 76 КК України.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що посткримінальною поведінкою особи визнається регламентована кримінальним законом та кримінально значима поведінка, але яка не містить ознак кримінальної протиправності та характеризується вольовим та свідомим діянням або актом поведінки особи, яка встановлюється від моменту вчинення кримінального правопорушення та до моменту повного припинення усіх кримінально-правових відносин. Здійснення кримінально-правової кваліфікації діяння, яке не містить ознак кримінальної протиправності, але наділене кримінально-правовим значенням, зосереджується на системі до якої входять: діяння, яке не містить кримінально значимого ступеня суспільної небезпечності; діяння, яке вчинене без вини; діяння, що вчиняється за наявності обставин, які виключають його кримінальну протиправність; діяння, яке було вчинене особою, що не може визначатись суб'єктом кримінального правопорушення, оскільки не має належних суб'єкту ознак.

Кримінально-правова кваліфікація щодо встановлення факту посткримінальної поведінки особи здійснюється судом та правоохоронними органами в межах правозастосовних кримінально-правових відносин забезпечувального характеру та полягає в конкретизованій та нормативно регламентованій оцінці такої поведінки особи від моменту безпосереднього вчинення кримінального правопорушення і закінчується припиненням усіх кримінально-правових відносин. Здійснення кримінально-правової кваліфікації посткримінальної поведінки особи має відбуватися за такими правилами, як: 1) встановлення факту, який визначає відсутність ознак кримінальної протиправності у поведінці особи, проте така поведінка є вольовим та свідомим діянням особи, що попередньо вчинила кримінальне правопорушення; 2) встановлення, що така поведінка особи наділена ознакою кримінально-правового регулювання та є кримінально значимою із нормативно регламентованим характером; 3) встановлення часових меж поведінки за для визначення її як посткримінальною поведінкою, що має бути здійснена від моменту вчинення кримінального правопорушення і завершуючи моментом припинення усіх кримінально-правових відносин; 4) визначення конкретних актів поведінки особи позитивними чи негативними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Орловський Р. С. Теорії класифікації співучасників. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 1. С. 72-76.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 04.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Кравченко С. І. Кваліфікація злочинів, що посягають на процесуальні права та інтереси підозрюваного за наявності конкуренції кримінально-правових норм. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 63-70.
4. Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 жовт. 2018 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2018. С. 23-28.
5. Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності : автореф. дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

6. Кривоченко Л. М. Вибрані праці [упоряд.: Р.С. Орловський, О.В. Ус]. Харків: Право, 2016. 648 с.

7. Гарбатович Д. А. Квалификация преступных уголовно-правовых деяний: монографія. М.: Юрлитинформ, 2017. 320 с.

8. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна та ін. Київ: ВАЛЕ, 2015. 688 с.

9. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції Харків: Право, 2018. 368 с.

10. Яшин А. В. Постпреступное поведение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Саратов. юрид. ин-т. Саратов, 2005. 197 с.

11. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение личности: ответственность и стимулирование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / С.-Петербург. гос. ун-т. СПб., 1993. 36 с.і

12. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції / О.В. Ус. Харків: Право, 2018. 368 с.

13. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

14. Гарбатович Д. А. Квалификация преступных уголовно-правовых деяний: монографія. М. : Юрлитинформ, 2017. 320 с.

О.В. Малінковська,

*майор внутрішньої служби, викладач
(м. Хмельницький)*

О.І. Тимошук,

*майор внутрішньої служби, викладач
(м. Хмельницький)*

ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У найбільш узагальненому вигляді попередження кримінальних правопорушень – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують кримінальні правопорушення або сприяють їх вчиненню.

Ситуація, за якої засуджений учиняє нове кримінальне правопорушення, свідчить про високу суспільну небезпеку особи

злочинця, і цей факт має бути враховано під час призначення нового покарання за скоєне.

Кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими у місцях позбавлення волі становлять серйозну небезпеку для держави. Це обумовлено тим, що вони негативно впливають на досягнення цілей покарання, дестабілізують оперативну обстановку і стан правопорядку у виправних установах. Злочинність у місцях позбавлення волі визначається кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та засуджених, які їх вчинили під час відбування покарання у виді позбавлення волі.

Скоєння нового кримінального правопорушення під час відбування покарання засудженим говорить про те, що він вперто не бажає ставати на шлях виправлення та ресоціалізації, і закон повинен на це реагувати.

Ситуаційний рівень виходить із того, що окремі категорії протиправних діянь, які вчиняються в місцях несвободи, відбуваються за певних обставин і в певний час. Сама ситуація, у якій перебуває засуджений, стимулює й провокує певні види злочинів, а саме такі: втечу з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 Кримінального кодексу України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 Кримінального кодексу України); злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 Кримінального кодексу України); ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі й позбавлення волі (ст. 390 Кримінального кодексу України); ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 Кримінального кодексу України).

Індивідуальний рівень характеризується адекватною поведінкою особи, яка перебуває в місцях несвободи за обвинувальним вирокom суду, та її бажанням дотримуватись порядку й умов відбування покарання, стати на шлях виправлення, ресоціалізуватись у суспільство після звільнення законослухняною людиною.

Серед головних завдань запобігання для профілактики кримінальних правопорушень, які скоюються у місцях несвободи слід виділити:

– виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які виступають причинами і умовами вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи;

- вивчення чинників, що призводять засудженого до вчинення нового кримінального правопорушення у місцях несвободи;
- встановлення кола осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінального правопорушення, і цілеспрямований профілактично-виховний вплив на них;
- усунення або нейтралізацію криміногенних факторів вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи на індивідуальному та регіональному рівні.

Доречно зауважити, що застосування засобів виправлення та ресоціалізації до засуджених, які вчиняють нові кримінальні правопорушення в місцях несвободи або схильні до їх вчинення, крім персоналу установ виконання покарань, доцільно залучати на загальносоціальному рівні запобігання інші соціальні інституції, офіцерів пробації, благодійні та релігійні, які можуть сприяти досягненню мети покарання, а саме – виправленню злочинця і профілактиці скоєння нових кримінальних правопорушень.

Для більш ефективного запобігання кримінальним правопорушенням необхідно особам рядового та начальницького складу вирішити наступні завдання:

- виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню в місцях несвободи кримінальних правопорушень, вживати заходи щодо їх усунення;
- виявляти осіб, від яких можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень, а за потреби ставити їх на оперативно-профілактичний облік;
- проводити оперативно-розшукові заходи щодо усунення впливу засуджених на інших осіб, які відбувають покарання;
- здійснювати безпосередній вплив на засуджених, від яких можна очікувати вчинення злочинів, або організовувати такий вплив за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема використовуючи допомогу негласного апарату;
- з'ясовувати ефективність здійснення оперативно-профілактичного впливу на засуджених;
- виявляти правопорушення, вчинені засудженими, та інформувати про них начальників відділень соціально-психологічної служби й інших посадових осіб;
- посилити виховний напрям роботи начальників відділень та психологів із засудженими, які перебувають на обліку;
- виявляти справжні наміри засуджених після звільнення й інформувати в необхідних випадках оперативні підрозділи органів

внутрішніх справ з метою здійснення на звільнених оперативно-профілактичного впливу за місцем проживання.

Окрім того, до превентивних заходів слід віднести:

- 1) здійснення постійного оперативного (у тому числі за допомогою технічних засобів) контролю;
- 2) проведення обшуків та оглядів;
- 3) надавати психологічну підтримку засудженим, які прибули до виправної колонії в період адаптації і постадаптаційний період, а також в разі потреби тощо.

Певну роль у запобіганні злочинності в місцях позбавлення волі відіграють релігійні організації, які зможуть допомогти в подоланні духовної кризи, пережити важкі моменти адаптивного періоду, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, життєвих проблем і негараздів.

Важливим кроком з боку релігійних організацій є їхня гуманітарна допомога (продукти харчування, одяг), особливо для тих категорій, які втратили соціальні зв'язки.

Загалом, для профілактики кримінальних правопорушень в установах виконання покарань потрібно, щоб усі співробітники володіли оперативною обстановкою, добросовісно та сумлінно виконували покладені на них обов'язки, своєчасне реагування на проступки різного роду, які в майбутньому можуть потягти за собою нові кримінальні правопорушення.

Список використаних джерел та літератури:

1. КК України. Електронний ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ. Богатирьов А.І. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. Серія ПРАВО. Випуск 42.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014- с.
4. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. — Київ : ВД Дакор, 2018. – 352 с.

ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

В умовах глобальної інтенсифікації міграційних процесів, активної участі іноземців та осіб без громадянства в таких процесах, зростає необхідність створення належного правового механізму регулювання міграційних відносин між усіма учасниками міграційних процесів.

На думку Рабіновича М.П. «правове регулювання-це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку» [13]. Вчений Куліш А.М. розглядає правове регулювання, через вплив норм права на поведінку учасників суспільних відносин що здійснюється в інтересах суспільства з метою встановлення й упорядкування останніх [3, с. 62] Явич Л.С. вважає, що правове регулювання суспільних відносин здійснюється саме з моменту видання нормативно-правового акта [8].

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства на території України регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають права та обов'язки іноземних громадян, підстави їх перебування, та встановлюють порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України. Тобто врегульовують суспільні відносини в міграційній сфері.

Відповідно до ст. 26 Конституції України: іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. До основних законів, яке регулюють підстави перебування в Україні слід віднести: Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», Закон України «Про імміграцію», Закон України «Про прикордонний контроль», та ін.

Слід зазначити, що Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р., визначає

основі засади правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, встановлює порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України, а також встановлює відповідальність за вчинення порушень [6].

Щодо обчислення дозволеного строку перебування іноземців та осіб без громадянства на території держави то він регулюється підзаконним актом, а саме постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 року №150 «Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України». Постановою визначено, що іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах прибули в Україну з держав з візовим порядком в'їзду, мають право перебувати на території держави протягом строку дії візи; іноземці громадяни, які прибули в Україну з безвізовим порядком в'їзду в Україну, мають право перебувати в Україні не більш як 90 днів протягом 180 днів [4].

Єдиним виключенням стала постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1302 «Деякі питання перебування в Україні громадян Республіки Білорусь», якою надано можливість громадянам Республіки Білорусь, які прибули в Україну на законній підставі у період з 24 грудня 2020 р. до 31 грудня 2021 р., тимчасово перебувати на її території не більш як 180 днів протягом 365 днів [1].

З огляду на міграційні процеси, що зумовлені загостренням міграційної ситуації на білоруському кордоні, є підстави вважати, що дію вказаної постанови буде продовжено ще на один рік.

Здійснивши аналіз національного законодавства, та практику його застосування, можна переконатися у тому, що проблеми існують в частині захисту прав іноземців та осіб без громадянства, які не дотримались визначених правил перебування на території України, ухилилися від виїзду з України після дозволеного терміну перебування та перейшли на нелегальне становище. Їхні права в діючому законодавстві є невизначеними та потребують правового регулювання.

Так, зокрема, ст.ст. 222-2, 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері протидії нелегальній міграції (органи Державної міграційної служби) наділений правом здійснювати адміністративне затримання іноземців та осіб без громадянства на строк до трьох годин для складення протоколу, а в

необхідних випадках для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення - до трьох діб.

Уразі адміністративного затримання іноземця або особи без громадянства органами міграційної служби, вказані особи мають право на первину безоплатну правову допомогу відповідно до ст. 3, ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Однак, вказана правова допомога надається лише на стадії затримання особи.

Тобто, якщо особа затримана за не виконання в установлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення, або обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятиметься від виконання такого рішення, що стало підставою подачі органами міграційної служби адміністративного позову до суду на підставі ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», ст. 289 Кодексу адміністративного судочинства України, безоплатна правова допомога адвоката на стадії судового розгляду не надається, вона непередбачена та не врегульована законодавством.

Неврегульованим питанням залишається оскарження рішень органів міграційної служби. Так, зокрема, ст.24 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» передбачено застосування до іноземних громадян такого примусового заходу як скорочення строку тимчасового перебування, яке приймається у разі відсутності у іноземця підстав для тимчасового проживання, встановлених частинами четвертою-дванадцятю статті 4 цього Закону, або для тимчасового перебування на території України. у вказаному рішення зазначається строк, протягом якого особа зобов'язана виїхати з України, який не може бути більш як десять діб з дня прийняття рішення.

З однієї сторони передбачено його оскарження в судовому порядку, проте ніде не визначено строк на його оскарження. З іншої відкритим питанням залишається питання: Чи має право особа на стадії оскарження вказаного рішення продовжувати перебувати на території держави? І яким чином особа, якій надано строк на виїзд дві доби, може використати свої право на оскарження такого рішення до суду?

Ст.26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» за порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства, відносно особи може бути прийнято рішення про примусове повернення, яке вона повинна виконати в строк, який

не повинен перевищувати 30 календарних днів, з дня прийняття такого рішення. Оскарження рішення про примусове повернення до суду у межах строків ст. 288 Кодексу адміністративного судочинства України, зупиняє їх дію. Однак проблемним та неврегульованим питанням залишається обчислення строку дозволеного терміну перебування іноземця або особи без громадянства після скасування вказаного рішенням в судовому порядку. А також у разі відмови в оскарженні, в який термін іноземець повинен залишити територію держави?

Таким чином відсутність правового регулювання у вказаному питанні призводить до того, що незважаючи на задоволення позову щодо скасування вказаного рішення в судовому порядку, при виїзді з України в пункті пропуску державного кордону, іноземець буде притягнуто до адміністративної відповідальності за порушення строку перебування іноземців на території держави (ст.203 КУпАП) [2].

Крім того, ст. 13 Закону України «Про імміграцію» передбачає виїзд за межі держави іноземця протягом місяця після отримання рішення про скасування дозволу на імміграцію. Однак тут виникає неузгодженість із ст.30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», де визначено чіткий перелік підстав для примусового видворення. Тобто вказане питання потребує правового врегулювання, та вказує на необхідність внесення змін до діючих нормативно-правових актів [5].

Підводячи підсумок можна зробити висновок, що існує ряд пороблених питань в міграційні сфері, які потребують правового врегулювання міграційних відносин між усіма учасниками міграційних процесів, які мають бути спрямовані на захист прав і свобод іноземців та осіб без громадянства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Деякі питання перебування в Україні громадян Республіки Білорусь: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1302. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2020-%D0%BF#Text>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

3. Куліш А.М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.07 / А.М. Куліш. Харків, 2003. 177 с.
4. Порядок обчислення строку тимчасового перебування в Україні іноземців, які є громадянами держав з безвізовим порядком в'їзду : затв. наказом МВС України від 20.07.2015 р. № 884, зареєстр. в Мінюст 05.08.2015 р. № 944/27389. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0944-15>.
5. Про імміграцію. Закон України від 07.06.2001 року №2491-III. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text>
6. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 року №3773-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник.— К.: Атіка.— 2001.— 176 с. ISBN 966-7714-81-0 у/ URL: https://sites.google.com/site/talantiukraieni/yurydychna-osvita/teoriya_D_i_P/2
8. Явич Л.С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Ленинград, 1960. С. 18.

М.П. Матушкіна,
магістрантка
(м. Хмельницький)

О.В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Правильна кримінально-правова кваліфікація кримінально протиправного діяння на сучасному етапі отримала аксіоматичне значення та не потребує окремого доведення своєї актуальності. Також зазначимо, що будь-яке діяння характеризується цілою

низкою ознак, а деякі з них мають вагоме значення для вирішення питання про визнання вчиненого собою діяння кримінальним правопорушенням і про його кримінально-правову кваліфікацію (оцінку). Проте, деякі із цих ознак навпаки є незначними для кримінально-правової кваліфікації. Саме тому законодавець із всієї сукупності ознак, які характеризують кримінально протиправне діяння, виокремлює найбільш значущі, важливі, типові та притаманні усім кримінальним правопорушенням, пов'язаних із посяганням на виборчі права громадян визначених у нормах КК України. Погоджуємось із думкою науковця О.В. Ус, який зазначає, що: «Створюючи законодавчу модель кримінального правопорушення конкретного виду, законодавець абстрагується від нетипових, поодиноких ознак, особливостей окремих діянь і закріплює в кримінальному законі лише мінімально необхідний набір ознак, які обов'язково повторюються під час вчинення будь-якого кримінального правопорушення цього виду та є необхідними й достатніми для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення певного виду» [1, с. 197].

В кримінально-правовій літературі «кваліфікувати кримінальне правопорушення» охарактеризується, як «встановити повну відповідність ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу (складів) злочинів, що передбачені однією чи кількома кримінально-правовими нормами» [2, с. 27]. Тобто кваліфікація кримінального правопорушення вирішує питання про встановлення які саме кримінальні правопорушення вчинено і якими нормами ці кримінальні правопорушення передбачено.

В.В. Кузнецов та А.В. Савченко обґрунтовано наголошують, що: «Сучасна кримінально-правова доктрина України дає декілька визначень поняття «кваліфікація злочинів». Найбільш вживаним є таке визначення: кваліфікація злочинів – це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність» [3, с. 36].

В широкому значенні кваліфікація кримінальних правопорушень, як зазначає В.О. Навроцький, це «результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання і

ознаками злочину, передбаченими законом, та процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності» [4, с. 71]

В кримінально-правовій науці слід розмежовувати терміни «кваліфікація кримінальних правопорушень» та «кримінально-правова кваліфікація». Термін «кваліфікація кримінальних правопорушень» є видовим і за обсягом вужчий, а тому він охоплюється родовим поняттям «кримінально-правова кваліфікація» та становить тільки його частину. Окрім цього кримінально-правова кваліфікація включає не тільки кваліфікацію кримінальних правопорушень, а також і кваліфікацію інших діянь, що можуть визначатись не кримінально протиправними, таких як: малозначні діяння; діяння, які вчинені за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння; діяння осіб, які визнані неосудними або не досягли віку з якого настає кримінальної відповідальності. В свою чергу, кваліфікація кримінального правопорушення – це реалізація норм кримінального закону, а також застосування до вчиненого кримінально протиправного діяння конкретної норми або підведення певного кримінального правопорушення під ознаки конкретної норми кримінального закону.

Цілком слушною є думка вченого М.О. Акімова, який зазначає: «Кваліфікований склад злочину містить ознаки, які свідчать про підвищену суспільну небезпеку вчиненого діяння, впливають на кваліфікацію та обтяжують покарання винної особи, тоді як ознаки особливо кваліфікованого складу – про особливу суспільну небезпеку злочину, істотний вплив на кваліфікацію та суттєве обтяження покарання» [5, с. 17].

Досліджувані нами склади кримінальних правопорушень містять велику кількість кваліфікуючих ознак, проте ми зупинимось на розгляді тих кримінальних правопорушень, які є найбільш поширеними. Перешкоджання здійсненню виборчого права, яке передбачене у ст. 157 КК України, являється одним з найпоширеніших у цій групі кримінальним правопорушенням. Згідно із ч. 1 ст. 157 КК України суспільно небезпечним діянням визначається «Перешкоджання вільному здійсненню виборцем, учасником референдуму свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, процесу референдуму, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або

офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень чи здійсненні своїх прав, поєднані з обманом або примушуванням» [6]. В свою чергу, ч. 2 ст. 157 КК України містить ознаки кваліфікованого складу, а ч. 3 ст. 157 КК України – особливо кваліфікованих складів кримінально протиправних діянь, окрім діяння у формі ухилення члена виборчої комісії від здійснення роботи комісії без поважних на те причин.

Основною ознакою об'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення є визначене диспозицією норми вчинення перешкод громадянам України та іншим суб'єктам, які є учасниками виборчого процесу під час реалізації ними своїх виборчих прав і обов'язків. При цьому законодавець чітко зазначає способи вчинення такого кримінально протиправного діяння як на обов'язкову ознаку, а саме способом обману або примушування. Ці способи пов'язані із впливом на волю та свідомість особи, яка спрямована на прийняття рішення щодо вибору, та яке суперечить її волі в дійсності під час участі у виборчому процесі. Всі характерні особливості цих способів розкрили у своєму дослідженні такі науковці, як В.І. Антіпов та В.В. Топчій [7, с. 14-15].

Проте В.В. Кострицький хоч і вважає чинну редакцію аналізованої норми формально визначеною і більш конкретною, але стверджує, що така форма може призвести до залишення певних суспільно небезпечних діянь поза кримінально-правовою охороною, зазначаючи «виборчим законодавством і законодавством про референдум передбачено низку випадків, коли відповідна комісія має прийняти певні рішення або вчинити певні дії в чітко визначений законом строк, блокування роботи комісії в будь-який спосіб (блокування, відключення електроенергії, створення світло-шумових перешкод тощо) може стати причиною зриву нормального ходу виборчого процесу чи процесу референдуму, а тому є вочевидь суспільно небезпечним» [8, с. 84].

Науковці також приділяють окрему увагу до проблеми визначення кола суб'єктів, які своїм перешкоджанням утворюють склад кримінального правопорушення згідно із положеннями ст. 157 КК України. Так в ч. 1 ст. 157 КК України застосовано такі поняття, як: «ініціативна група референдуму», «інший суб'єкт виборчого процесу», «комісія з референдуму», «член ініціативної групи референдуму», «член виборчої комісії», «член комісії з референдуму», «офіційний спостерігач». Таке наповнення

диспозиції термінами значно ускладнює проведення кримінально-правової кваліфікації.

Вчений М.О. Акімов доречно наголошує, що: «Усі норми про злочини проти виборчих прав (крім ст. 159-1 КК України) передбачають як кваліфікуючу ознаку (ст. 157 – як особливо кваліфікуючу) вчинення цих посягань спеціальним суб'єктом. До кола таких суб'єктів кримінальним законом віднесені: член комісії з референдуму (ст.ст. 158, 158-1, 159, 160); член виборчої комісії (ст.ст. 157, 158, 158-1, 158-2, 159, 160); кандидат на виборах, а так само і довірена особа кандидата на виборах (ст.ст. 158, 158-1, 160); член ініціативної групи референдуму (ст.ст. 158-1, 160); представник політичної партії, місцевої організації політичної партії, а так само і уповноважена особа політичної партії чи місцевої організації політичної партії (ст.ст. 158, 158-1, 160); офіційний спостерігач на виборах або референдумі (ст.ст. 158, 158-1, 160); службова особа, що використовує своє службове становище (ст. 158); інша службова особа, що використовує своє службове становище (ст. ст. 157, 159) чи владу або службове становище (ст. 158-2)» [5, с. 16-17].

Зважаючи на таку велику кількість суб'єктів, науковець В.В. Кострицький в своїй праці розглядає можливість щодо: «спрощення конструкції ч. 1 ст. 157 КК України завдяки використанню більш загального поняття «суб'єкт процесу референдуму» замість кількох інших понять – «ініціативна група референдуму», «комісія з референдуму»» [8, с. 83]. Окремого наукового дослідження, на думку вченого, потребує можливість «віднесення членів виборчих комісій та комісій з референдуму, членів ініціативної групи референдуму, офіційних спостерігачів іноземних держав і міжнародних організацій до переліку суб'єктів виборчого процесу чи процесу референдуму» [8, с. 84]. Такі дії спростили б відповідні законодавчі конструкції, проте зазначені особи наділені відповідними правами і обов'язками та приймають участь у відповідному процесі виборів.

М.О. Акімов у своїй праці переконує, що: «Складність законодавчої регламентації виборів та референдуму в Україні і багатоманітність злочинів, що можуть бути при цьому вчинені, цілком виправдано привели до відмови від використання у кримінальному законі узагальнювальних понять (на кшталт «суб'єкт виборчого процесу»), оскільки в іншому випадку це не дозволило б належним чином визначити перелік спеціальних суб'єктів. Із цих же міркувань даний перелік відрізняється залежно від конкретної статті;

крім цього, до нього віднесені і службові особи» [5, с. 19]. Нам варто погодитись з цим судженням, адже при докладному аналізі виявляється певна недосконалість, яка допущена законодавцем.

Відповідно до назв і диспозицій простих складів передбачених .ст. 157 та ст. 158-2 КК України визначені ними кримінальні правопорушення можуть вчинятися під час виборів або проведення референдуму. Проте спеціальним суб'єктом вказаних кримінальних правопорушень визначено тільки члена виборчої комісії та залишено поза увагою суб'єктів якими є член комісії з референдуму і ініціативної групи референдуму. Хоч і зазначені суб'єкти також можуть перешкоджати праву вільного волевиявлення, подавати неправдиві відомості чи знищувати документи. Як бачимо, ототожнення члена виборчої комісії із службовою особою перешкоджає правильному здійсненню кваліфікації кримінальних правопорушень проти виборчих прав і є некоректним.

Кваліфікований і особливо кваліфікований склади кримінальних правопорушень відповідно ст. 157 КК України визначають «перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, члена виборчої комісії або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень більш небезпечними способами: із застосуванням насильства, знищенням чи пошкодженням майна, погрозою їх вчинення або із поєднанням альтернативних ознак (вчинення за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням її службового становища)».

Варто також зазначити, що ст. 158 КК України «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців» вміщує в себе ознаки трьох основних складів кримінальних правопорушень та один кваліфікований склад із кваліфікуючими ознаками, які є спільними для всіх трьох основних складів цього кримінального правопорушення.

Виникають значні труднощі у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганням на виборчі права громадян загалом і конкретно у випадках аналізованої норми, виникають також і через бланкетну диспозицію, яка вимагає ґрунтовних знань виборчого законодавства.

Цілком слушно зауважують В.І. Антипов та В.В. Топчій, кваліфікація аналізованого кримінального правопорушення ускладнюється «коли передбачені ст. 158 КК України дії вчинюються стосовно документів, які прямо не зазначені в диспозиціях частин 1–4 цієї статті, що зумовлює необхідність визначення змісту поняття, яке використане у частині 2 ст. 158 КК – «інші документи, які відповідно до законодавства належать до виборчих документів»» [2, с. 264]. Проте жоден із кримінальних правопорушень про вибори не містить в собі дефініції поняття, яке характеризує «виборчий документ». У цьому контексті дуже потрібним є визначення розширеного переліку виборчих документів в який би включалися такі документи, як: постанова, протокол, акти виборчих комісій, заява і подання членів виборчої комісії або комісії з референдуму, представників або уповноважених осіб політичних партій, кандидатів на виборах, місцевої організації політичних партій, довірених осіб кандидата на виборах чи офіційних спостерігачів, які складаються або подаються у роботу виборчих комісій під час здійснення ними виборчого процесу. Такі зміни уможливили б забезпечення необхідного розслідування випадків щодо фальсифікації актів виборчих комісій і документів, що подаються до виборчих комісій кандидатами, політичними партіями або їх місцевими організаціями.

Так, «незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше ніж один раз» – кримінальне правопорушення передбачене у ст. 158-1 КК України, яке містить великий перелік альтернативних діянь, які утворюють основний або кваліфікований склади кримінального правопорушення. Це одна із найчастіше застосовуваних у судовій практиці норма цієї групи кримінальних правопорушень. Особливість її полягає у поєднанні одночасно кількох альтернатив в кримінальному правопорушенні, яке вчиняється однією особою, і це суттєво ускладнює його кваліфікацію.

За останні роки активно розглядалися законотворцями питання щодо посилення відповідальності суб'єктів, які порушують виборче законодавства. Мали місце багато вагомих проектів законів, однак ці документи пропонували суттєвіше підвищити санкції, які передбачають відповідальність за порушення виборчого законодавства, зокрема: 1) запровадити у ч. ст. 158-1 КК України покарання у виді позбавлення волі строком до двох років за

голосування більше ніж один раз та незаконне використання виборчого бюлетеня; 2) передбачити у ч. 1 ст. 159 КК України порушення таємниці голосування виборця, яке здійснює членом виборчої комісії, офіційним спостерігачем або кандидатом; 3) доповнити ч. 1 ст. 160 КК України таким діянням, як отримання виборцем або кандидатом неправомірної вигоди за вчинення або невчинення певних дій, які пов'язані із активним чи пасивним виборчим правом; 4) у ч. 2 ст. 160 КК України підвищити граничний строк позбавлення волі від 3 до 6 років за надання виборцю чи кандидату неправомірної вигоди та надання виборцям і установам товарів чи послуг під час проведення передвиборної агітації та інші [9, с. 185]. Окрім цього, законотворцями пропонувалося внести зміни щодо визначення категорій суб'єктів, які є учасниками виборчого процесу.

Рішучим кроком в протидії порушенням пов'язаних із посяганням на виборчі права громадян, всупереч посиленню кримінальної відповідальності має бути спрямування усіх зусиль на нейтралізацію причин і умов, що сприяють зловживанням у виборчому процесі, тому що притягненню до відповідальності за такі кримінальні правопорушення заважає саме м'якість санкцій, а не їх брак, а також відсутність необхідного механізму реалізації норм виборчого законодавства. Для досягнення максимальної якості кримінально-правових норм та підвищення ефективності їх застосування потребує узгодженого поєднання стабільності та їх динамічного розвитку у відповідності до виборчого законодавства.

Із метою вдосконалення механізму застосування кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення виборчого законодавства, на нашу думку, необхідно внести до окремих положень зміни, які забезпечать ефективнішу кримінально-правову охорону щодо виборчих прав громадян, а саме: в чинному кримінальному законодавстві ухилення члена виборчої комісії під час роботи комісії без поважних на те причин законодавцем визначено не одним із можливих альтернативних способів перешкоджання вільному волевиявленню громадян при здійсненні свого виборчого права, права брати участь у референдумі або можливих способів перешкоджання діяльності осіб, які зазначені в диспозиції норми ч. 1 ст. 157 КК України, а як самостійна форма вчинення кримінального правопорушення, яке передбачено в ч. 1 ст. 157 КК України.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне доповнити у ч. 3 ст. 157 КК України ще однією кваліфікуючою ознакою у формі повторності, оскільки за чинною редакцією визначається, що кримінальна відповідальність настає за діяння, які передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 157 КК України, вчинені із попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії або іншою службовою особою із використанням свого службового становища та повноважень, що, на нашу думку, виступає орієнтиром щодо підвищення ступеня суспільної небезпечності кримінально протиправного діяння та обумовлюється санкцією, так за вчинення кваліфікованого кримінального правопорушення настає суворіше покарання, а ніж за скоєння основного кримінального правопорушення. Так, згідно із ч. 1 ст. 32 КК України визначається, що «Повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу».

Запропоноване нами доповнення щодо ч. 3 ст. 157 КК України визначатиметься як кваліфікуюча ознака, тому що така кваліфікація притаманна також тотожним кримінальним правопорушенням, наприклад: «ч. 4 ст. 158 КК України «Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою ст. 158 КК України, вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, службовою особою з використанням службового становища, кандидатом на виборах, представником чи уповноваженою особою політичної партії, місцевої організації політичної партії, довіреною особою кандидата на виборах або офіційним спостерігачем, або у разі якщо такі дії призвели до неможливості встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці, у відповідному виборчому окрузі чи до визнання голосування на виборчій дільниці недійсним» [7, с. 137].

Отже, ефективна протидія усім кримінальним правопорушенням, які посягають на виборчі права громадян України та яким притаманна також і корупційна складова, має мати комплексний превентивний характер запровадження дієвого захисту усіх виборчих прав громадян та запобігання корупції та її наслідкам під час виборчого процесу. Окрім цього необхідно систематизувати кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень, які посягають на виборчі права громадян України,

зокрема щодо узгодження чіткого переліку спеціальних суб'єктів таких посягань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ус О. Склад злочину як підстава кримінально-правової оцінки вчиненого діяння. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 4/2. С. 196-201.
2. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
3. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів: Підручник. Київ. 2007. 420 с.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 511 с.
5. Акімов М. О. Деякі кваліфікуючі ознаки злочинів проти виборчих прав: наявні проблеми, шляхи їх вирішення. *Юридична наука*. № 1(79)/2018. С. 14-22.
6. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 04.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Антипов В. І., Топчій В. В. Кримінально-правова кваліфікація посягань на виборчі та референдні права. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 116 с.
8. Кострицький В. В. Кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 157 КК України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 3. С. 78-87.
9. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.І. Мельник та ін. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Атіка, 2009. 744 с.
10. Бурбій А. В. Кримінально-правова охорона виборчих прав громадян України: дис.... канд. юрид. наук:12.00.08. Київ, 2020. 208 с.

Н.А. Мельник,
здобувач освітнього ступеня бакалавра права
(м. Хмельницький)

Ю.С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Переважна більшість фахівців сходяться на думці, що основними причинами великої корупції є недосконалість політичних інститутів, що забезпечують внутрішні та зовнішні механізми заборони. Крім цього, можна виокремити такі причини, як двозначні закони: просте, недвозначне, лаконічне та зрозуміле законодавство скорочує потреби у великому апараті чиновників і полегшує розуміння законів громадянами; незнання або нерозуміння законів населенням, що дозволяє посадовим особам довільно перешкоджати здійсненню бюрократичних процедур або завищувати належні виплати [1].

Корупція в нашій країні цілком справедливо сприймається суспільством як складне соціальне явище, органічна частина нашого повсякденного життя, що негативно впливає на всі аспекти політичного та соціально-економічного розвитку держави, загрожує демократії й правам людини, реалізації принципу верховенства права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інституцій, завдає шкоди національній безпеці. Проте останній час в Україні на всіх рівнях влади започатковані та продовжують вживатися суттєві комплексні заходи щодо подолання не тільки окремих проявів корупції, а й докорінних змін у ситуації з цієї проблеми. Поштовхом стало прийняття ряду нормативних актів, що врегулювання проблем пов'язаних з корупцією.

Антикорупційне законодавство, як наголошує П. Й. Бернадський, «почало формуватися в Україні відразу після набуття державою незалежності у 1991 році. Аналіз чинного законодавства України показує, що нормативно-правову базу протидії корупції становлять відповідні положення Конституції України, законів, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента, постанов і розпоряджень Кабінету міністрів України, відомих нормативних актів. Але при створенні антикорупційного

законодавства була порушена «логіка її формування, яка мала здійснюватися за схемою: Концепція – стратегія – закон – програма – підзаконні акти. Окремі нормативні акти приймалися в різний час за відсутності єдиної науково обґрунтованої концепції протидії корупції. Так, Закон України «Про боротьбу з корупцією» був прийнятий у 1995 році, він містив визначення корупції та адміністративну процедуру про звітування про це явище, а тільки у 1998 році була представлена Президентська стратегія (антикорупційна концепція)» [2].

Реформування антикорупційного законодавства на засадах світових стандартів є логічним наслідком інтеграційних процесів України, засобом реалізації зобов'язань перед світовою спільнотою, покликане продовжити імплементацію передового міжнародного досвіду у сфері запобігання та протидії корупції. На міжнародному рівні Україна «сприймається як країна, значним чином вражена корупцією, при цьому вказана проблема поширена практично по всій державі, як на центральному, так і на місцевому рівнях. Низький міжнародний рейтинг України, в першу чергу, обумовлений недосконалістю антикорупційного законодавства, декларативним характером більшості правових норм, у поєднанні з низькою виконавською дисципліною, відсутністю дієвих механізмів координації, взаємодії та контролю органів державної влади щодо реалізації антикорупційних заходів, що значною мірою сприяє виникненню корупційних ризиків і формуванню корупційного середовища, яке сильно ускладнює правильне функціонування всіх суспільних та державних механізмів» [3].

Дослідники зазначають, що сутність антикорупційного законодавства полягає у тому, щоб обмежити, нейтралізувати чи усунути фактори корупції, запобігти конфлікту інтересів (особистих і службових), нормативно визначити рамки правової і етичної поведінки суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення; чітко визначити ознаки корупційних правопорушень, передбачити адекватні заходи відповідальності за їх вчинення, належним чином врегулювати діяльність органів державної влади та їх окремих підрозділів, які безпосередньо протидіють корупції» [4, с. 82–83]. Науковець І. В. Коруля пропонує зміст антикорупційного законодавства розглядати як «сукупність норм права, які регламентують діяльність щодо протидії корупції та які об'єднані у нормативно-правові акти» [5, с. 14]. Дослідниця Т. В. Хабарова вважає, що «антикорупційне законодавство можна

визначити як систему правових норм, які визначають правові засади антикорупційної діяльності, регламентують основні напрями діяльності держави щодо запобігання корупції та визначають механізми та форми реалізації запобіжних антикорупційних заходів» [6, с. 121]. Слід зазначити, що зміст поняття «антикорупційна діяльність» – це процес здійснення заходів запобігання та протидії корупції, завдяки яким досягається зниження її рівня.

До антикорупційного законодавства належать усі нормативно-правові акти, які прямо або опосередковано визначають права, обов'язки, компетенцію органів державної влади, встановлюють спеціальні законодавчі обмеження та вимоги, особливості корупційних діянь та відповідальність за них, умови діяльності суб'єктів, уповноважених запобігати корупції, а також засади координації, контролю та нагляду за такою діяльністю, що в кінцевому результаті впливає на створення умов, несприятливих для вчинення корупційних правопорушень. Якісно нові підходи до формування оновленого антикорупційного законодавства розпочалися у жовтні 2014 року. Фактично у цей період було переформатовано підходи до правового регулювання антикорупційної діяльності держави у її ключових секторах, а саме забезпечено правове використання наступних механізмів запобігання та протидії корупції: формування та моніторинг державної антикорупційної політики; превентивна антикорупційна діяльність; переслідування за корупцію [7].

Сутність антикорупційного законодавства, на думку Х. П. Ярмачі, повинна полягати в тому, щоб обмежити чи усунути фактори корупції, які сприяють появі та розвитку цього негативного явища у діяльності органів публічної адміністрації; чітко окреслити коло осіб, що мають нести відповідальність за вчинення корупційних дій; визначити органи, які протидіятимуть корупції та розмежувати їх компетенцію; встановити дієвий механізм контролю за дотриманням антикорупційного законодавства; визначити систему заходів, які слід застосовувати до порушників, а все це потребує відповідного антикорупційного законодавства, формування якого майже завершене [8].

У зв'язку з євроінтеграційними процесами та встановленням засад побудови держави, що відповідають міжнародним стандартам, актуальним для України є питання боротьби з корупцією. Для вирішення цієї проблеми 14 жовтня 2014 року було прийнято Закон України «Про запобігання корупції» [9], який набрав чинності 26

квітня 2015 року. Вищезазначений Закон «замінив Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» та закріпив основні зміни, які стосуються аспектів юридичної відповідальності державних інституцій та заходів врегулювання конфлікту інтересів. Цей законодавчий акт був прийнятий з метою визначення основних засад запобігання корупції в Україні, статус превентивного (попереджувального) антикорупційного органу, його завдання і повноваження, механізми попередження корупції, виявлення та покарання корупційних правопорушень та викорінення даного негативного явища з нашого суспільства [10, с. 41].

Закон України «Про запобігання корупції» на відміну від попереднього спрямований на застосування превентивних заходів, тобто більша увага приділяється не боротьбі з корупцією, а заходам, які б запобігли виникненню деструктивного (руйнівного) для держави та суспільства явища – корупції. Одним із важливих для розуміння у чинному Законі є поняття корупції, яке визначено наступним чином: «Використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей». Оскільки поняття корупції є об'ємним, для з'ясування його сутності необхідно визначити наступні ознаки: безпосереднє заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави, дії, пов'язані з корупцією, вчиняються, як правило, умисно, наявність корисливої мети або іншої зацікавленості особи, використання особою свого службового становища всупереч інтересам держави та незаконне одержання особою благ та переваг.

Сучасні науковці виокремлюють чотири етапи еволюції антикорупційного законодавства України в період незалежності:

1) з 1991 року по грудень 1994 року, коли основу антикорупційного законодавства складав Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення;

2) з 1994 р. по 2009 рік, протягом якого було прийнято Закон України «Про боротьбу з корупцією», ухвалено новий Кримінальний кодекс України, Розділ XVII якого «Злочини у сфері службової

діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» регламентує відповідальність за корупційні правопорушення;

3) розпочався в 2010 р., коли Україна приєдналась до Конвенції ООН проти корупції та до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; 7 квітня 2011 р. було ухвалено закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» і «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»;

4) розпочався після перемоги Революції гідності 2013–2014 рр., було прийнято Закони України «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України» та «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки».

Усвідомлюючи, що системна корупція є суттєвою перешкодою для реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави, Верховна Рада України 14 жовтня 2014 року прийняла Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», «Про запобігання корупції»; «Про Національне антикорупційне бюро України», а 10 грудня 2015 року Закон України «Про державну службу», внесла зміни до Закону України «Про прокуратуру», (створена антикорупційна прокуратура) до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та низки інших нормативно-правових актів.

Прийнятою парламентом України Антикорупційною стратегією на 2014-2017 рр. передбачено «визначити на законодавчому рівні засади організації та діяльності спеціального уповноваженого органу щодо запобігання корупції відповідального, зокрема, за комплекс заходів із формування та реалізації антикорупційної політики, поклавши на нього наступні функції: підготовка щорічного звіту про стан Антикорупційної стратегії; аналіз стану справ з питань корупції; підготовка пропозицій щодо заходів нормативно-правового, організаційного та кадрового характеру; моніторинг виконання антикорупційної програми тощо. Антикорупційною стратегією визначені першочергові правові та організаційні заходи із запобігання та протидії корупції: запобігання корупції (запобігання корупції у представницьких органах шляхом, створення доброчесної публічної служби, у діяльності органів виконавчої влади, сфері державних закупівель, судовій системі,

органах кримінальної юстиції тощо); покарання за корупцію; формування негативного ставлення до корупції; оцінка результатів та механізмів реалізації антикорупційної програми» [11].

Закон України «Про запобігання корупції» визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень і має наступну структуру: загальні положення; формування та реалізація антикорупційної політики; запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушеннями; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; правила етичної поведінки; фінансовий контроль; захист викривачів; інші механізми запобігання та протидії корупції; удосконалення доступу до публічної інформації; запобігання корупції у діяльності юридичних осіб; відповідальність за корупцію або пов'язаними з корупцією правопорушення та усунення їх наслідків; міжнародне співробітництво та прикінцеві положення.

На виконання міжнародних договорів (ст. 36 Конвенції ООН проти корупції та ст. 20 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією) і рекомендацій міжнародних організацій, учасниками яких є Україна (Стамбульський план дій Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР) і Групи держав проти корупції (ГРЕКО) [12, с. 31], 14 жовтня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». Цим законом, як вказують О. Ярмиш і Р. Мельник [13], регламентовано створення спеціального антикорупційного органу – державного правоохоронного органу, що здійснюватиме попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Основною причиною створення антикорупційної інституції є вирішення конкретної проблеми корупції і зниження її рівня за сприяння спеціалізованого органу. Проте в демократичних суспільствах традиційні антикорупційні функції (виявлення, розслідування і кримінальне переслідування кримінальних правопорушень, забезпечення прозорості державних витрат за допомогою фінансового контролю, відкритість органів державного управління шляхом доступу до інформації і відкритості для громадянського суспільства, запобігання конфліктам інтересів

тощо) зазвичай здійснюються в межах існуючих державних інституцій [14].

Погоджуємося із твердженням Д. Г. Заброди, що в Україні до останнього часу ці функції були розподілені між великою кількістю органів, що за відсутності належного нормативного закріплення розподілу повноважень різних суб'єктів боротьби з корупцією призводить до паралельного виконання ними завдань щодо виявлення, припинення та розкриття корупційних діянь, значного збільшення витрат матеріальних та інших ресурсів, а також у деяких випадках до порушення норм процесуального законодавства [15, с. 12].

Чинне антикорупційне законодавство України «залежно від його спрямування і предмета регулювання умовно можна поділити на три групи:

1) нормативно-правові акти, які передбачають положення щодо загально соціального та спеціально-кримінологічного запобігання корупції;

2) правові акти, які визначають ознаки корупційних правопорушень і встановлюють за них відповідальність;

3) нормативно-правові акти, які регулюють діяльність державних органів та їх окремих підрозділів щодо безпосередньої правоохоронної діяльності у сфері протидії корупції, її координації, здійснення контролю» [28, с. 83].

До відповідних міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, варто віднести Конвенцію ООН проти корупції від 11 грудня 2003 р. (ратифіковано із заявами Законом № 251-V від 18 жовтня 2006 р.); Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. (ратифіковано із заявою Законом № 252-V від 18 жовтня 2006 р.); Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 15 травня 2003 р. (ратифіковано Законом № 253-V від 18 жовтня 2006 р.); Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. (ратифіковано Законом № 476-IV від 16 березня 2005 р.) та інші.

Таким чином, під антикорупційним законодавством слід розуміти закони та інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, якими встановлюються спеціальні законодавчі положення щодо запобігання корупції, виявлення та

припинення її проявів, визначаються ознаки корупційних правопорушень та відповідальність за їх вчинення, регулюється діяльність державних органів чи їх спеціальних підрозділів, до компетенції яких входять протидія корупції, координація такої діяльності чи контроль та нагляд за нею.

Антикорупційне законодавство почало формуватися в Україні відразу після набуття державою незалежності у 1991 році. Нормативно-правову базу запобігання та протидії корупції, як засвідчують результати фахових досліджень, становлять відповідні положення Конституції України, законів, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів тощо. Реформування та оптимізація антикорупційного законодавства на засадах світових стандартів є логічним наслідком інтеграційних процесів України, засобом реалізації зобов'язань перед світовою спільнотою, зумовлене продовжити імплементацію міжнародного досвіду у сфері запобігання та протидії корупції. Разом з тим, низький міжнародний рейтинг України передусім обумовлений недосконалістю антикорупційного законодавства, декларативним характером більшості правових норм, у поєднанні з низькою виконавською дисципліною, відсутністю дієвих механізмів координації, взаємодії та контролю органів державної влади щодо реалізації антикорупційних заходів, що значною мірою формуванню корупційного середовища, яке сильно ускладнює функціонування всіх суспільних та державних механізмів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Удосконалення антикорупційного законодавства на засадах світових стандартів URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31896.html (дата звернення: 02.11.2021).
2. Основні засади запобігання і протидії корупції. URL: <https://golos.kyivcity.gov.ua/news/4937> (дата звернення: 3.11.2021).
3. Бернацький П. Й. Система антикорупційного законодавства України. URL: http://www.rusnauka.com/1919_DSN_2010/Economics/69941.dos.htm (дата звернення: 07.11.2021).
4. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківськ : Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації, 2012. 237 с.
5. Коруля І. В. Міліція в механізмі протидії корупції : автореф.

дис... канд. юрид. наук : Київ, 2012. 20 с.

6. Хабарова Т. В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2017. 216 с.

7. Поняття антикорупційного законодавства у сучасному правовому полі України. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3453/> (дата звернення: 11.11.2021).

8. Ярмак Х. П. Адміністративно-правове забезпечення протидії корупції в Україні. URL: <file:///C:/Users/Yura/Downloads/%D0%AF%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BA%20%D0%A5%D0%9F.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

9. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2096.

10. Ярошенко М. О. Еволюція антикорупційного законодавства в Україні в період незалежності. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. 2016. Вип. 31. С. 38–44.

11. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1690. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення: 19.11.2021).

12. Дмитренко Е. Міжнародні стандарти створення і діяльності спеціального антикорупційного органу в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2015. № 1(39). С. 29–34.

13. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. URL: <file:///C:/Users/Yura/Downloads/yarmysh.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

14. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. URL: <https://www.oecd.org/corruption/acsn/39972270.pdf> (дата звернення: 22.11.2021).

15. [.org / corruption/acsn/39972270.pdf](https://www.oecd.org/corruption/acsn/39972270.pdf) (дата звернення: 22.11.2021).

16. Заброда Д. Г. Взаємодія суб'єктів протидії та боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.

17. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківськ : Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації, 2012. 237 с.

П.С. Михайлов,
аспірант
(*м. Хмельницький*)

БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРАВОВА ГАРАНТІЯ

Правові гарантії відіграють важливе значення у механізмі правового регулювання кримінальних процесуальних відносин, адже мова йде про засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального судочинства, виконання його завдань. Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального Кодексу України (далі – КПК України) завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Відтак, досягнення цих завдань безпосередньо залежить від забезпечення правової безпеки, яку ми характеризуємо як певний стан правового регламентування кримінальних процесуальних відносин, що полягає у належних та відповідних механізмах правового регулювання, які забезпечують адекватну охорону життєво важливих прав, обов'язків та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Так, на думку П.М. Рабіновича під правовими гарантіями слід розуміти певні норми права, і правозастосовну діяльність, що на них ґрунтується, й індивідуальні юридичні акти, якими ця діяльність фіксується [2, с. 237] Т.Г. Фоміна систему кримінально-процесуальних гарантій визначає як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою при виконанні завдань кримінального судочинства, забезпечують правильне здійснення правосуддя в кримінальних справах та реалізацію прав і виконання обов'язків усіма учасниками кримінального процесу [3, с. 154].

П. А. Лупинська під процесуальними гарантіями розуміє наявні в нормах права правові засоби, що забезпечують усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконувати зобов'язання та використовувати надані права [4, с.79]. У свою чергу на М.А. Ковальов під кримінально-процесуальними гарантіями розуміє ті засоби, що встановлені кримінально-процесуальними нормами для здійснення завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності [5, с. 21].

Як бачимо, більшість вчених схиляється до того, що кримінальні процесуальні гарантії займають надважливе місце у механізмі кримінально-процесуального регулювання, а їх правове значення, без перебільшення, є надійним та ефективним засобом захисту учасників кримінального провадження. Не випадково вчені відмічають, що кримінально-процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, адже саме на підставі системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина [5, с. 20]. Безумовно, кримінально-процесуальні гарантії покликані забезпечувати та гарантувати належне, тобто встановлене законом, функціонування інституту захисту учасників кримінального провадження. Тому не випадково, що завдання, які закладені у ст. 2 КПК України мають відповідати адекватним правових заходам та засобам їх охорони, забезпечення та захисту.

Відтак, правове призначення покладається, у тому числі, і на певну систему гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей кримінального судочинства, а з іншого – на охорону та захист прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. З урахуванням цього, така кримінально процесуальна гарантія як безпека учасників кримінального провадження свідчить про те, що це є певний встановлений кримінальним процесуальним законом спосіб захисту, спрямований на захист прав і законних інтересів осіб та на забезпечення вирішення завдань кримінального судочинства.

У зв'язку з цим, відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [6] право на забезпечення безпеки шляхом застосування відповідних правових заходів мають: особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; потерпілий та його представник у

кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; персонал органу пробації; свідок; викривач; експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а» – «е» цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства. Важливо підкреслити, що забезпечення безпеки шляхом застосування відповідних правових заходів саме на вище перелічених осіб не декларативним, а цілком реальним та надійним правовим заходом, на стадії виявлення, попередження, припинення, розкриття або розслідування кримінальних правопорушень, а також під час судовому розгляду кримінальних проваджень, які здійснюються правоохоронними органами за допомогою правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного здійснення правосуддя.

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінальне процесуальне законодавство є дзеркалом, яке відображає становище людини у межах кримінального провадження. Тому велике значення у цьому аспекті має забезпечення реальної безпеки учасників кримінального провадження, як людей і громадян, адже це є однією із найважливіших ознак демократичної, правової держави. На наше глибоке переконання для досягнення такого високого результату необхідно пріоритетним завданням діяльності держави визначити вдосконалення правових норм, які забезпечують безпеку учасників кримінального провадження, адже мова йде про одну із фундаментальних основ права. Саме на це має бути спрямована реформа кримінального процесуального законодавства, в якій були б унеможливлені будь-які прогалини та колізії у практичному застосуванні заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Відтак надійним орієнтиром у цьому напрямку мають бути міжнародні стандарти в розрізі поваги до прав і свобод особи, високого рівня правосвідомості як суб'єктів, які застосовують такі заходи, так і забезпечення, так і громадян в цілому, термінове та безперешкодне застосування тих чи інших заходів у разі загроз та реальних порушень. Не останнє місце в цьому правовому механізмі

займає і юридична відповідальність за порушення підстав, строків та порядку застосування заходів забезпечення безпеки та, власне і правова та особиста обізнаність та ініціативність самих осіб, щодо яких застосовують такі правові заходи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
1. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с
2. Фоміна Т.Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій. Право і безпека. 2010. № 5. С. 187.
3. Уголовно-процессуальное право РФ / под ред. П. А. Лупинской. М. : ЮРИСТЪ, 2001. 327 с.
4. Уголовный процесс: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.; под ред. К. Ф. Гуценко. М. : Зерцало, 1997. 575 с.
5. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Х.: Право, 2013. 824 с.
6. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 року № 3782-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

В.В. Мушенюк,

*доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ)*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СЕЛЯН НА САМОУПРАВЛІННЯ

Наразі в Україні право громадян на місцеве самоврядування реалізується через можливість територіальної громади, згідно норм чинного законодавства, реалізувати такі компетенції як забезпечення розвитку соціально-економічних відносин на власній території, зміцнення розвитку матеріальної бази власного населеного пункту та модернізація його інфраструктури. Здійснення

зазначених та інших повноважень можливе при наявності у розпорядженні місцевих бюджетів фінансових ресурсів.

Склад доходів загального фонду бюджетів сільських (селищних) територіальних громад становлять податкові та неподаткові платежі, які сплачуються місцевими платниками. Наразі сільськогосподарські товаровиробники формують основну податкову базу села, оскільки є найбільш представленими за кількістю суб'єктами підприємництва; використовують землі сільськогосподарського призначення, як головного засобу виробництва; володіють іншим рухомим і нерухомим майном; забезпечують прибуткове здійснення виробничого процесу.

Актуальність даного дослідження визначається необхідністю подальшого сприяння законодавчому врегулюванню взаємовигідного взаємозв'язку таких суспільно-економічних категорій як «фінансова достатність сільських бюджетів», «податкова спроможність суб'єктів сільськогосподарського виробництва», «забезпечення права селян на самоуправління».

Виходячи з актуальності проблематики дослідження, його метою є здійснення аналізу правових засад забезпечення повноти надходження податкових платежів до місцевих бюджетів сіл від суб'єктів аграрного сектору, як гарантії забезпечення фінансовими ресурсами жителів сільських територіальних громад, що є важливим елементом практичної реалізації права на самоуправління. Також доцільним вважається надання пропозицій щодо виконання зазначених завдань.

Отже, у відповідності до припису Європейської хартії місцевого самоврядування, «органи місцевого самоврядування мають володіти необхідним обсягом власних джерел для виконання покладених повноважень, а частина їх фінансових ресурсів має надходити за рахунок місцевих податків чи зборів» [1]. У відповідності до Конституції України, правові засади функціонування бюджетної системи України, визначає кодифікований національний нормативно-правовий акт – є Бюджетний кодекс України [2], у статті 64 якого визначено «склад доходів загального фонду бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад» [3]. Законом України «Про Державний бюджет на 2021 рік» [4] забезпечено однакові бюджетні повноваження для новостворених територіальних громад та, визначено конкретний перелік платежів (ресурсне забезпечення), що

стануть податковою базою для формування місцевих бюджетів таких громад.

На сучасному етапі децентралізації влади, на зростання кількісного показника надходження коштів до місцевих бюджетів від сплати податків та зборів, а також вирішення проблем підвищення зайнятості сільського населення, зростання соціально-економічного рівня забезпечення їх життя, ефективно впливають всі види суб'єктів аграрного сектору: юридичні особи та їх об'єднання, фізичні особи-підприємці, особисті селянські та **домашні господарства сільського населення**, які займаються виробництвом, первинною переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції. Ці суб'єкти є кількісно найбільш поширеними учасниками відносин аграрного господарювання у сільській місцевості. Як платники податків, мають статус «місцевого резидента», оскільки виробничу діяльність провадять на території певної сільської територіальної громади (району, області, чи кількох областей України), там же (у переважній більшості випадків) постійно знаходяться їх органи управління [5].

У контексті дослідження механізму реалізації права сільського населення на фінансове забезпечення їх діяльності по самоуправлінню, розглянемо такі основні елементи фінансової бази сільських бюджетів як загальнодержавні та місцеві податки, кошти від сплати яких, у тому числі суб'єктами аграрного сектору, повністю чи частково зараховуються до таких бюджетів. Зазначимо відсоткову ставку такого зарахування (у 2021 році визначена Законом України «Про Державний бюджет на 2021 рік»): податок на доходи фізичних осіб (60%); податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності (100%); рентна плата (передбачено різні ставки відрахувань за користування різними видами природних ресурсів, від 3% до 100%); акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів (100%). Також місцеві податки: податок на майно (податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; транспортний податок; плати за землю) та єдиний податок 100% зараховуються до місцевого бюджету [6].

Здійснений аналіз обсягу податкової бази сільських місцевих бюджетів, дає підстави до узагальнення, яке повністю співпадає з нашою попередньою позицією про те, що зазначені вище платежі слід вважати для сільських територіальних громад «основним дохідним джерелом, яке складає основу формування фінансових

ресурсів місцевих бюджетів» [7, с. 94], а також є базовим елементом для фактичної реалізації конституційного права сільських жителів на здійснення самоуправління, оскільки формує фінансову (матеріальну) базу такої управлінської діяльності.

Висновок. Належне функціонування податкових механізмів формування фінансової бази сільських територіальних громад в Україні є однією з основних гарантій забезпечення права сільських жителів на здійснення фактичних заходів місцевого самоуправління. Своєчасність та повнота наповнення фінансовими ресурсами бюджетів сіл (селищ) прямо залежить від тенденцій формування податкової політики. Вирішення даної проблеми, у тому числі, вбачається нами у забезпеченні справедливого міжрегіонального розподілу податків, зокрема переведення податку на доходи фізичних осіб, що сплачується суб'єктами аграрного сектору, або хоча б фермерськими господарствами та сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами, з розряду загальнодержавних в місцеві податки. Перспективними напрямками здійснення подальших досліджень є пошук інших ефективних системних (адміністративних, фінансових, інформаційних тощо) засобів забезпечення дотриманням основних прав українського селянства за міжнародними стандартами з урахуванням вітчизняних традицій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. Офіційний вісник України від 03.04.2015 № 24.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua>
3. Бюджетний кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>
4. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>.
5. Volodymyr Kurylo, Taras Gurzhii, Mykola Romanov, Serhii Sliusarenko. Agribusiness Entities' Statutory Payments to Local Budgets as a Foundation for the Financial base of Rural Territorial Communities in Ukraine. Special Issue: Development of Market Economy in the context of the Global Financial Crisis. Estudios de Economía Aplicada. Volume. 39. № 9. (2021).
6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>

7. Мушенко В. В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія; за заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371с.

А.С. Назарук,
магістрант
(м. Хмельницький)

А.В. Авсієвич,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький)

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО НОТАРІУСАМИ

Як уже зазначалось, інститут державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в його сучасному правовому розумінні зазнав істотних змін, адже ще донедавна така діяльність здійснювалась виключно органами бюро технічної інвентаризації, а не нотаріусами. За останні роки українське нотаріальне законодавство зазнало значних змін, однією з яких є вчинення нотаріальних дій та одразу ж реєстрації прав за ними. Так, виходячи зі змісту Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» «державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким вчинено таку дію. Державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії нотаріусом проводиться невідкладно після завершення нотаріальної дії. На нотаріуса відповідно до змісту цього закону покладаються обов'язки зі здійснення функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно».

Новий поштовх реформ нотаріату дав наказ Міністра юстиції України від 24 грудня 2010 року № 3290/5, яким була затверджена «Концепція реформування органів нотаріату в Україні» [1]. Наслідком удосконалення правового статусу нотаріусів стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно», що набрав чинності 1 січня 2013 року, за яким «нотаріус наділяється повноваженнями спеціального суб'єкта

державного реєстратора прав на нерухоме майно, що виникають у результаті вчинення нотаріальних дій» [2, с. 19]. У зв'язку з цим відповідні зміни були внесені до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Закону України «Про нотаріат», постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127 «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Таким чином, з 01.01.2013 року нотаріуси в Україні отримали повноваження щодо проведення реєстрації права власності, користування нерухомим майном, усіх інших речових прав і їх обтяжень безпосередньо під час вчинення нотаріальної дії. Тобто на нотаріуса як спеціального суб'єкта покладено функції державного реєстратора.

Разом із тим вважаємо за доцільне перш ніж перейти до розгляду питання про правову природу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно нотаріусами акцентувати увагу на співвідношенні понять «нотаріальна дія» та «реєстрація прав на нерухоме майно», зважаючи на законодавчу вказівку, що державна реєстрація прав, їх обтяжень у результаті вчинення нотаріальної дії (надання відмови в ній) проводиться одночасно з вчиненням такої дії. З цього приводу доцільно підтримати превалуючу в юридичній літературі тезу, що «діяльність із вчинення нотаріальних дій і державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень за своїм правовим значенням є різними видами юридичної діяльності. За змістом і призначенням державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Натомість нотаріальна дія – сукупність послідовно здійснюваних уповноваженою особою юридично значущих вчинків, що є нормативно визначеною процедурою, кінцевий результат якої зумовлює виникнення юридичних наслідків» [3, с. 152]. Нотаріальна дія – це юридичний факт цивільно-правового характеру, який за своєю природою має найбільш наближені ознаки правочину та ненормативного (індивідуального) правового акта особливого роду, що підтверджує презумпцію правомірності посвідченого юридичного факту. Водночас, оскільки «нотаріат є інструментом, завдяки якому втілюються у життя норми матеріального (цивільного) права, правова природа нотаріальної дії також визначається її місцем у механізмі правового регулювання

цивільних відносин, зокрема договірних відносин» [4, с. 63]. Зважаючи на наведене, можемо підсумувати, що нотаріальна дія є передумовою державної реєстрації прав на нерухоме майно, а виходячи зі змісту положень ст. 334 ЦК України реєстрації речового права передують нотаріальне посвідчення договору, як правовстановлюючого юридичного факту.

Під державною реєстрацією слід розуміти внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за спеціальною процедурою, яка передбачає перевірку достовірності даних. Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є єдиною державною інформаційною системою, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів таких прав. Держателем Державного реєстру речових прав на нерухоме майно є Міністерство юстиції України.

Інформація про зареєстровані права на нерухоме майно та їх обтяження, що міститься у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, є відкритою та загальнодоступною. Разом із стандартною інформацією про права до реєстру включаються відомості про власників (співвласників) та дані про саму нерухомість. Дані реєстру мають зберігатися вічно, і всі поточні зміни стану прав, в тому числі зміна власників, користувачів майна, встановлення особливих прав третіх осіб тощо, а також припинення дії прав послідовно накопичуються у ньому. Як слушно зазначає з цього приводу С. О. Слободянюк, «поступово реєстрові записи набувають зростаючого правового і економічного значення, тому державою вживаються заходи щодо їх захисту, виключення несанкціонованого втручання та перекручення даних. Дані реєстру мають виступати єдиним офіційним підтвердженням з боку держави правового становища об'єктів нерухомості» [5, с. 154].

Наведене ще раз свідчить на користь висновку, що державна реєстрація є діяльністю щодо внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно за спеціальною процедурою, яка передбачає перевірку достовірності даних. З цього приводу С. О. Слободянюк зазначає, що «це акт, що приймається органом державної влади в процесі виконання покладених на нього функцій» [5, с. 155]. Разом із тим на сьогодні виникає інше питання, а якщо акт державної реєстрації вчиняє нотаріус, який правовий статус таких його дій та й чи доцільно визнавати нотаріат органом державної влади?

Одразу зазначимо, що в правовій літературі поширеною є думка щодо «віднесення органів нотаріату до органів державного управління, а їх діяльність має адміністративний характер» [6, с. 15], тому в «нотаріальному процесі наявні публічні форми функціонування, які впливають на їх публічно-інституційний характер» [7, с. 62]. Визначення нотаріату як «публічно-правового інституту властиво і окремим європейським країнам, де нотаріальна діяльність передбачає пряме і специфічне здійснення державної влади, виходячи з чого за Договором Європейського співтовариства нотаріальним послугам як функції державної влади відмовлено у вільному перетині державних кордонів в Європейському Союзі (ст. 45)» [8, с. 44–50].

Більш переконливою, на нашу думку, з цього приводу є позиція Р. А. Майданика, що «нотаріат в Україні має дуалістичну природу, оскільки функціонує між публічними і приватними інтересами та є своєрідною ланкою між державою і громадянським суспільством» [9, с. 99]. Така точка зору вченого імponує хоча б тому, що за публічно-правовою природою органи нотаріату діють від імені держави та уповноважені виконувати державну функцію щодо захисту прав та свобод громадян, натомість за приватноправовою – нотаріус виступає самостійним суб'єктом у нотаріальному процесі є незалежним консультантом сторін, медіатором тощо. Тобто, публічно-правовий характер нотаріальної діяльності проявляється в тому, що така діяльність здійснюється від імені держави, на користь всієї держави і суспільства в цілому, гарантуючи при цьому і створюючи умови для реалізації прав і законних інтересів будь-якого суб'єкта правовідносин. Саме така думка, як вважає І. А. Гамаль, «покладена в основу Закону України «Про нотаріат» [10, с. 417].

Таким чином, відносини, що складаються під час проведення державної реєстрації нотаріусами речових прав на нерухоме майно, як і сам акт державної реєстрації, носять публічно-правовий характер. Однак не слід забувати, що положення про державну реєстрацію прав на нерухоме майно охоплюють цілий комплекс цивільно-правових відносин. По-перше, це відносини між фізичними та юридичними особами з приводу набуття, зміни та припинення цивільних прав і обов'язків на нерухоме майно. По-друге, відносини з приводу проведення державної реєстрації складаються між нотаріусами та учасниками цивільних

правовідносин. По-третє, об'єктом державної реєстрації виступають речові та зобов'язальні права на нерухоме майно.

З'ясувавши правову природу інституту державної реєстрації, та перш, ніж запропонувати авторське визначення поняття державної реєстрації речових прав на нерухоме майно нотаріусами, зазначимо, що хоча законодавець в ЦК України оперує цією категорією, її визначення тут відсутнє, що видається цілком логічним, зважаючи на існування спеціального нормативно-правового акту в цій сфері. Виходячи зі змісту п. 1. ч. 1. ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень розуміється як «офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно». Аналізуючи законодавчу дефініцію державної реєстрації речових прав, С. О. Слободянюк зазначає, що «державна реєстрація, визнаючи виникнення прав на нерухомість, вводить тим самим її в цивільно-правовий обіг. При первинній державній реєстрації новоствореної нерухомості держава визнає права на неї. А при подальшій реєстрації переходу прав держава підтверджує зміну або припинення зареєстрованих раніше прав на нерухомість» [5, с. 162].

Загалом доводиться констатувати різні підходи до визначення поняття державної реєстрації на доктринальному рівні. Наприклад, окремі дослідники, ототожнюючи державну реєстрацію з актом органу державної влади, зазначають, що «це лише один з аспектів поняття державної реєстрації, пропонуючи державну реєстрацію розглядати і як специфічну діяльність держави, і як результат цієї діяльності» [11, с. 34]. А. Р. Кірсанов державну реєстрацію визначає «як юридичний акт визнання та підтвердження державою виникнення, обмеження (обтяження), переходу або припинення прав на нерухомість» [12, с. 4]. Із наведеного визначення можна зробити висновок, що державна реєстрація є способом закріплення права власності на майно, а відносини сторін, пов'язані з державною реєстрацією, за предметом і методом правового регулювання є приватноправовими.

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що державна реєстрація нотаріусами речових прав на нерухоме майно – досить складне поняття, яке доцільно розглядати в декількох аспектах. Насамперед

державна реєстрація є публічно-правовим рішенням, а отже, може розглядатися і як юридичний акт. Державна реєстрація включає в себе сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу визнання і підтвердження спеціально уповноваженими на те органами держави прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і тому може розглядатися як правовий інститут. Разом із тим державна реєстрація речових прав – це ще і правозахисна діяльність спеціально уповноважених суб'єктів (державних реєстраторів, нотаріусів) яка, ґрунтуючись на принципах системи державної реєстрації, відображається в прийомі документів необхідних для реєстрації, проведенні правової експертизи наданих документів і внесенні відповідних даних до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні : Наказ Міністерства юстиції України від 24.12.2010 № 3290/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3290323-10>
2. Денисяк Н. М. Загальні правила вчинення нотаріальних дій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 19 –20.
3. Денисяк Н. М. Правові засади діяльності нотаріату за законодавством України: матеріальний та процесуальний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2017. 272 с.
4. Єфіменко Л. В. Особливості правової природи нотаріальних дій. Юридична Україна. 2020. № 3. С. 61–67.
5. Слободянюк С. О. Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2017. 220 с.
6. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2000. 528 с.
7. Гура І. В. Нотаріат як публічно-правовий інститут охорони та захисту прав громадян. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1(1). С. 57–63.
8. Моро А. Положение нотариуса в Европе. Нотариальный вестник. М., 2009. № 3. С. 44–58.
9. Майданик Р. А. Виконавчий напис нотаріуса як спосіб захисту цивільних прав: теорія і практика застосування. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2020. № 8. С. 96–105.

10. Гамаль І. А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні. Актуальні проблеми державного управління. 2008. № 2. С. 411–418.
11. Емельянова Е. А. Правовые проблемы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Самара, 2019. 228 с.
12. Кирсанов А. Р. Права на недвижимое имущество и сделки с ним, подлежащие государственной регистрации. М., 2004. 419 с.

В. Р. Овчарук,
магістрантка
(м. Вінниця)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Кожна особа має право на життя та здоров'я, а також гарантований державою їх захист від злочинних посягань. Особливого змісту захист цього права набуває у рамках запровадження новітніх методів лікування і, зокрема, трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. Їх застосування, зазвичай, є чи не єдиним засобом повернення до життя чи істотного поліпшення його якості.

У цю сферу залучаються кошти з бюджету держави, а також меценатів, інвесторів тощо, вартість самої операції по трансплантації в зарубіжних країнах може досягати сотень тисяч доларів США, вартість органів та тканин людини на світовому «чорному» ринку – десятків тисяч доларів. Все це є привабливим для злочинців, тому кількість кримінальних правопорушень в цій сфері збільшується. За даними управління ООН щодо наркотиків та злочинності, кожен рік в світі здійснюють тисячі незаконних операцій щодо пересадки органів та тканин, найбільше – нирок, печінки та рогівки ока.

В Україні 16 травня 2018 р. було прийнято Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» № 2427-VIII, з 1 січня 2019 року його було введено в дію. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» визначив нову систему правовідносин у сфері трансплантації та пов'язаної з нею діяльності. Одночасно з цим втратив чинність Закон України «Про трансплантацію органів та

інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 року № 1007-XIV. Пунктом 4 Розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2427 Кабінету Міністрів України було доручено до введення в дію цього Закону забезпечити розробку та затвердження низки підзаконних актів, необхідних для його належної реалізації, а також забезпечити утворення та функціонування Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (далі - ЄДІСТ), з роботою якої безпосередньо пов'язано практичне виконання норм вказаного Закону. 23 грудня 2020 р. Кабінет Міністрів України затвердив Постановою № 1366 Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин. З 1 січня 2020 р. запрацювала Єдина державна інформаційна система трансплантації органів та тканин.

Однак, станом на 1 січня 2022 року існують проблеми пов'язані з ухваленням пакета відповідних нормативно-правових актів у зв'язку з чим виник правовий вакуум, який практично унеможливляє застосування трансплантації як методу лікування в Україні, що в прямому сенсі врятує життя значній кількості наших важкохворих співвітчизників (близько 5 тис. осіб). Також потребує додаткового врегулювання питання можливості донорства гемопоетичних стовбурових клітин неповнолітніми особами з метою приведення у відповідність з міжнародними вимогами у сфері застосування трансплантації.

Правову основу регулювання будь-яких суспільних відносин у нашій державі становить передусім Конституція України, де закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Однією з юридичних гарантій реалізації наведених конституційних положень є Кримінальний кодекс України, який у рамках правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143) [1, с. 43] та насильницьке донорство (ст. 144).

Ще до прийняття Конституції (1992 року) набрав чинності Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII (далі – Основи законодавства про охорону здоров'я), де охорону здоров'я визначено як систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і

розвитку фізіологічних і психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості життя (ст. 3). В Основах урегульовано питання, що є засадничими для трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині. З-поміж них, зокрема: скерування хворих на лікування за кордон (ст. 36); надання медичної допомоги за невідкладних та екстремальних ситуацій (ст. 37); вибір лікаря і лікувального закладу (ст. 38); обов'язок надання медичної інформації (ст. 39); лікарська таємниця (ст. 40); загальні умови медичного втручання (ст. 42); згода на медичне втручання (ст. 43); застосування методів профілактики, діагностики, лікування і лікарських засобів (ст. 44); медико-біологічні експерименти на людях (ст. 45); донорство крові та її компонентів (ст. 46); трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів (ст. 47); надання медичної допомоги хворому в критичному для життя стані (ст. 52); порядок забезпечення лікарськими та імунобіологічними трансплантатами (ст. 54); виробництво лікарських засобів та імунобіологічних препаратів (ст. 55) та ін. [4].

В Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів, які регламентують різні види діяльності у сфері біомедицини, зокрема спеціальні закони: «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи охорони здоров'я) [4], «Про донорство крові та її компонентів» (далі – Закон про донорство), «Про заборону репродуктивного клонування людини» [6], «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» (чинна його редакція «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [7]). У них було передбачено норми, у яких припускалося встановлення та конкретизація кримінальної відповідальності за діяльність, що суперечить цьому законодавству, адже КК України 1960 р. ще не містив окремих спеціальних самостійних складів злочинів у сфері трансплантації.

Так, у ст. 80 «Відповідальність за порушення законодавства про охорону здоров'я» Основ охорони здоров'я зазначено, що особи, винні в порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством [4], тож актуальності набула конкретизація саме кримінальної відповідальності та встановлення відповідних кримінально-правових норм.

Положення ст. 20 «Відповідальність за порушення прав

донорів, порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації та застосування донорської крові, її компонентів та препаратів» і ст. 21 «Відповідальність донора» Закону про донорство припускали кримінальну відповідальність за порушення прав донорів крові, порядку її взяття, переробки, зберігання, реалізації та застосування, а також умисного приховування інформації чи надання неправдивих відомостей про стан здоров'я донора, якщо ці дії могли спричинити або заподіяли шкоду здоров'ю реципієнтам крові.

Стаття 4 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» передбачає притягнення особи до кримінальної відповідальності за створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення в залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини, а також увезення в Україну чи вивезення з України клонованих ембріонів людини. У ст. 24 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» від 16 липня 1999 року № 1007-XIV (утратив чинність у зв'язку з прийняттям нової редакції цього Закону) вимагалось за вчинення суспільно небезпечного порушення встановлених у ньому правил притягувати осіб, у тому числі, до кримінальної відповідальності.

Підзаконні акти, що встановлювали правила діяльності у сфері медицини та підприємницької діяльності, основними з яких були:

- Про встановлення діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини;

- Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації, який затвердив Інструкцію щодо вилучення органів людини в донора-трупа; Інструкцію щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа; Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа; Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини; Умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення;

- Порядок узяття, зберігання і використання кісткового мозку;

- Перелік державних та комунальних закладів охорони здоров'я і державних наукових установ, які мають право провадити діяльність, пов'язану з трансплантацією органів та інших

анатомічних матеріалів людині [2];

- Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених;

- Про затвердження Порядку надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення;

- Про ліцензування видів господарської діяльності [8];

- Про медичні центри (відділення) трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів [9] та інші.

На виконання Закону України про трансплантацію Міністерство охорони здоров'я України 25 вересня 2000 р. видало наказ № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [3]. Цим наказом затверджено: «Інструкцію щодо вилучення органів людини в донора- трупа»; «Інструкцію щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа»; «Перелік органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа»; «Перелік анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини»; «Інструкція щодо виготовлення біоімплантів»; «Умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення».

Попри значну кількість підзаконних нормативно-правових актів, що певною мірою сприяють досягненню ефективного захисту життя і здоров'я людини, законодавство, що регулює порядок і умови трансплантації, ще досі не відповідає сучасним реаліям. Відтак передусім є потреба у впровадженні та створенні і розвитку на загальнодержавному рівні системи національної стратегії розвитку трансплант-координації.

Міжнародний захист прав людини є комплексом взаємно узгоджених дій держави, а також неурядових міжнародних організацій, спрямованих на повноцінне та гармонійне функціонування людини, і надання міжнародної допомоги особам, особливо з тих країн, що розвиваються.

Не дивлячись на національні розбіжності діючих систем захисту прав пацієнтів у різних країнах, у тому числі й Європі, у більшості країн є основний перелік прав, котрі відображені у різноманітних угодах, зокрема: Рекомендаціях по медичному обслуговуванню, що була прийнята Міжнародною організацією

праці у 1944 р.; Загальній Декларації прав людини, котра була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.; Лісабонській Декларації прав пацієнтів, що була прийнята Всесвітньою медичною асоціацією у 1981 р. та переглянута у 1995 р.; Європейській Хартії по правах пацієнтів, що була прийнята Європейським парламентом у 1984 р.; Декларації ВООЗ по розвитку прав пацієнтів в Європі, що була прийнята у 1994 р.; Угоді по правах людини та біомедицині, прийнятій Радою Європи у 1996 р. та ін.).

Проблему торгівлі органами людини повсякчас актуалізують міжнародні організації глобального та регіонального рівнів, зокрема ООН, Рада Європи та Європейський Союз.

Незаконне вилучення анатомічних матеріалів людини, а також їх транспортування, торгівля і трансплантація є злочинами міжнародного масштабу, спрямованими проти життя людини.

Ця проблема стосується кожної країни світу, оскільки за даними Управління ООН з наркотиків та злочинності, Міжнародної організації з міграції, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій, країна постраждала від торгівлі людьми, будучи джерелом, транзитом або країною призначення. Жертвами дедалі частіше стають здорові молоді люди віком від 18-ти до 30 років, а також діти. Метою міжнародної співпраці є запобігання розвитку незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини та продажу людей з метою вилучення їх органів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) (World Health Organization, WHO) як міжнародна міжурядова організація та спеціалізована інституція ООН відіграє важливу роль у розробленні міжнародних норм і стандартів прав людини у сфері охорони здоров'я. Всесвітня асамблея охорони здоров'я (ВАОЗ) (World Health Assembly, WHA) є її найвищим керівним органом, відповідно до Статуту ВООЗ, прийнятого на Міжнародній конференції охорони здоров'я 22 липня 1946 року в Нью-Йорку та ратифікованого 7 квітня 1948 року. У своїй Резолюції WHA 40.13 «Розробка керівних принципів щодо трансплантації органів людини», прийнятій у травні 1987 року на 40-й сесії ВАОЗ, організація зауважує: «...визнаючи науковий прогрес, досягнутий в трансплантації органів людини в багатьох державах-членах; стурбована торгівлею органами живих людей; підтверджуючи, що така торгівля не сумісна з найважливішими людськими цінностями і суперечить Загальній декларації прав людини та духу Конституції ВООЗ; високо оцінюючи заходи, вжиті деякими державами-членами для

регулювання трансплантації органів людини та їх рішення розробити єдиний правовий інструмент для регулювання цих операцій» [5, с. 332], на підставі чого було запропоновано розробити керівні принципи для трансплантації органів людини. Прийняття цього документа започаткувало роботу в напрямі заборони комерціалізації у сфері використання органів людини (їх продажу для трансплантації).

Також важливу роль відіграють норми та рекомендації Всесвітньої медичної асоціації (World Medical Association, WMA). Зокрема, у Заяві про торгівлю живими органами, прийнятій на 37-й Всесвітній медичній асамблеї в Брюсселі (Бельгія) в жовтні 1985 року, зазначено: «З огляду на той факт, що останнім часом значно поширилася фінансово вигідна торгівля живими нирками зі слабо розвинених країн для трансплантації в Європі та Сполучених Штатах Америки, Всесвітня медична асоціація засуджує купівлю та продаж людських органів для трансплантації. Всесвітня медична асоціація закликає уряди всіх країн ужити ефективних заходів для запобігання комерційному використанню органів людини».

Список використаних джерел та літератури:

1. Большая медицинская энциклопедия: в 11 т. Гл. ред. М. Ковалев. Т. 11. Москва: Советская энциклопедия. 1979. С. 320.
2. Деякі питання реалізації Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1211. *Офіційний вісник України*. 2019. № 19. С. 12. Ст. 643.
3. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник для студентів юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.; за заг. ред. П. С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ (із наст. змін. та доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
5. Островська Б.В. Заборона фінансової вигоди в міжнародному праві стосовно використання тіла людини та його (біоетичні аспекти). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 329-347.
6. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14 груд. 2004 р. № 22/31-IV. *Голос України*. 2005. 11 січ. № 3. С. 14.

7. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2427-19> (дата звернення: 08.11.2021)
8. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
9. Про медичні центри (відділення) трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 26 лип. 2004 р. № 374. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ3683> (дата звернення: 11.10.2019).

В.О. Осадчук,

(магістрант

(м. Хмельницький)

Л.Г. Білий,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ В УНІВЕРСАЛЬНИХ АКТАХ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Сучасний світ стає дедалі більше взаємозалежним і важливі події, що в ньому відбуваються, як правило, позначаються на безпеці людини в усіх країнах і в усіх сферах правовідносин, включаючи сферу кримінального судочинства. Право на забезпечення безпеки є одним з основоположних у системі прав і свобод людини, що знайшло своє закріплення в універсальних міжнародно-правових актах. Зокрема, відповідно до Загальної декларації прав людини 1948 р., «кожна людина має право на життя, свободу і на особисту недоторканність (ст. 3)» [1]. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р., також закріплює, що «кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність...» (ст. 9 (1)) [2].

Проте вперше безпека людини була винесена на розгляд як окрема концепція лише в «Доповіді про розвиток людського потенціалу», представлений Програмою розвитку ООН (далі – ПРООН) у 1994 р. У цій доповіді ПРООН дала широке визначення безпеки людини як «свободи від страху і свободи від потреби». Як «головні елементи безпеки людини було визначено чотири основні характеристики (універсальність, орієнтованість на інтереси людей,

взаємозалежність і раннє запобігання) і сім ключових компонентів (економічний, продовольчий, медико-санітарний, екологічний, особистий, суспільний та компонент політичної безпеки)» (п. 14) [3, с. 6].

Міжнародно-правові акти містять різне тлумачення поняття безпеки людини. Це зумовлено тим, що безпека людини є не абстрактною категорією, всеосяжною концепцією, яка включає в себе як право людини на особисту захищеність від будь-якої загрози, так і право на свободу від страху і потреби.

Необхідно зауважити, що на сьогодні серед науковців не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «безпека людини». Так, Д. Нікітін вважає, що «безпеку особи слід розглядати як стан захищеності конституційних прав і свобод людини і громадянина, що являє собою обов'язкове збереження сутності цінностей, які відображаються в них...» [4, с. 8]. А. Телятніков дійшов висновку про те, що «безпека особи є системою суспільних відносин, спрямованих на забезпечення охорони і захисту основних прав і свобод особи» [5, с. 7–8].

Варто зауважити, що закріплення права на безпеку є актуальним для системи міжнародного кримінального судочинства та національної судової системи, оскільки учасники кримінального судочинства нерідко піддаються сторонньому протиправному впливу. Недостатня урегульованість заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства має своїм наслідком погіршення функціонування усієї судової системи.

У Віденській декларації про злочинність і правосуддя (Віденська декларація про злочинність і правосуддя: відповіді на виклики ХХІ століття), прийнятій у рамках Десятого Конгресу ООН із попередження злочинності і поведженню з правопорушниками, підкреслено, що «справедлива, відповідальна, етична й ефективна система кримінального правосуддя є важливим фактором сприяння економічному та соціальному розвитку і безпеці людини» (абз. 4) [6].

Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, прийнятою резолюцією 39/46 ГА ООН від 10 грудня 1984 р., також приділяється увага праву на забезпечення безпеки, зокрема свідків і жертв злочинів. Статтею 13 цієї Конвенції закріплено, що «кожна держава-сторона забезпечує будь-якій особі, яка стверджує, що їй було завдано катувань на території, що перебуває під юрисдикцією цієї держави, право на подання скарги компетентним

владам цієї держави та на швидкий неупереджений розгляд такої скарги. Вживаються заходи для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поводження чи залякування у зв'язку зі скаргою чи будь-якими свідченнями» [7].

Питання забезпечення безпеки потерпілих та свідків також було розглянуто в рамках Восьмого Конгресу ООН, темою якого було «Міжнародне співробітництво в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в XXI сторіччі». У розроблених Рекомендаціях щодо міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку прийнятих резолюцією 45/107 ГА ООН в п. 18 «с» до «проблеми, що викликає загальний інтерес і виступає предметом у подальшій розробці, було віднесено вироблення шляхів і засобів надання допомоги жертвам злочинів та зловживання владою, приділяючи особливу увагу здійсненню Декларації основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів та зловживання владою та забезпечення належного захисту свідків» (п. 18 (с)) [8].

Увагу безпеці людини було приділено й у Доповіді про роботу двадцять другої сесії Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя Е/2013/30 (7 грудня 2012 р. і 22–26 квітня 2013 р.), зокрема зазначено, що «Цільовий фонд ООН з безпеки людини є важливим джерелом ресурсів для діяльності у сфері попередження злочинності й кримінального правосуддя, а також верховенства права. Також було підкреслено, що деякі проекти Управління ООН з наркотиків і злочинності (ЮНОДК) фінансуються за рахунок цього цільового фонду, наприклад, проекти у сфері захисту жертв і свідків торгівлі людьми і насильства стосовно жінок» (п. 61) [9, с. 97].

У прийнятій на Одинадцятому Конгресі ООН із попередження злочинності та кримінального правосуддя Бангкокській декларації «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності і кримінального правосуддя», держави-учасниці ООН визнали «важливість приділення особливої уваги необхідності захисту свідків і жертв злочинів і тероризму та зобов'язалися зміцнювати у міру необхідності юридичні й фінансові рамки надання допомоги таким жертвам з урахуванням, у тому числі, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою» (п. 17) [10].

Слід зауважити, що при обговоренні й розробці поняття «безпека людини» суттєвим аспектом є врахування особливих потреб деяких груп людей, зокрема жінок, дітей тощо, які через свій вразливий стан можуть потребувати додаткових заходів при забезпеченні їхньої безпеки. Так, «безпека людини це не абстрактна концепція, оскільки в кожному конкретному випадку існують певні обставини... для біженця безпека людини – це дах над головою і притулок від конфліктів або стихійних лих... Для жінки, що опинилася в умовах конфлікту, безпека людини – це захист від образ і нещастя» (абз. 12). Так, з огляду на свою вразливість, жінки можуть потребувати додаткового захисту. Не випадково, до «злочину проти людяності», в контексті Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відноситься «згвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості, якщо кожне з цих діянь вчинено в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, і якщо такий напад здійснюється свідомо» (7 (g)) [11, с. 5].

Важливо також зауважити, що жінки, які стали жертвами насильства, або свідчать проти особи чи групи осіб, які скоїли такий злочин, можуть потребувати додаткових заходів забезпечення безпеки в рамках відправлення кримінального судочинства, що пояснюється їхнім вразливим психологічним і фізичним станом.

Для того щоб участь жінок у системі кримінальної юстиції носила ефективний і недискримінаційний характер, їхні представники, а також прокурори повинні бути інформовані про проблеми гендерної рівності та права жінок. Однак з огляду на стереотипні припущення щодо їхньої статі чи злочинів, жертвами яких вони стали, жінки занадто часто змушені стикатися з відсутністю заходів зі сторони органів переслідування, дискримінаційним ставленням з боку прокурорів, суддів та інших посадових осіб суду, включаючи адвокатів захисту, і некваліфікованим консультуванням з боку їхніх власних адвокатів; все це може привести до вторинної або повторної віктимізації та незабезпечення виконання їхніх прав (п. 51) [12, с. 16].

Особи, на яких покладено реалізацію завдань кримінального судочинства та захисту прав (судді, прокурори, адвокати) повинні докладати зусиль щодо прийняття захисних заходів і забезпечення їхнього виконання, а також приймати рішення або рекомендації

щодо того, які заходи повинні застосовуватися в конкретних обставинах. У зв'язку з цим вони мають знати, які захисні механізми існують на національному рівні й мають бути інформовані про гендерні аспекти такого захисту. Захист свідків є не послугою щодо свідка, а обов'язком держав за міжнародним правом. У ключових міжнародних і регіональних документах з прав людини чітко йдеться «про зобов'язання держав вживати конкретних заходів з метою захисту свідків і потерпілих від загроз і помсти...» (пп. 61, 62) [12, с. 19].

Суттєвою гарантією у забезпеченні безпеки жінок у кримінальному судочинстві є положення Типових стратегій згідно з яким державам-учасницям наполегливо пропонується відповідним чином захищати безпеку жертв і свідків до, під час і після кримінального процесу (п. 9 (h)) [13, с. 6].

Особливої уваги також потребує питання щодо забезпечення безпеки такої категорії учасників міжнародного кримінального судочинства як діти, які стають жертвами, у результаті здійснення таких протиправних дій як незаконна торгівля дітьми, розповсюдження дитячої порнографії та інших дій, що завдають шкоду здоров'ю дітей. Кожного дня безліч дітей у всьому світі піддається небезпеці, яка перешкоджає їхньому росту і розвитку. Вони «зазнають незліченних страждань, будучи жертвами війни і насильства; расової дискримінації, апартеїду, агресії, іноземної окупації та анексії; будучи біженцями і переміщеними дітьми, вимушеними покинути свої домівки і свої сімейні вогнища; будучи інвалідами; або жертвами халатності, жорстокості і експлуатації (п. 4)» [14].

Питання захисту дітей постійно перебуває в центрі уваги міжнародного співтовариства. Як зазначається в Декларації тисячоліття ООН, «глави держав і урядів відповідальні перед усіма жителями Землі, особливо перед найуразливішими з них, зокрема, перед дітьми світу, яким належить майбутнє» (п. 2) [15].

В Декларації прав дитини 1959 р. зазначено, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи надійний правовий захист, як до, так і після народження» (абз. 3) [16].

Слід відзначити, що прийняті міжнародною спільнотою правові акти передбачають захист дітей, як у мирний час, так і під час надзвичайних обставин і військових конфліктів, у результаті яких ці вразливі категорії осіб часто стають жертвами нелюдських

актів, і відчувають тяжкі страждання [17, с. 361]. Так, 14 грудня 1974 р. ГА ООН прийняла Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і в період збройних конфліктів, згідно з якою держави, що беруть участь в збройних конфліктах, повинні докладати всіх зусиль для того, щоб домогтися заборони таких заходів як переслідування, катування, каральні заходи, примусове поведження і насильство проти тієї частини цивільного населення, яку складають жінки і діти (п. 4) [18].

Участь дітей у судовому розгляді в якості жертв або свідків може здійснити на них сильний психологічний вплив, який ще більше посилюється в тих випадках, коли їм доводиться зіткнутися з черствим зверненням і з процесуальними діями, які не передбачають повагу до їхнього благополуччя і гідності та врахування їхніх особливих потреб і прав. Поряд з цим участь у кримінальному судочинстві найчастіше пов'язана зі значним ризиком для фізичної та психічної недоторканності дитини. Тому «в системі правосуддя необхідно вживати особливих заходів для захисту дітей–жертв і свідків від віктимізації або повторної віктимізації (п. 62)» [19].

Діти потребують особливого ставлення під час ведення судового засідання, а також протягом усього часу кримінального процесу і після нього. Керівні принципи вказують на те, що «фахівці мають вживати всіх заходів для того, щоб дати дітям–жертвам та свідкам можливість висловлювати свої думки і побоювання у зв'язку з їхньою участю в процесі відправлення правосуддя. Крім того ними передбачено низку заходів для забезпечення права дітей на безпеку, а саме: забезпечення того, щоб діти–жертви та свідки мали можливість вільно і на свій розсуд висловлювати свої думки та побоювання відносно своєї участі в процесі відправлення правосуддя, побоювання за свою безпеку від дій обвинуваченої особи, порядку дачі показань свідків і відношення до висновків, зроблених під час процесу. Крім того, застосування заходів можливе для забезпечення захисту дітей–жертв і свідків, якщо це сумісно з правовою системою та належним дотриманням прав захисту, від перехресного допиту, проведеного передбачуваним правопорушником: у випадку необхідності, опитування дітей–жертв і свідків та їхній допит у суді повинні проводитися за відсутності передбачуваного правопорушника, і мають бути передбачені окремі зали очікування в суді і приміщення для допиту; проведення допитів дітей–жертв і свідків має відбуватися з урахуванням інтересів дитини, а також створення можливості для здійснення нагляду з боку

суддів, полегшення процесу дачі показань свідків і зниження ймовірності залякування, наприклад, шляхом використання допоміжних засобів для дачі показань свідків або призначення експертів – психологів (пп. 21(b)), 31)» [20].

Істотною гарантією забезпечення права на безпеку є закріплення положення «Керівних принципів «стосовно того, що у тих випадках, коли «безпека дітей – жертв і свідків злочину може піддаватися ризику, слід вживати належних заходів, що передбачають повідомлення відповідних органів про ризики щодо безпеки і захист дитини від таких ризиків до початку, під час і після завершення процесу відправлення правосуддя (п. 32)» [20].

Тобто доступ до правосуддя також означає необхідність вжиття ефективних заходів для захисту безпеки потерпілих, свідків та їхніх сімей. Багато потерпілих, як було зазначено, побоюються залякування та помсти і розраховують на те, що система кримінального правосуддя їх захистить. Такі страхи особливо відчутні у випадках близьких відносин між потерпілим і правопорушником (наси́льство в сім'ї) або якщо правопорушник є членом потужного угруповання або організації (наприклад, терористичної організації або організованої злочинної групи). Страх залякування або помсти, який відчують жертви зловживання владою або корупції, часто пов'язаний з недовірою до державних посадових осіб, органів підтримання правопорядку і судової системи. Частиною дискусії про масштаб і характер великого числа заходів і програм захисту потерпілих є питання про те, чи поширюються вони на всіх потерпілих або тільки на тих, які необхідні в якості свідків. Забезпечення захисту особистого життя потерпілих/свідків є фактором стурбованості, особливо якщо мова йде про дітей. Слід вживати заходи для захисту дітей від надмірного доступу широкої громадськості, наприклад, виключаючи присутність представників засобів масової інформації в залі суду під час дачі свідчень дитиною або накладаючи заборону на публікацію. Країни також можуть видавати керівні принципи або директиви для забезпечення відповідального використання інформації, що стосується потерпілих, засобами масової інформації (п. 4.2) [21, с. 15].

Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності, що була прийнята резолюцією ГА ООН 55/25 від 15 листопада 2000 р. (ст. 24, 25) містить низку положень, що «вимагають від держав-учасниць вжиття заходів щодо захисту

свідків, допомоги і захисту жертв і співпраці з іншими правоохоронними органами з метою надання захисту жертвам і свідкам. Зокрема, кожна держава-учасниця вживає, у межах своїх можливостей, належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту від імовірної помсти або залякування свідків, які беруть участь у кримінальному провадженні та, які дають свідчення у зв'язку зі злочинами, визначеними цією Конвенцією, й, у належних випадках, щодо їхніх родичів та інших близьких їм осіб. Заходи стосовно забезпечення права на безпеку, у тому числі права на належний розгляд справи, можуть включати: здійснення процедур для фізичного захисту відповідних осіб, наприклад, – у тій мірі, в якій це необхідно і практично можливо, – для їхнього переселення в інше місце, і прийняття таких положень, які дозволяють, у відповідних випадках, не розголошувати інформацію, що стосується особи та місцезнаходження таких осіб, або встановлюють обмеження щодо такого розголошення інформації; прийняття правил доказування, що дозволяють свідчити так, щоб забезпечити безпеку свідка, наприклад, дозвіл свідчити за допомогою засобів зв'язку, таких як відеозв'язок або інші відповідні засоби (ст. 24)» [22, с. 27].

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 55/25 ГА ООН від 15 листопада 2000 р. також містить низку положень, присвячених безпосередньо захисту жертв торгівлі людьми, включаючи фізичний захист; захист від залякування; заходи, що дозволяють жертвам торгівлі людьми тимчасове або постійне перебування в приймаючій державі; заходи щодо захисту під час репатріації жертв до їхньої країни з метою забезпечення їхньої безпеки, а також безпеки їхніх родичів. Враховуючи той факт, що «жертвами та свідками подібних злочинів торгівлі людьми можуть бути жінки і діти, необхідно враховувати при застосуванні положень нормативних документів вік, стать і особливі потреби жертв торгівлі людьми, серед яких особливі потреби дітей, у тому числі щодо належного даху, освіти і догляду (ст. 6 (4)» [22, с. 41–42].

Так, участь у кримінальному судочинстві в якості потерпілого або свідка або в обох вказаних ролях може бути пов'язана з ризиком, особливо коли мова йде про організовану злочинність. У таких випадках жертви і свідки можуть відчувати

страх за своє життя. У подібних екстремальних умовах найважливішим є забезпечення їхньої безпеки. Свідки і жертви можуть бути піддані залякуванню у зв'язку з їхньою участю в процесі відправлення правосуддя. Особливу увагу слід приділяти ризику залякування дітей, зокрема в справах, що стосуються сексуального насильства, торгівлі людьми або в тих випадках, коли передбачуваний злочинець є для дитини близькою людиною.

Виходячи із зазначеного вище, доходимо таких висновків: право на безпеку є невід'ємною складовою загальних прав людини, гарантованого Хартією прав людини, унаслідок того, що його дотримання є підґрунтям для належної реалізації всіх інших прав. У цьому аспекті право на забезпечення безпеки учасників міжнародного кримінального судочинства є складовою загального права на безпеку, закріпленого міжнародними універсальними актами з прав людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята 10.12.1948 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
3. Доклад Генерального секретаря «Последующие меры по итогам Саммита тысячелетия: Безопасность человека» A/64/701. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/263/40/PDF/N1026340.pdf?OpenElement>.
4. Никитин Д. А. Конституционно-правовые основы безопасности личности в Российской Федерации : дис. на соискание ученой степени к.юрид.н. : 12.00.02. Саратов, 2015. 223 с.
5. Телятников А. А. Безопасность личности в уголовном праве : дис. на соискание ученой степени к.юрид.н. : 12.00.08. Ставрополь, 2019. 192 с.
6. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/vendec.shtml.
7. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Резолюція ГА ООН 39/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

8. Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку: Резолюція ГА ООН 45/107. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_832#Text
9. Комиссия по предупреждению преступности и уголовному правосудию: Доклад о работе двадцать второй сессии (7 декабря 2012 г. и 22–26 апреля 2013 г.) E/2013/30. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V13/835/71/PDF/V1383571.pdf?OpenElement>.
10. Бангкокская декларация «Взаимодействие и ответные меры: стратегические союзы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия» принята на 11-м Конгрессе ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию (Бангкок, Таиланд, 18–25 апреля 2005 г.) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/bangkok_declaration.shtml.
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду A/CONF.183/9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
12. Проміжний доклад Спеціального докладчика з питань про незалежність суддів та адвокатів A/66/289. URL: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/IJudiciary/GAreport2011_ru.pdf.
13. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Меры в области предупреждения преступности и уголовного правосудия с целью искоренения насилия в отношении женщин» A/RES/52/86. URL: <http://daccess-dds-5.un.org/doc/UNDOC/GEN/V00/I10/PDF/V00I10101.pdf?OpenElement>. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, 30 вересня 2000 р.). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml.
14. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей (прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, 30 вересня 2000 р.). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_child90.shtml.
15. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 55/2 «Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций» від 08 вересня 2000 р. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_millennium.shtml.

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml.

16. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1386 (XIV) «Декларація прав дитини» від 20 листопада 1959 року. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml.

17. Сыроед Т. Л. Субъекты (участники) международных уголовно-процессуальных отношений: понятие, виды, специфика правового статуса: монография. Х. : Изд-во «ФИНН», 2018. 584 с.

18. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів» 3318 (XXIX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317#Text

19. Доклад Специального докладчика по вопросу о независимости судей и адвокатов Габриелы Кнауль A/HRC/29/26. URL: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Judiciary/Pages/Annual.aspx>.

20. Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН «Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів» 2005/20. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/guidelines_justice_inv_child.shtml.

21. Общие вопросы. Потерпевшие и свидетели: пособие по оценке систем уголовного правосудия. Нью-Йорк: Изд-во ООН, 2019. 27 с.

22. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/55/25 «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності». URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml.

Б.О. Перунський,

магістрант

(м. Хмельницький)

О.В. Охман,

кандидат юридичних наук

(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Перш ніж перейти до аналізу проблемних питань кваліфікації окремих військових кримінальних правопорушень, передбачених КК України, зазначимо, основним із таких питань є

кваліфікація військових кримінальних правопорушень вчинених у співучасті, що комплексно не відображалось у дослідженнях науковців та практичних працівників. Так, військові кримінальні правопорушення належать до кримінальних правопорушень із спеціальним суб'єктом вчинення. Тому цивільні особи, які не є військовослужбовцями не можуть бути виконавцями військових кримінальних правопорушень, проте можуть бути підбурювачами, організаторами або пособниками. Можуть бути присутні ситуації, коли військовослужбовець особисто не бере участі у вчиненні об'єктивної сторони складу військового кримінального правопорушення, а схиляє до цивільних осіб до його вчинення. В таких випадках має місце посереднє виконання військового кримінального правопорушення в якому виконавцем буде визнаний військовослужбовець, а пособником буде визнана цивільна особа. М.І. Хавронюк з цього приводу вказує, що «у разі, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними зусиллями виконують об'єктивну сторону військового злочину, остання несе відповідальність за вчинення військового злочину як пособник (кваліфікуюча ознака «за попередньою змовою групою осіб» у цьому випадку не застосовується)». Так само кваліфікуються і дії цивільної особи, яка вчинила діяння, що містить ознаки військового злочину, замість військовослужбовця (наприклад, якщо військовослужбовець схилив цивільну особу до умисного знищення військового майна. При цьому такий військовослужбовець визнається виконавцем злочину) [1, с. 89].

Варто також зазначити, що теоретично співучасть таких цивільних осіб може мати місце у всіх умисних військових кримінальних правопорушеннях, але у практичному застосуванні, враховуючи особливості місця, обстановки та часу вчинення окремих військових кримінальних правопорушень, можливість співучасті в аналізованих кримінальних правопорушеннях цивільних осіб, що не перебувають на військовій службі – є досить обмеженою. В дійсності така співучасть може бути при вчиненні військових кримінальних правопорушень, що передбачені у ст.ст. 404–411 КК України. В свою чергу М.І. Панов зауважує, що «Дії цих осіб (не суб'єктів військових злочинів) навіть у випадках, коли вони у співучасті з військовослужбовцями виконують певну частину (елемент) об'єктивної сторони військового злочину, наприклад заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або здійснення інших насильницьких дій відносно військового начальника при вчиненні

злочину, передбаченого ст. 405 КК, повинні кваліфікуватися як пособництво (чи організаторство) у вчиненні військового злочину». А за умов, що фактично вчинене цими особами містить склад іншого самостійного (загальнокримінального) злочину вчинене має кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів. Дії цих цивільних осіб слід кваліфікувати як пособництво чи організаторство у вчиненні військового злочину з посиланням не тільки на відповідну статтю розділу XIX КК, але й на ст. 27 КК (певну її частину). Рішення, що пропонується, поширюється як на ситуації, коли військовий злочин вчиняється «групою осіб» (статті 402, 404–406), так і на ситуації, коли цей злочин здійснюється за попередньою змовою групою осіб (статті 408, 410 КК) [2, с. 21–22]. С.О. Харитонов висловлює зовсім іншу думку із цього питання, зазначаючи «особа, яка не володіє ознаками військовослужбовця (військовозобов'язаного) не може спричинити шкоду основному безпосередньому об'єкту військового злочину (відповідному виду порядку проходження (несення) військової служби), тобто вона, як цивільна особа ні в якому випадку не може вчинити військовий злочин» [3, с. 178]. Також вчений С.О. Харитонов висловлює думку про необхідність кваліфікації таких ситуацій у такий спосіб: а) цивільна особа виступає підбурювачем, пособником чи організатором військового злочину; б) військовослужбовець разом із цивільною особою виконує об'єктивну сторону складу військового злочину; в) цивільна особа виконує об'єктивну сторону складу військового злочину, організатором або підбурювачем якого є військовослужбовець [4, с. 251]. На нашу думку, більш доцільним буде здійснити доповнення ст. 29 КК України ще однією частиною наступного змісту «Особа, яка не має ознак суб'єкта кримінального правопорушення, які спеціально зазначені у відповідній статті Особливої частини цього Кодексу, та яка брала участь у вчиненні цього кримінального правопорушення, підлягає кримінальній відповідальності як його організатор, пособник або підбурювач, а спеціальний суб'єкт – як його виконавець чи співвиконавець, незалежно від тієї ролі, яку він виконав». Окрім цього, вирішення аналізованої проблеми, на нашу думку, може бути здійснено шляхом внесення необхідних доповнень у ч. 5 ст. 27 КК України наступного змісту: «5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або виконанням об'єктивної сторони діяння чи його частини кримінального

правопорушення зі спеціальним суб'єктом сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками».

В теорії кримінального права питання щодо спільної участі у вчиненні військового кримінального правопорушення підлеглого та начальника має значення не тільки для встановлення індивідуальної відповідальності співучасників, а також необхідно здійснити правильну кваліфікацію вчиненого кожним із них діяння. Прикладом такої співучасті начальника та його підлеглого у вчиненні кримінального правопорушення є виконання підлеглим явно кримінально протиправного розпорядження або наказу. Тобто, начальник, що таким чином схилив свого підлеглого до вчинення кримінального правопорушення має бути визнаний організатором або підбурювачем кримінального правопорушення згідно із ст. 27 та ст. 29 КК України [5], а виконавцем буде визнаний підлеглий. Проте, якщо підлеглий не розумів суспільно небезпечну сутність вчиненої ним дії, але виконуючи її за наказом начальника чи під час її виконання знаходився в стані крайньої необхідності, то в такому випадку він не буде підлягати кримінальній відповідальності, оскільки виконавцем кримінального правопорушення визнається його начальник.

Отже, здійснений нами аналіз законодавства щодо кваліфікації військових кримінальних правопорушень, які вчинені за співучасті цивільних осіб, констатує наявність певних особливостей. Особи, які не є військовослужбовцями – цивільні особи не можуть бути виконавцями військових кримінальних правопорушень, проте можуть бути підбурювачами, організаторами або пособниками, а також цивільні особи не можуть бути співвиконавцями у військовому кримінальному правопорушенні. У випадку коли військовослужбовець особисто не вчиняє об'єктивну сторону складу військового кримінального правопорушення, а лише схиляє до цього цивільних осіб, має місце посереднє виконання військового кримінального правопорушення, в якому виконавцем буде визнано військовослужбовця, а пособником буде визнано цивільну особу. Таке врахування буде гарантією правильної кваліфікації дій військовослужбовців та інших співучасників, які беруть участь у вчиненні військових кримінальних правопорушень в якості організаторів, пособників та підбурювачів відповідно до ст.ст. 26–31 КК України.

Кримінальний закон України не передбачає особливої системи військових покарань, а тому до військовослужбовців, які

вчинили кримінальні правопорушення в основному застосовуються ті ж покарання, які застосовуються до інших злочинців. Однак в ст. 51 КК України містяться окремі покарання, які можуть бути застосовані до конкретних військовослужбовців. Визначаючи розмір кримінальної відповідальності за військове кримінально протиправне діяння необхідно враховувати значення та розмір шкоди, яка завдана військовому правопорядку і ступінь винності особи, що вчинила кримінальне правопорушення. При призначенні покарання в кожному конкретному випадку суд має врахувати суспільну небезпеку та характер кримінального правопорушення, стадію розвитку кримінального правопорушення, форму вини та ступінь участі в кримінальному правопорушенні окремих співучасників. Обов'язком суду є поруч із загальними началами врахувати також всі конкретні обставини військового кримінального правопорушення [6, с. 642]. Особливо увагу суду при визначенні покарання має бути зосереджено на придатність особи, яка вчинила військове кримінальне правопорушення до подальшої військової служби, а також на можливість застосування у військових формуваннях.

Так, у санкціях ст.ст. 402–422 та ст.ст. 425–435 КК України розмір та види покарань встановлені із врахуванням характеру кримінально протиправного діяння і ступеня суспільної небезпеки військових кримінальних правопорушень, а також виховних завдань самого покарання. Суспільна небезпека всякого військового кримінального правопорушення залежить від нанесеної шкоди об'єкту посягання та характеру виконаних дій. Обставинами, які підвищують суспільну небезпеку військових кримінальних правопорушень за розділом XIX КК України, як зазначає М.І Карпенко, виступають «вчинення протиправної дії групою осіб, за попередньою змовою групою осіб, із застосуванням зброї; вчинене щодо кількох осіб або заподіло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також таке, що має характер знущання або глумлення над військовослужбовцем; вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем, або повторно, або такі, що заподіяли істотну шкоду; вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого; заподіяло тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого; спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки; вчинені шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони спричинили загибель людей; спричинення

тяжких наслідків; вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці; жорстоке поводження з військовополоненими; пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби» [7, с. 237]. Тобто, при здійсненні військових кримінальних правопорушень при перелічених нами кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознаках, межа покарання суттєво підвищується відповідно аж до позбавлення волі військовослужбовця строком до п'ятнадцяти років або до довічного позбавлення волі, що передбачено у ч. 5 ст. 404 КК України.

Виховна мета покарання досягається із застосуванням в кожному конкретному випадку справедливої і законної міри покарання відповідно до тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та інших обставин кримінального провадження. Санкції норм, які передбачають кримінальне покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень надають достатньо можливостей для його призначення, оскільки не встановлюють абсолютно визначених санкцій, а являються відносно визначеними із можливістю вибору покарання. Для прикладу, за ч. 1 ст. 406 КК України передбачається такий вид покарання, як арешт строком до шести місяців, тримання в дисциплінарному батальйоні строком до одного року або позбавленням волі особи строком до трьох років. За таких умов суд може призначити покарання винній особі в достатній мірі, із дотриманням індивідуалізації особливостей обставин кожного кримінального провадження, а також врахування особи винного.

Для законодавства про військові кримінальні правопорушення, які містяться в розділі XIX КК України, характерним є застосування вказаних у ст. 51 КК України видів покарань, таких як: штраф, службове обмеження, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі, довічне позбавлення волі. Проте, якщо особа вчинила військове кримінальне правопорушення, то вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності відповідно до положень ст. 44 КК України із застосуванням до неї тих заходів, які передбачені в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України [8].

У випадках, які передбачені ст. 69 КК України, до військовослужбовця може бути застосоване більш м'яке покарання, а ніж передбачено законом. Так, відповідно до ч. 1 ст. 69 КК України за наявності кількох обставин, які можуть пом'якшити покарання та

суттєво знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, із обов'язковим врахуванням особи винного суд, вмотивувавши прийняте ним рішення, окрім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення за ст. 410 КК України, може призначити основне покарання, яке буде нижчим від найнижчої межі за санкцією норми Особливої частини КК України, а також перейти до більш м'якого виду із основних покарань, які не зазначено в санкції встановленої статті Особливої частини КК України за це кримінальне правопорушення.

Особи, що відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, мають виконувати обов'язки і користуються усіма правами, що встановлені військовим законодавством у порядку, що передбачений ст.ст. 71–85 КВК України [9], а також Положенням про дисциплінарний батальйон в Збройних силах України [10].

Окрім цього до засуджених у виді тримання в дисциплінарному батальйоні згідно із передбаченими законом випадках можуть також призначатися такі додаткові покарання, як позбавлення військового звання на термін, який може перевищити час відбування основного покарання. Варто також погодитись з позицією вченого М.І. Карпенка, який зазначає, що «засуджених військовослужбовців, які відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні або були достроково звільнені від цього покарання, визнаються такими, що не мають судимості по конкретному кримінальному провадженню. Що стосується умовно-достроково звільнених з дисциплінарного батальйону, то вони визнаються такими, що не мають судимості після закінчення не відбутої частини строку покарання» [7, с. 219].

Ще одним із основних покарань передбачених у ст. 51 та ст. 60 КК України, яке може бути призначеним військовослужбовцеві за вчинені кримінального правопорушення, є арешт. Арешт, як вид покарання, полягає в триманні засудженої особи в умовах ізоляції строком від 1 до 6 місяців, та який засуджений військовослужбовець відбуває на гауптвахті. Порядок та умови відбування арешту військовослужбовцями, які є засудженими, детально регламентований Наказом Міноборони України «Про затвердження Порядку тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців» затвердженою від 3 листопада 2020 року [11]. Даний порядок виданий із метою визначення умов і порядку утримання засуджених, що взяті під варту, а також затриманих військовозобов'язаних, військовослужбовців та

резервістів. Усі особливості відбування арешту військовослужбовцями визначаються також і в ст. 55 КВК України, відповідно до якої встановлюється, що під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я. Засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання.

Також в ст. 58 КК України встановлюється ще одне основне покарання для військовослужбовців, окрім військовослужбовців строкової військової служби, у виді службового обмеження строком від шести місяців до двох років. Суд враховуючи особу засудженого та обставини справи, якщо вважатиме за можливе, то може призначити замість позбавлення волі строком не більше двох років чи обмеження волі службове обмеження строком до двох років. У такому випадку із суми грошового забезпечення, яку отримував засуджений до службового обмеження буде здійснюватися відрахування у дохід держави в розмірі від десяти до двадцяти відсотків, що встановлює суд. Окрім цього, під час відбування такого покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Відповідно до п. 4 ст. 89 КК України встановлюється, що особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту.

Окрім основних покарань до військовослужбовця може бути застосоване за вчинення тяжких чи особливо тяжких військових кримінальних правопорушень, визначених у розділі XIX КК України, відповідно із положеннями ст. 51 та ст. 54 КК України, додаткове покарання у вигляді позбавлення військового звання. Варто також зазначити, що як вид покарання аналізоване позбавлення військового звання не передбачається санкціями норм Особливої частини КК України. Як свідчить судова практика, при призначенні такого покарання суди враховують такі обставини, як: використання винним свого військового звання для вчинення

злочину або для одержання не передбачених законом пільг або переваг для себе чи для інших осіб; його ставлення до виконання службових обов'язків; наявність дисциплінарних стягнень [7, с. 238]. Окрім зазначеного, суд має також право позбавити засудженого військовослужбовця будь-якого військового звання і навіть військового звання вищого офіцерського складу, що було присвоєне Президентом України.

Отже, проведений аналіз щодо системи, видів та розмірів покарання, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, підтверджує, що на сьогоднішній день відбувається процес пом'якшення покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень, які передбачені у ст.ст. 402–422 та ст.ст. 425–435 КК України. Це підтверджується зменшенням максимальних строків покарання у виді позбавлення волі строком до п'ятнадцяти років, а також можливістю застосування більш широкого переліку покарань до військовослужбовців, які не будуть пов'язані з ізоляцією їх від військового середовища.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хавронюк, М.І. Військові злочини: Коментар законодавства [Текст] / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: А. С. К., 2003. 272 с.
2. Панов М.І. Поняття, система і види військових злочинів. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [Текст]: навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк [та ін.]; за ред. М.І. Панова. Х. : Право. 2011. 184 с.
3. Харитонов С.О. Окремі питання кваліфікації військових злочинів, вчинених в співучасті. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 174-182.
4. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 17.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Сухонос В.В., Білокінь Р.М., Сухонос В.В (мол.) Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за заг. ред. Доктора юрид. наук, проф. В.В. Сухоноса. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.

7. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за кримінальним кодексом України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 462 с.
8. Військові статuti Збройних Сил України. Київ: Воєнне видавництво України «Варта», 1999. 516 с.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
10. Про Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України: Указ Президента України від 05.04.1994 р. № 139/94. Укази Президента України. Т. 1. 1991–1994. Київ, 1997. С. 615-630.
11. Про затвердження Порядку тримання засуджених, узятих під варту, заарештованих та затриманих військовослужбовців: Міноборони України; Наказ від 03.11.2020 р. № 394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0038-21#Text>

Ю.С. Петлюк,

*кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

**ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ:
МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ
GENESIS OF THE INSTITUTE OF ENVIRONMENTAL
SAFETY: INTERNATIONAL AND NATIONAL DIMENSIONS**

Анотація. У статті розглянуто проблемні аспекти становлення та розвитку інституту забезпечення екологічної безпеки як юридичної категорії в Україні та зарубіжних країнах.

Зазначено, що в останні десятиліття формуються правові основи вирішення політичних (виникнення військових конфліктів через обмеженість природних ресурсів; застосування у військових конфліктах екологічно небезпечної зброї), економічних (екологічно необґрунтоване розміщення й нарощування виробничих потужностей; фінансування та здійснення природоохоронних заходів за залишковим принципом тощо), соціальних (загострення продовольчої безпеки в результаті зменшення кількості та якості продуктів харчування через забруднене довкілля; виникнення нових видів хвороб; погіршення стану здоров'я людей) та екологічних (зростаючий дефіцит природних ресурсів через їх не раціональне використання; зміна клімату внаслідок надмірного техногенного навантаження довкілля та його вплив на льодовики Арктики та

Антарктики; забруднення земель, вод Світового океану та атмосфери; зникнення та виснаження біологічних ресурсів; використання генетично модифікованих організмів тощо) проблем через запровадження заходів забезпечення екологічної безпеки..

На міжнародному рівні інститут екологічної безпеки формують норми, якими встановлюються вимоги щодо безпечного використання природних ресурсів світового значення та конкретних видів господарської діяльності, яка визначається як екологічно небезпечною.

Ключові слова: екологічна безпека, інститут екологічної безпеки, забезпечення екологічної безпеки, міжнародний вимір, національний вимір, розвиток, юридична категорія.

Summary. The article considers the problematic aspects of the formation and development of the institute of environmental safety as a legal category in Ukraine and abroad.

It is noted that in recent decades the legal basis for resolving political (emergence of military conflicts due to limited natural resources; use of environmentally dangerous weapons in military conflicts), economic (environmentally unjustified deployment and increase of production capacity; financing and implementation of environmental measures on a residual basis, etc.), social (exacerbation of food danger as a result of reducing the quantity and quality of food due to the polluted environment; the emergence of new diseases; deteriorating human health) and environmental (growing scarcity of natural resources due to their irrational use; climate change due to excessive man-made environmental load and its impact on Arctic and Antarctic glaciers; pollution of lands, oceans and atmosphere; extinction and depletion of biological resources; use of genetically modified, etc.) problems due to the introduction of measures to ensure environmental safety .

At the international level, the Institute of Environmental Safety forms norms that set requirements for the safe use of natural resources of world importance and specific economic activities that are defined as environmentally unsafe.

Key words: ecological safety, institute of ecological safety, maintenance of ecological safety, international dimension, national dimension, development, legal category.

Сучасні підходи до регулювання суспільних відносин характеризуються широким спектром використання правового інституту екологічної безпеки та відсутністю належних критеріїв та систем її забезпечення.

Висвітленню історико-правових аспектів еволюції правового інституту екологічної безпеки в національному та міжнародному вимірах присвячено наукові напрацювання таких дослідників, як В. Андрейцев, Г. Балук, А. Бобкова, Ю. Власенко, А. Гетьман, А. Євстігнєєв, О. Задорожній, І. Каракаш, Р. Кірін, В. Костицький, М. Краснова, Ю. Краснова, Н. Малишева, Д. Медоуз, В. Писарев С. Романко, М. Тейлор, О. Шомпол та інших..

Метою цієї статті є дослідження окремих аспектів становлення та розвитку інституту екологічної безпеки як юридичної категорії в Україні та зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Існування людства обумовлено матеріальними, біологічними та духовними (естетичними) потребами, які задовольнялися використанням природних ресурсів, збереженням природних компонентів та захистом людини від несприятливого середовища. Тисячоліттями людство прагнуло жити в гармонії з природою, тому довгий час потреби у використанні природних ресурсів були мінімальними та обмежувалися їжею та одягом. Водночас гармонійне співіснування людства з природою значною мірою залежало від розуміння законів природи, їх прояву та впливу на стан існування матеріального світу. Адже сама природа постійно містить цілу низку небезпек, пов'язаних з природними процесами космічного, літосферного, гідросферного, атмосферного, біосферного характеру або кількох процесів одночасно і які, безперервно змінюючись, розвиваються у природному середовищі під дією сонячної та внутрішньої енергії Землі та які відбуваються незалежно від участі людини.

Аналіз історії введення в юридичну термінологію поняття «екологічна безпека» пов'яжемо з науковими доробками російського вченого В. Д. Писарева, який звернув увагу, що першими, хто увів цей термін у законодавство, шляхом закріплення екологічної безпеки як складової концепції національної безпеки, були США. Проте формування нового підходу наштовхувалося на питання теоретичного та практичного характеру, суть яких зводилася до доцільності розширення традиційного трактування поняття національної безпеки, включення її в дестабілізуючі чинники невійськових (екологічних) загроз та визначення відносного внеску екологічної складової такої безпеки» [1, с. 9].

Зрушення в бік розширеного тлумачення концепції національної безпеки США відбулося в 1974 році після опублікування генералом М. Тейлором публікації «Законні вимоги

національної безпеки», де автор вперше наголосив, що «основні загрози національній безпеці США розвиваються в невійськовій сфері. Через три роки президент інституту «Уорлдотч» Л. Браун у статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив серед найважливіших загроз невійськового характеру екологічні загрози (ерозія ґрунтів, скорочення лісових масивів, забруднення водних об'єктів, зміну клімату)» [2, с. 16].

У цей же період, під керівництвом американського вченого Д. Медоуза проведено ряд наукових досліджень, в яких виявлено той факт, що надмірне використання не відновлювальних природних ресурсів на землі існуючими технологіями видобутку і переробки, а також швидкості їх споживання призведуть до їх виснаження вже на початку 21-го століття, а отже й до нових воєнних конфліктів [3].

На таких засадах з'являються публікації низки наукових статей, численних дискусій, що й зумовило до внесення питань екологічної безпеки в концепцію національної безпеки США. Це відповідно потребувало створення державної системи екологічної безпеки, здатної гарантувати захист людини та довкілля від антропогенних чинників [2, с. 17; 1, с. 10]. До основних аргументів, які склали основу на користь підвищення статусу екологічної безпеки до рівня вищих національних інтересів, віднесено: 1) глобальна екологічна криза, пов'язана зі зростанням навантажень на життєзабезпечувальні системи та відтворювальні природні ресурси планети, з деградацією довкілля та підривом стійкості біосфери, є такою ж серйозною загрозою, як і традиційні загрози воєнного характеру; 2) екологічна криза загрожує не тільки гідному існуванню людини, але й самому життю; 3) для держави екологічна криза пов'язана зі скороченням свободи політичного вибору, яка обумовлена транскордонним характером екологічних проблем; 4) загострення екологічної ситуації в різних регіонах світу стає причиною соціальної та політичної нестабільності, міждержавних протиріч та насильницьких конфліктів. Саме ці позиції змусили більш чітко визначити об'єкт несилових загроз та невійськову ціль стратегії національної безпеки, такі як можливість підвищення якості життя населення, що досягається екологічно стійким (сталім) розвитком [4, с. 16].

Питання екологічної безпеки людства у зв'язку з цим стають основним пунктом порядку денного міжнародних форумів. У 1970 р. приймається спеціальна міжнародна програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» [5]. У 1972 р. представники 113 держав на Першій

всесвітній конференції з проблем навколишнього середовища, яка відбувалася у Стокгольмі. визначивши пріоритетною метою людства охорону та поліпшення стану навколишнього середовища для нинішнього й майбутніх поколінь, прийняли Декларацію конференції ООН з проблем навколишнього середовища, що стала базовим актом міжнародного права довкілля. У цьому ж році засновується Програма ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку (ЮНЕП).

Натомість, низка промислових аварій другої половини ХХ ст. змусив до формування на міжнародному рівні нового напрямку екологічних відносин – промислової безпеки. Такими аваріями стали, зокрема: аварії у 1976 р. в італійському місті Севезо, де відбувся викид хмари діоксину; ядерна аварія на острові Три-Майл в США у 1979 році; у 1984 р. в місті Бхопал (Індія), де в наслідок аварії на хімічному підприємстві загинула велика кількість людей та була спричинена шкода навколишньому природному середовищу на великі відстані; аварія у 1986 р. на Чорнобильській атомній електростанції, катастрофа на якій отримала міжнародний рівень [6]. Тому стало очевидним, що «подальше розширення і ускладнення промислових потужностей може призвести до ще більших трагічних наслідків, якщо докорінно не змінити підхід до екологічної безпеки» [7, с. 6].

У зв'язку з цим, на міжнародному рівні було порушено питання про доцільність нормативно-правового регулювання питань екологічної безпеки. Зокрема, у відповідному рішенні Генеральної Асамблеї ООН від 1 січня 1982 р., шляхом прийняття Всесвітньої Хартії природи, в п. 11 якої зазначається, що діяльність, яка може справити негативний вплив на природу, має контролюватися, і що слід використовувати технологію, яка може зменшити розміри небезпеки чи інших шкідливих наслідків для природи.

На європейському рівні у цей час приймається Директива 82/501/ЄЕС від 24 червня 1982 року про загрози великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами (Севезо), що передбачала жорсткі заходи контролю за діяльністю промислових підприємств [9] та яка стала «базисом для прийняття у 1992 році Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій, в якій передбачається система заходів безпечної експлуатації підприємств з метою «запобігання значного шкідливого впливу промислових аварій на людей та навколишнє середовище» [10].

Позитивні тенденції у сфері міжнародної екологічної безпеки

отримали закріплення і в Меморандумі соціалістичних країн, поширеному на 42-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, а також в проєкті резолюції «Міжнародна екологічна безпека» (1987 р., 30 жовтня), представленому на сесії делегаціями Чехословаччини та УРСР [11].

Подальший розвиток концепція міжнародної екологічної безпеки отримала на Нараді Політичного консультативного комітету держав-учасниць Варшавського Договору (Варшава, 1988 р., червень), де був прийнятий важливий документ з питань забезпечення екологічної безпеки «Наслідки гонки озброєнь для довкілля та інші аспекти екологічної безпеки» [12, с. 305], та де визначено основи концепції міжнародної екологічної безпеки, покликаної сприяти стійкому та безпечному розвитку усіх держав і створенню сприятливих умов для життя кожного народу та кожної людини. Важливо відзначити й розроблену державами-учасницями Варшавського Договору програму термінових дій по забезпеченню екологічної безпеки на основі відкритої міжнародної співпраці, яка слугує прикладом нового екологічного мислення в міжнародній політиці.

При цьому, екологічна безпека отримала подвійне значення свого визначення. З однієї сторони, екологічна безпека – це, по суті, сприятливий стан навколишнього середовища, який забезпечується загальними заходами з охорони навколишнього середовища, спрямованими до всіх суб'єктів сучасного суспільства. З іншої, – це відсутність ризику виникнення небезпечних ситуацій на промислових та інших підприємствах, при здійсненні деяких видів діяльності, які загрожують руйнуванням екосистем, заподіянням значної майнової та екологічної шкоди і, звичайно, які є небезпечними для життя і здоров'я людей [13, с. 548].

Такі тенденції розвитку міжнародного права вплинули й на формування правової категорії «екологічна безпека» на вітчизняному рівні, яка також отримала подвійне тлумачення. Так, на теренах сучасної України вперше термін «екологічна безпека» був використаний у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про корінну перебудову справи з охорони природи в країні» від 7 січня 1988 року» [14], в якій, зокрема, підкреслювалось, що питання охорони природи мають велике суспільне значення, у їх вирішенні недопустимі політична та організаційна млявість, безініціативність органів державного управління, підприємств, установ та організацій. Боротьба за екологічну безпеку на Землі повинна розглядатись як

одна із самих відповідальних і благородних задач радянських людей.

А в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [15], екологічна безпека розглядається у декількох значеннях: 1) як намір законодавчо забезпечувати екологічну безпеку життєдіяльності людини (ч. 1 Преамбули Закону); 2) як складова екологічної політики держави, що спрямована на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища (ч. 2 Преамбули Закону); 3) як одне із завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 1 Закону); 4) як основний принцип охорони навколишнього природного середовища (п. а та б ст. 3 Закону); 5) як суб'єктивне екологічне право громадян (п. а ст. 9 Закону); 6) як обов'язок громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища (п. б ст. 12 Закону); 7) як мета управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ч. 5 с. 16 Закону); 8) як окремий напрямок природоохоронної діяльності (Розділ XI Закону). А в ст. 50 зазначеного Закону екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

У свою чергу Конституція України від 28 червня 1996 року [16] визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України обов'язком держави (ст. 16) та гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» (ст. 50).

Перші літературні джерела, в яких досліджуються поняття «екологічна безпека», «забезпечення екологічної безпеки», з'являються наприкінці 80-х років XX століття у якості спеціальних наукових статей. На думку А. С. Тимошенко, саме такі «роботи заклали основи для формування наукової, в тому числі й правової думки про право екологічної безпеки як об'єктивної категорії, наповнення цього поняття відповідним змістом, включаючи розгляд способів забезпечення екологічної безпеки» [17, с. 95].

На цьому етапі розвитку наукової думки у вказаній сфері, як зазначає Н. Ф. Реймес, відбувається включення в рамки концепції безпеки терміну «екологічна безпека» як відповідного стану

навколишнього природного середовища, що дозволило визнати об'єктом безпеки не лише державу (держави), а й інші соціальні цінності,—навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людей в ньому. У зв'язку з цим концепція суверенітету держави, яка завжди була однією з ланок єдиного неподільного ланцюга: «територія – суверенітет – держава – безпека», знову опинилася під питанням» [18, с. 284]. Проблеми змін у довкіллі, на які звертають увагу фахівці, зокрема Ю. А. Краснова [19, с. 87], його деградація, ніяк не співвідносяться з кордонами держав та національною приналежністю. Такі загрози безпеці як глобальне потепління, атмосферне та водне забруднення, розширення озонових дір, виснаження природних ресурсів, збільшення техногенних аварій і катастроф мають транскордонний характер і впливають на розмивання концепції державного суверенітету. Водночас, дослідники визнають, що дія або бездіяльність окремої держави/держав може з'явитися причиною глобальної чи регіональної зміни довкілля. Прикладом цього є ситуація з рекордним темпом за останні роки таненням арктичних льодовиків, яке пов'язують із наслідками нераціонального використання природних ресурсів та надзвичайно високим техногенним навантаженням на довкілля, що призводить й до інших катаклізмів, зокрема повеней [20].

Учені-правники О. С. Колбасов, О. С. Тимошенко, В. П. Кириленко та інші вважають екологічну безпеку частиною міжнародної безпеки. Так, О. С. Колбасов, розглядаючи екологічну безпеку як похідну категорію від міжнародної безпеки вважає, що для створення системи екологічної безпеки необхідно як розвиток міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища, так і зміцнення екологічного правопорядку в цілому на території окремої країни. Екологічну безпеку цей вчений розглядав як систему заходів, що усувають загрозу масовій загибелі людей в результаті такої несприятливої антропогенної зміни стану природного середовища на планеті, при якій людина як біологічний вид позбавляється можливості існувати, оскільки не зможе задовольняти свої природні фізіологічні та соціальні потреби життєдіяльності за рахунок навколишнього матеріального світу [21, с. 51].

В. П. Кириленко досліджував екологічну безпеку як міжнародний правовий принцип, який полягає в обов'язку держав здійснювати свою діяльність так, щоб виключити на користь

забезпечення міжнародної безпеки дію екологічних стресів, що посилюються, на локальному, національному, регіональному та глобальному рівнях. Міжнародна екологічна безпека, на його думку, передбачає такий стан міжнародних відносин, при якому забезпечуються збереження, раціональне використання, відтворення і підвищення якості довкілля. Будь-яка національна діяльність держав і їх органів в Світовому океані, будь-яких районах нашої планети, на Місяці, в космічному просторі повинна здійснюватися так, щоб виключити нанесення шкоди не лише іншим державам, але і всьому міжнародному співтовариству в цілому [22, с. 49].

Підхід до визначення міжнародної екологічної безпеки як до системи (комплексу) заходів використаний в роботі О. О. Шишка, який серед таких заходів називає «правові, організаційні, а також матеріальні гарантії захисту навколишнього середовища кожної держави від шкідливого впливу, джерела якого розташовані за межами даної держави» [23, с. 4].

А. В. Кукушкіна характеризувала екологічну безпеку як складну взаємозв'язану та взаємозалежну систему міжнародних екологічних норм, спрямованих на забезпечення безпеки всіх життєво важливих для людства екологічних компонентів планети, а також збереження і підтримку існуючого природного балансу». При цьому вона наголошувала про «близькість питань військової та екологічної безпеки, що знаходить своє віддзеркалення в еволюції самого поняття безпеки, яке з початку 80-х років все більшою мірою ототожнюється не стільки з національною військовою безпекою, скільки з множинністю причин, загрозливих безпеці, і з взаємозалежністю держав [24, с. 5].

Представники інших наук також досліджували шляхи становлення екологічної безпеки та її системи. Наприклад, географ С. О. Євтеєв визначав екологічну безпеку як «...структурну і якісну перебудову господарської діяльності кожної держави для досягнення сталого розвитку, яка включає економію енергії і природних ресурсів; перехід на природоохоронні безвідходні технології...тощо» [25, с. 122]. На глобальний світовий характер екологічної безпеки вказували й екологи, зокрема, М. Ф. Реймерс визначав її як комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі та в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове людство, або як будь-яку діяльність людини, яка виключає шкідливий вплив на навколишнє середовище [18, с. 392]. В інших

роботах екологів зазначається, що екологічна безпека – це стан системи «природа-техніка-людина», яка забезпечує збалансовану взаємодію природних, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, що відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам людей кожного регіону.

Таким чином, історичними передумовами формування та розвитку засад норм та суспільних відносин, що й формують право екологічної безпеки доцільно визначити ті реально існуючі об'єктивні природні, політичні, економічні, соціальні та екологічні умови виникнення і становлення загальнообов'язкових правил, вимог, обмежень та застережень щодо попередження екологічних небезпек природного та техногенного характеру. Такі умови обумовлені міжнародними та національними інтересами світового співтовариства в межах відповідних політик забезпечувати якість і безпечність самого природного середовища та життя і здоров'я людей у ньому з метою сталого розвитку людства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Писарев В. Д. Экологическая безопасность как компонент национальной безопасности США. США : экономика, политика, идеология. 1997. № 6. С. 5– 16.
2. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення. URL:<http://old.niss.gov.ua/book/kachin/1-2.htm> (дата звернення: 29.10.2021).
3. Meadows, Donnelly H. Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen, Behrens William W. Limits to Growth. 1972, New York: New American Library.
4. Шмандій В. М., Клименко М. О., Голік Ю. С., Прищеп А. М., Бахарев В. С., Харламова О. В. Екологічна безпека : Підручник. Херсон : Олді-плюс, 2013. 366 с.
5. Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера». URL : <https://unesco.mfa.gov.ua /programa /spivrobitnictvo/ lyudina -i-biosfera> (дата звернення: 30.10.2021).
6. Karen Hulme Environmental Security: Implications for International Law. URL: search.proquest.com/technologycollection/docview/1563228758/fulltextPDF/4C74846CBEE34C10PQ/152?accountid=174530 (дата звернення: 11.11.2021).
7. Ржевский Б. Н., Каретников Е. В., Яковлев С. Ю., Драновский М. А. Особенности идентификации, декларирования,

експертизи и страхования опасных производственных объектов ОАО «АПАТИТ». *Безопасность труда в промышленности*. 2002. № 12. С. 6–8.

8. Всемирная хартия природы от 1 января 1982 г. Международное публичное право. *Сборник документов*. Москва, 1996. Т. 2. 146 с.

9. Директива 82/501/ЄЕС від 24 червня 1982 року про загрози великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами (Севезо). ОВ № L 230. 5.8.1982. С. 1.

10. Ахатов А. Г. Экология и международное право (международные экологические организации и правовые акты). Москва : АСТ-Пресс, 1996. 43 с.

11. Міжнародна екологічна безпека: проект резолюції Генеральної асамблеї ООН від 30 червня 1987 року UN.Doc.A/C.2/42/L.34.1987.30 ост.

12. Последствия гонки разоружения для окружающей среды и другие аспекты экологической безопасности. Ежегодный доклад директора-исполнителя ЮНЕП. Найроби. 1987. 437 с.

13. Краснова И. О. Экологическая безопасность как правовая категория. *LEXRUSSICA*. 2017. № 5. С. 543–555.

14. Про корінну перебудову справи з охорони природи: постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 7 січня 1988 року. *Собрание постановлений СССР*. 1988. № 2. Ст. 16.

15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

16. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

17. Тимошенко А. С. Международный контрольный механизм в системе экологической безопасности. *Советское государство и право*. 1992. № 12. С. 93–99.

18. Реймерс Н. Ф. Природопользование. Словарь-справочник. Москва, 1990. 637 с.

19. Краснова Ю. А. Деякі аспекти розвитку науково-правових підходів до визначення екологічної безпеки. *Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права: збірник наукових праць Круглого столу (19 жовтня 2012 р.)* / за ред.. Г. І. Балюк, М. В. Краснової, В. В. Носіка. 2012. С. 74–86..

20. Вчені заявили про рекордну швидкість танення арктичних льодів. URL: <http://ua.racurs/79528-vcheni-zayavyly-pro-rekordnu-shvydkist-tanennya-arktychnyh-lodiv> (дата звернення: 05.02.2021).

21. Колбасов О. С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект). *Советское государство и право*. 1988. № 12. С. 47–55.
22. Кириленко В. П. Принцип экологической безопасности в современном праве. *Правоведение*. 1989. № 3. С. 49–53.
23. Шишко А. А. Предупреждение трансграничного загрязнения (международно-правовые проблемы). Киев, 1990. 100 с.
24. Кукушкина А. В. Взаимосвязь проблем экологической безопасности и разоружения (международно-правовой аспект): автореф. дисс... канд. юрид. наук. Москва, 1993. 20 с.
25. Евтеев С. А. Создается система экологической безопасности. *Вестник Академии Наук СССР*. 1989. № 6. С. 120–122.

О.М. Пилипюк,
магістрант
(м. Хмельницький)

А.В. Авсієвич
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький)

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Питання про виникнення інституту міжнародних міжурядових організацій досі викликає дискусії в юридичній літературі. Причиною розходжень в поглядах вчених-міжнародників, на нашу думку, є «спільність рис видів об'єднання держав, які в теорії міжнародного права поділяються на:

- 1) тимчасові – міжнародні конференції;
- 2) постійні – федерації, конфедерації і власне міжнародні організації» [1, с. 13].

Наведений перелік, на наш погляд, слід також доповнити міжнародними комісіями та комітетами, оскільки вони є окремим, самостійним інститутом міжнародного права.

Вказані види об'єднань держав беззаперечно мають спільні ознаки, однак міжнародні організації є самостійною, відмінною від інших формою багатостороннього міжнародного співробітництва, яка розвилася з інституту міжнародних конференцій, а ті в свою чергу з інституту переговорів. Природно, що кожен наступний інститут розвивався з попереднього не безпосередньо, а через проміжкові форми, які вже містили в собі певні елементи

майбутнього інституту. Однак, як справедливо зазначив Б.М. Ашавський, «з цього ніяк не випливає, що ці форми можна цілком прирівнювати до відповідного інституту» [2, с. 7].

Слід також зазначити, що міжнародні конференції в подальшому відіграють вирішальну роль в процесі створення Міжнародної організації кримінальної поліції.

Міжнародне співробітництво у протидії злочинності має не менш глибокі історичні корні, ніж міжнародні організації. Декотрі з його інститутів можуть бути «віднесені до витоків виникнення держави та права» [3, с. 8].

В першу чергу це стосується інституту екстрадиції (видачі злочинців). Так, «існують документальні свідчення того, що здавна існували злочинці, які прагнули уникнути покарання, залишаючи свою країну. Найдавніший з них датується ще 1296 р. до н.е. – це угода, укладена між царем хетів Хаттусілем III та фараоном Рамсесом II, щодо видачі єгипетських втікачів [4, с. 8], в поліцейському музеї м. Гамбурга (Німеччина) демонструвалося прохання про допомогу в розшуку раба, який вчинив крадіжку та втік до Олександрії, цей документ відноситься до 145 р. до н.е.» [5, с. 12]. Не менш давню історію мають «такі злочини як работоргівля та піратство» [6, с. 7], все наведене свідчить, що проблема спільної протидії злочинності хвилювало людство від початку створення держави та права. Однак саме XIX ст. стало переломним в розвитку міжнародного співробітництва держав в цій сфері.

Перед керівниками поліцейських відомств різних країн постав ряд проблем, які, як відмітив вчений К.С. Родіонов, можна поділити на дві групи:

1) «проблеми, пов'язані з розшуком та арештом злочинців, що переховуються за кордоном; вирішенням питання – хто буде вести розшук: поліція країни-ініціатора розшуку або країни-перебування злочинця;

2) проблеми практичного характеру, які виникають у зв'язку із необхідністю ідентифікації злочинця, який розшукується поліцією» [5, с. 16-18].

Вирішенню вказаних проблем шляхом використання дипломатичних каналів в значній мірі перешкождали «існуючі формальності, використання особистих контактів керівників поліцейських служб складало доволі ненадійну основу для міжнародного поліцейського співробітництва» [9, с. 82], тому

виникла об'єктивна необхідність у створенні відповідних форм співробітництва в цій галузі, тобто в її інституціоналізації. Хоча, за переконанням дисертанта, роль особистих контактів між працівниками правоохоронних відомств різних країн не варто недооцінювати – вони інколи бувають більш ефективними в практичній діяльності ніж дипломатичні канали чи канали зв'язку міжнародних організацій.

В 1889 році було створено Міжнародний союз кримінального права, який вважав «своїм завданням наукове вивчення злочину, його причин та засобів протидії. Кількісний склад цієї міжнародної неурядової організації нараховував близька 600 членів, учасники першого установчого засідання союзу констатували появу «міжнародної злочинності» та закликали поліцейські служби різних країн до узгоджених дій щодо її попередження. Одночасно стали виникати пропозиції створити постійно діючий, організаційно оформлений механізм міжнародного поліцейського співробітництва, спочатку на національному рівні, а згодом і на міжнародному» [7, с. 16].

Крім міжнародних неурядових організацій розвивалася така форма міжнародного співробітництва в сфері протидії злочинності як конференції: за період з 1885 по 1906 роки було проведено шість міжнародних кримінально-антропологічних конгресів, на яких були розглянуті найбільш гострі на той час питання науки кримінального права, що викликало у громадськості інтерес до суто практичних питань протидії злочинності.

У 1905 р. відбулася 10-та міжнародна конференція криміналістів в м. Гамбург (Німеччина), на якій «було прийнято резолюцію, що підтверджувала сприяння зростаючого попиту на туризм та закордонні подорожі появі нових форм міжнародної злочинності. Для вивчення та попередження останньої в усіх країнах у складі поліцейських підрозділів пропонувалося створити центральні бюро, до завдань яких мало входити: обмін інформацією про міжнародну злочинність; поліпшення прямих відносин один з одним» [7, с. 14].

Необхідно також відмітити зусилля французької поліції, яка була в 1904 році «занепокоєна проблемою «білого рабства» (тобто в сучасному розумінні проблемою торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації). Було висунуто пропозиції по об'єднанню зусиль зацікавлених країн у формі створення центрального офісу, який би виконував координуючі функції співробітництва у протидії

цьому міжнародному злочину. Незважаючи на те, що вказана пропозиція не знайшла належної підтримки серед потенційних партнерів, в 1910 році представники французької поліції спробували ще раз закликати до створення організації, що мала б боротися не тільки із «білим рабством», але з іншими міжнародними злочинами» [8, с. 35-36].

Серед інших міжнародних конференцій, що приділяли увагу питанням протидії міжнародній злочинності, слід назвати наступні: конференція керівників поліцейських відомств латиноамериканських країн, що проходила в 1905 році в Буенос-Айресі (Аргентина) і була присвячена співробітництву та взаємній допомозі з розшуку злочинців, що переховуються від правоохоронних органів, перша міжнародна конференція по боротьбі із наркоманією 1909 року (Шанхай, Китай), конференція 1910 року (Буенос-Айрес, Аргентина), учасники якої запропонували заснувати всесвітній поліцейський союз [6, с.14]. Заслужують на увагу і «спроби організувати практичну взаємодію служб кримінальної поліції Європи наближеної особи Баварського уряду доктора Хейндела, хоча вони і не були реалізовані на міжнародному рівні, однак їх практичним результатом стало скликання конференції поліцейських сил німецьких земель в Берліні (Німеччина) в 1912 році» [7, с. 15].

Справді визначною подією в історії розвитку міжнародного поліцейського співробітництва став Міжнародний конгрес кримінальної поліції, що проходив з 14 по 20 квітня 1914 року в Монако та на якому були представлені 24 країни Європи, Азії та Латинської Америки (в деяких джерелах наводиться інша цифра – 17), в тому числі і Росія.

Конгрес мав розглянути наступні питання:

- «впорядкування міжнародної статистики злочинів, створення відділу по обліку міжнародної кримінальної інформації;
- розробка законів про видачу злочинців та уніфікація процедури екстрадиції;
- координація роботи ідентифікаційних служб, розвиток міжнародної антропометрії;
- обмін інформацією між кримінальними службами поліції різних країн, розробка заходів по спрощенню та прискоренню арешту злочинців» [2, с. 11-12].

Наступне засідання конгресу планувалося провести в Бухаресті (Румунія) в 1916 році, однак цьому перешкодила Перша світова війна, закінчення якої ознаменувалося для Європи бурхливим ростом злочинності. Проблема міжнародної злочинності з'явилася знову, але у більш гострій формі ніж у XIX ст. При цьому «протидія трудящих капіталістичній експлуатації знаходить вираз не тільки в свідомій революційній боротьбі, але і у несвідомій формі – в формі скоєння різних злочинів» [5, с. 57].

В теперішній час цей підхід явно політичного забарвлення вимагає перегляду, тому на перше місце в ряду причин, що спонукали держави до міжнародного поліцейського співробітництва, слід висунути зростання професійної та організованої злочинності. Керівники поліцейських служб розуміли усю небезпеку поширення цього явища, і висували окремі пропозиції щодо його попередження. В цьому контексті цікавим видається тогочасний проект керівника королівського жандармського корпусу Голландії Ван Хутена. За його задумом «в усіх країнах необхідно було створити національні поліцейські центри, які б входили до складу центральних поліцейських апаратів. На ці центри покладалися специфічні завдання по обміну інформацією між собою та міжнародним центром, який повинен співпрацювати із Лігою Націй. Тобто, Ван Хутен мав на меті створення аналогів сучасних Національних центральних бюро Інтерполу» [9, с. 80].

Необхідність в поновленні перерваних війною міжнародних контактів національних поліцейських служб призвела до проведення у Відні (Австрія) з 3 по 6 вересня 1923 року Міжнародного поліцейського конгресу, в якому взяли участь представники усіх континентів за виключенням Австралії: криміналісти, кримінологи, дипломати і поліцейські службовці Австрії, Бельгії, Угорщини, Голландії, Греції, Данії, Єгипту, Італії, Китаю, Латвії, Німеччини, Польщі, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Турції, Франції, Чехословаччини, Швейцарії, Швеції, та Японії (загалом 138 представників від 20 країн [9, с. 90], за іншими даними 130 представників від 20 країн [8, с. 40]).

На порядок денний Віденського конгресу виносилися питання організації міждержавних зв'язків органів кримінальної поліції (зокрема, створення інституту поліцейських аташе у складі дипломатичних місій), видачі та висилки заарештованих злочинців, введення міжнародної ділової мови поліцейських органів, розвитку

криміналістичної науки. Делегати конгресу прийняли резолюцію, яка охоплювала широке коло поліцейських проблем боротьби із міжнародною злочинністю. Вони визнали необхідність встановлення прямих, тобто більш оперативних контактів між службами кримінальної поліції різних країн, підвищення ефективності взаємодії через укладання конкретних міжнародних угод по боротьбі із злочинністю.

Крім того, конгрес прийняв рішення про створення міжнародної поліцейської організації, що повинна була функціонувати на постійній основі, – Міжнародної комісії кримінальної поліції (МККП). Офіційною датою створення Комісії вважається 7 вересня 1923 року, яке і слід вважати «днем народження» Інтерполу.

Статут Комісії закріпив її основні цілі (ст. 1):

«а) сприяння формуванню практики надання взаємної службової допомоги між органами безпеки в рамках діючих в окремих країнах законів;

б) піклування про створення успішної діяльності всіх закладів, які покликані вести боротьбу з кримінальними злочинами» [5, с. 26].

Штаб-квартира Комісія розмістилася у Відні (Австрія), а очолив її верховний комісар – керівник поліції Відня, вибір держави перебування та керівництва в значній мірі визначався наявністю обширної картотеки злочинців колишньої Австро-Угорщини, яка займала велику частину Центральної Європи. До того ж Австро-Угорщина брала на себе фінансові витрати по забезпеченню функціонування Комісії [8, с. 40].

Окрему увагу слід звернути на той факт, що Міжнародна комісія кримінальної поліції не була спочатку самостійною міжнародною організацією. Вона створювалася в якості допоміжного органу поліцейського конгресу, котрий планувалося проводити на міжнародному рівні раз в 4 роки. Однак в 1930 році на конгресі в Антверпені була визнана недоцільність проведення у наступному подібних зустрічей та Комісія почала діяти самостійно. Протягом 20-х – 30-х років відбулося остаточне оформлення організаційної структури Міжнародної комісії кримінальної поліції, яка правила за основу майбутньої організаційної структури Інтерполу; намітилися основні напрямки діяльності організації: боротьба із фальшивомонетництвом, работоргівлею, нелегальним розповсюдженням наркотиків, боротьба з міжнародними злочинами

економічної спрямованості і т.д. Однак вести розмову про широке міжнародне поліцейське співробітництво в рамках Комісії було поки що зарано, вона переважно була «європейською організацією» [10, с.201].

На 24 сесії Комісії в Стамбулі в 1954 році було прийняте рішення про створення спеціального комітету експертів для підготовки проекту нового статуту організації. Проект був підготовлений та одногolosно прийнятий в 1956 році на 25 сесії Комісії у Відні. Він вступив в силу 13 червня 1956 року. Новий Статут мав усі признаки установчого акту та детально регламентував компетенцію організації, її цілі та завдання, принципи участі в міжнародному співробітництві у боротьбі із міжнародною злочинністю. Статут визначав внутрішню структуру Організації, функції кожного органу, він закріпив також і нове найменування Організації – Міжнародна організація кримінальної поліції (МОКП).

Стосовно скороченого найменування організації – Інтерпол – існує декілька версій його походження:

- цей термін вперше використав по відношенню до Комісії в 1947 році на черговій сесії Генеральної Асамблеї у Празі італійський представник Д. Дозі [5, с. 42];

- вперше термін «Інтерпол» та сучасний знак – символ Організації з'явилися на сторінках «Journal de Monpaso» в квітні 1914 року, де була опублікована офіційна стаття про перший Міжнародний конгрес кримінальної поліції; з 22 липня 1946 року цей термін використовується як телеграфне позначення адреси штаб-квартири у Парижі [7, с. 18].

З прийняттям нового Статуту почався новий етап в діяльності Організації, з 1960 року засідання Генеральної Асамблеї стали проводитися за межами Європи.

Окрім боротьби із фальшивомонетництвом, незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин Інтерпол розпочав боротьбу з повітряним піратством, економічними злочинами, серед яких шахрайство з фінансовими документами, торгові махінації, а також комп'ютерні злочини. Не менш важливою стала і роль Інтерполу в боротьбі із міжнародним тероризмом, хоча саме цей вид злочину мало не призвів до кризи діяльності Інтерполу в 70-х роках. В 1966 році штаб-квартира Інтерполу було перенесено до пригороду Парижу в Сент-Клу, в 1984 році – до Ліону. Продовжувала вдосконалюватися і структура Організації, у складі Генерального Секретаріату з'являються нові служби, оновлюються методи та

підходи до протидії міжнародній злочинності. Так, в 2001 році структуру Генерального Секретаріату Інтерполу було реорганізовано відповідно до сучасних потреб ефективної протидії злочинності [1, с.144].

Аналіз процесу виникнення Міжнародної організації кримінальної поліції дозволяє зробити наступні висновки.

По-перше, створення Інтерполу було зумовлено об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, тобто інтернаціоналізацією економічної, науково-технічної сфер життя, яка призвела до виникнення такого явища як «міжнародна (транснаціональна) злочинність». Вирішити цю проблему можливо лише розвиваючи міжнародне співробітництво, найбільш ефективною формою якого є міжнародні організації.

По-друге, Міжнародна організація кримінальної комісії розвивалася поступово: з міжнародної комісії, що була органом міжнародної конференції, вона перетворилася на міжнародну організацію, що володіла ознаками як міждержавного так і неурядового характеру, а згодом трансформувалася у міжнародну міждержавну організацію. Отже, змінювалася і юридична природа Інтерполу, його міжнародно-правовий статус, які внаслідок цього мають складний характер.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шармазанашвили Г.В. Международные межправительственные организации. Учебное пособие. Москва, 2009. 281 с.
2. Ашавский Б.М. Межправительственные конференции. М.: «Международные отношения», 2000. 128 с.
3. Панов В.П. Международное уголовное право: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М., 1997. 309 с.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Родионов К.С. Интерпол: вчера, сегодня, завтра. 3-е изд. перераб. и доп. М.: Междунар. отношения, 1990. 76 с.
6. Гришаев П.И. Международная преступность и ее причины: Лекция. М.: 1987. 114 с.
7. Овчинский В.С. Интерпол (в вопросах и ответах). М.: ИНФРА – М, 2011. 320 с.
8. Дайчман И. Интерпол. Всемирная система борьбы с преступностью. М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2013. 480 с.

9. Бельсон Я.М. Интерпол в борьбе с уголовной преступностью. Под ред. И.И. Карпеца. М.: Наука, 2009. 236 с.
10. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожний О.В. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник / за ред. В.Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 816 с.
11. Шамуратов М.О. Міжнародне право. Х., «Одіссей», 2018. 672 с.

К.В. Підлісна,
магістрантка
(м. Хмельницький)

О. В. Охман,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ З ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Інститут співучасті у кримінальному правопорушенні, розвиваючись та вдосконалюючись на протязі тривалого часу, сформував складну структуру, яка включає в себе визначення і розуміння співучасті, а також норми трьох головних субінститутів: 1) види співучасників; 2) форми співучасті; 3) кримінальна відповідальність за співучасть у кримінальному правопорушенні. Усі норми, що входять в інститут співучасті в процесі кримінально-правового регулювання знаходяться у тісному зв'язку із нормами інших інститутів Загальної та Особливої частин кримінального права України.

Зовнішні зв'язки усіх норм інституту співучасті в залежності від їх значення у забезпеченні системності щодо їх правового регулювання, поділяються на:

Субординаційні зв'язки, які здійснюють характеристику вертикальної впорядкованості кримінального права, а також виражають субпідпорядкування компонентів, що визначаються взаємодією елементів різних рівнів. В свою чергу субординаційні зв'язки усіх норм про співучасть в кримінальному правопорушенні містять норми про співучасть із підпорядковуючим характером;

Координаційні зв'язки, які характеризують впорядкованість усіх компонентів кримінального права по горизонталі у системі. Такі зв'язки характерні в першу чергу для співвідношення положень

інституту співучасті із нормами всіх інших інститутів кримінального права в Загальній частині;

Відмежувальні зв'язки, які характеризують співвідношення між суміжними інститутами та інститутом співучасті за для чіткого встановлення меж щодо правового регулювання окремої групи норм. Головна функція таких зв'язків міститься в недопущенні застосування інституційних норм про співучасть у ситуаціях, які її не складають [1, с. 46]. Такими виступають зв'язки між інститутом співучасті у кримінальному правопорушенні з інститутом причетності до співучасті та з нормами, які характеризують одноособове вчинення кримінального правопорушення.

У відповідності від розташування норм в загальній системі кримінального права, всі зв'язки інституту співучасті класифікуються на співвідношення із інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права України. На нашу думку, буде доцільним здійснити дослідження поділу зовнішніх зв'язків усіх норм про співучасть в кримінальному правопорушенні у співвідношенні з інститутами Загальної і Особливої частин кримінального права.

Насамперед розглянемо співвідношення співучасті у кримінальному правопорушенні та простому кримінальному правопорушенні. Ми підтримуємо позицію, що інститут кримінального правопорушення виступає одним із основних інститутів кримінального права загалом, до структури якого входить інститут співучасті. Загальне поняття кримінального правопорушення наведене в ч. 1 ст. 11 КК України та повністю підпорядковує собі інститут співучасті у кримінальному правопорушенні, оскільки визначає його конкретні межі [2]. Окрім цього, із допомогою інституційних норм про співучасть в кримінальному правопорушенні розширюється і сам предмет кримінально-правового регулювання. Також залежність між поняттям кримінального правопорушення та видами співучасників наділена прямо пропорційним характером, тобто через будь-яку зміну змістовного наповнення у визначеннях видів співучасників відбувається й зміна обсягу та змісту загального поняття кримінального правопорушення.

Далі розглянемо співвідношення співучасті та суб'єкта кримінального правопорушення. Для такого співвідношення норм у більшості випадків характерними є зв'язки супідрядності співучасті суб'єкту кримінального правопорушення, оскільки співучасниками

можуть бути тільки суб'єкти кримінального правопорушення, а тому застосування нормативних приписів щодо встановлення осудності та віку особи, що притягується до кримінальної відповідальності являється передумовою у вирішенні питань про загалом наявність співучасті та виду співучасника у кримінальному правопорушенні. Окрему особливість має ситуація із співвідношенням інституту співучасті із положенням про спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Однак, ми вважаємо, що невирішеність питання пов'язаного із здійсненням кваліфікації дій співучасників в кримінальних правопорушеннях із спеціальним суб'єктом не являється проблемою недостатності зв'язків між аналізованими інститутами, а повинна вирішуватись у межах інституту співучасті в кримінальному правопорушенні та є перспективним напрямком у його вдосконаленні [3, с. 329]. Взаємозв'язки між інститутом співучасті і суб'єктом кримінального правопорушення виявляються також під час опосередкованого виконання кримінального правопорушення, тобто в тих ситуаціях коли у вчиненні кримінального правопорушення задіяні два чи більше суб'єкти, які повністю або частково використовують для здійснення об'єктивної сторони особу, що не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. У таких випадках норма про поняття суб'єкта кримінального правопорушення використовується для визначення ролі співучасника, що використав таку особу саме як виконавця кримінального правопорушення, а не підбурювача.

Наступним дослідимо співвідношення співучасті у кримінальному правопорушенні та незакінченого кримінального правопорушення. Взаємозв'язки між інститутом співучасті і інститутом незакінченого кримінального правопорушення містять особливий інтерес, тому що вони носять опосередкований характер та виражають різні сторони кримінального правопорушення. Такі зв'язки є комплексними, оскільки їх система не містить характеристику присутності одностороннього впливу між нормами інституту співучасті та інституту незакінченого кримінального правопорушення.

За для правильного визначення співвідношення норм інститутів співучасті в кримінальному правопорушенні та стадій вчинення кримінального правопорушення головним виступає правильне встановлення моменту виникнення співучасті, а також часу від якого особи із наміром спільного вчинення кримінального правопорушення можуть визнаватися співучасниками. В

кримінально-правовій науці майже не має дискусій з приводу, що співучасть може мати місце в закінченому кримінальному правопорушенні, а також і на стадії замаху на кримінальне правопорушення. Підтвердженням цього здебільшого виступає такий факт, як «саме на стадії замаху розпочинається здійснення своєї функціональної ролі виконавцем, потенційний виконавець перетворюється на реального, оскільки загальновизнаною є теза, що співучасть без виконавця не можлива, то його поява дозволяє вченим зробити висновок про остаточне виникнення інших співучасників: організатора, підбурювача та пособника» [4, с. 107].

Однак, за для вирішення питання присутність співучасті на стадії готування до кримінального правопорушення необхідно визначити ким потрібно вважати декількох суб'єктів кримінального правопорушення, які ввійшли у змову про вчинення кримінального правопорушення, розробили план щодо вчинення кримінального правопорушення, а також розпочали підготовку до здійснення кримінально протиправного діяння, що міститься в нормі Особливої частини КК України, проте ще не почали виконувати об'єктивну сторону. Отже, говорити про неможливість існування співучасті на стадії готування до кримінального правопорушення, означає, що не зважаючи на здійснену змову та виконані дії, якщо навіть і повна реалізація власної участі у вчиненому кримінальному правопорушенні, то організатор, пособник і підбурювач не можуть бути визнані співучасниками аж до моменту безпосереднього початку вчинення кримінально протиправного діяння виконавцем кримінального правопорушення. Аналіз випадків такої невдалої співучасті є потрібним з точки зору встановлення системності норм про співучасть і про незакінчене кримінальне правопорушення в процесі кримінально-правового регулювання.

На нашу думку, така безнаслідкова співучасть наявна у випадку коли кожен із співучасників здійснив свою роль, проте виконавець не довів кримінальне правопорушення до кінця з тих причин, які не залежали від його волі. Однак такий виконавець вчинив тільки готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення, під час якого його кримінально протиправна діяльність була припинена чи перервана. В кримінально-правовій літературі зазначається, що «під співучастю на стадії готування до злочину або замаху на його вчинення слід розуміти ситуації, коли кожен зі співучасників виконав свою роль, але виконавець добровільно відмовився від доведення злочину до

кінця» [5, с. 140]. В таких випадках під час правозастосовного процесу норми про співучасть у кримінальному правопорушенні в сукупності із нормами інституту незакінченого кримінального правопорушення створюють підставу за для можливості притягнення співучасників до кримінальної відповідальності за готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення. Такі зв'язки є взаємодоповнюючими та координативними.

У випадку невдалого підбурювання від самого початку розумінням особи охоплюється факт, що об'єктивну сторону кримінального правопорушення буде вчинено не нею, а іншим суб'єктом, якого такий невдалий підбурювач схиляє до вчинення кримінального правопорушення. Такий потенційний виконавець в аналізованому випадку і наділений ознаками спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Окрім того, готування при невдалому підбурюванні проявляється у вигляді підшукування співучасників. В кримінальних правопорушеннях із спеціальним суб'єктом таким потенційним виконавцем повинен бути саме спеціальний суб'єкт. З цього приводу, О.О. Кваша у своїй науковій праці наголошує на доповненні ст. 29 КК України частиною шостою із наступним змістом: «Якщо дії організатора, підбурювача або пособника є невдалими з незалежних від їх волі причин, відповідальність має наставати за готування до злочину» [6, с. 352]. На нашу думку, пропозиція вченої не є доцільною, оскільки підбурювач, організатор і пособник виступають видами співучасників кримінального правопорушення, тобто можна вважати їх наявними лише у зв'язку із реальною наявністю співучасті у кримінальному правопорушенні. Подібну думку має також О.В. Ус, яка пропонує доповнити КК України положенням «особа, якій з незалежних від неї обставин не вдалося схилити інших осіб до вчинення злочину або участі у його вчиненні підлягає кримінальній відповідальності за готування до цього злочину» [7, с. 189]. Таке впровадження наведеної пропозиції може зупинити наукові дискусії, але вона видається надмірною, оскільки правове регулювання невдалого підбурювання в нормах кримінального законодавства вже міститься і є достатнім, а запровадження такої норми тільки призведе до дублювання норм закону, що повністю встановлюються в результаті тлумачення за ч. 1 ст. 14 КК України.

Наступним розглянемо співучасть у кримінальному правопорушенні та призначення покарання. Спеціальні норми

інституту співучасті в кримінальному правопорушенні, які саме стосуються особливостей призначення покарання співучасникам розглядалися нами у попередніх розділах. Проте потрібно також дослідити необхідність застосування спеціальних правил щодо призначення покарання співучасникам та їх зв'язки між нормами інституту співучасті у кримінальному правопорушенні. Як зазначає О.В. Ус: «Врахування характеру та ступеня участі кожного із співучасників при вчиненні злочину є лише додатковими положеннями індивідуалізації покарання співучасників, наряду з загальними положеннями» [8, с. 162]. Також варто додати, що межі покарання, які можуть застосовуватись у призначенні співучасникам визначаються не лише в ч. 5 ст. 68 КК України. Окрім цього, можуть також застосовуватись такі: 1) передбачені ст.ст. 65–67 КК України загальні засади щодо призначення покарання; 2) передбачені ст.ст. 53–64 та ст.ст. 99–102 КК України правила щодо призначення окремих видів покарань; 3) передбачені ст. 43, ст.ст. 68–71 та ст. 103 КК України спеціальні правила щодо призначення покарання. Саме від узгодженості нормативних приписів, які розміщені у вказаних нормах кримінального закону залежить ефективність застосування інституційних норм щодо індивідуалізації покарання усіх співучасників кримінального правопорушення.

Комплексне застосування усіх норм інституту співучасті, а також і інституту призначення покарання встановлює необхідність в дотриманні чітких правил їх співвідношення, а саме:

- визначення виду та міри покарання відносно кожного із співучасників здійснюється окремо, тобто суд зобов'язаний врахувати особу кожного із співучасників, встановити ступінь тяжкості спільно вчиненого кримінального правопорушення, врахувати обтяжуючі і пом'якшуючі обставини у діях кожного із співучасників окремо. Необхідно зазначити, що при врахуванні обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин правила акцесорності не діють, навіть якщо у діях виконавця присутня певна обтяжуюча обставина і інші співучасники її усвідомлювали, то така обставина все одно не враховується при призначенні їм покарання. Зазначене пояснюється тим, що у ч. 3 ст. 29 КК України визначено можливість встановлення у вину співучасникам лише таких ознак, які характеризують діяння чи суб'єктивну сторону вчиненого виконавцем кримінального правопорушення, та передбачені як кваліфікуючі ознаки в нормах Особливої частини КК України;

- застосування багатьох норм інституту призначення покарання керується положеннями результатів застосування інституційних норм щодо співучасті у кримінальному правопорушенні. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» винесеної від 24 жовтня 2003 року зазначається, що роль співучасника обов'язково враховується під час визначення ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а також надає підстави для призначення більш м'якого покарання, а ніж передбачено кримінальним законом [9, с. 210];

- суд обов'язково враховує характер та ступінь участі особи у вчиненні кримінального правопорушення після застосування усіх загальних засад призначення покарання;

- в п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України розміщене посилання на вчинення кримінального правопорушення групою осіб із попередньою змовою та прямою відсилкою для визначення змісту такої частини у ч. 2 чи ч. 3 ст. 28 КК України. Також, згідно із ч. 2 ст. 67 КК України така обставина має обов'язково враховуватись судом, у випадку вчинення кримінального правопорушення в певній формі співучасті, та якщо вона не визначена нормою як кваліфікуюча ознака складу вчиненого кримінального правопорушення. Варто також зазначити, що в п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України міститься положення про вчинення кримінального правопорушення групою осіб із попередньою змовою, як про об'єднуючу ознаку для форми співучасті у виді вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, а також вчинення організованою групою. На нашу думку, є неправильним таке об'єднання, оскільки обидві форми співучасті мають бути окремо виражені в нормативному приписі. Тому, вважаємо за доцільне викласти зміст п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України в такій редакції, як: «2) вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб або вчинення кримінального правопорушення організованою групою (частина друга або третя статті 28)».

Отже, в процесі кримінально-правового регулювання всі норми інституту співучасті не впливають на суспільні відносини окремо, а перебувають у тісному зв'язку із нормами інших інститутів Загальної та Особливої частин кримінального права України. Такі зв'язки щодо норм інституту співучасті із іншими нормами кримінально-правових інститутів класифікуються за різними

критеріями. В залежності від займаного місця норм в системі кримінального права, співвідношення інституту співучасті може бути класифіковано із інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права. Зв'язок між інститутами співучасті у кримінальному правопорушенні та поняттям та ознаками кримінального правопорушення містить субординаційний і координаційний характер, тобто загальне поняття кримінального правопорушення підпорядковує собі весь інститут співучасті, визначаючи межі та види співучасників доповненням поняття кримінального правопорушення. За для співвідношення норм інституту співучасті у кримінальному правопорушенні із нормами про суб'єкта кримінального правопорушення у більшості випадків характерні зв'язки супідрядності співучасті суб'єкту кримінального правопорушення. Співвідношення між інститутом співучасті і інститутом незакінченого кримінального правопорушення носить опосередкований характер та виражається в сторонах кримінального правопорушення. Співучасть може виникнути лише на стадії незакінченого кримінального правопорушення, а також мати місце під час готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Volker Nerlich. The Crime of Aggression and Modes of Liability Is There Room Only for Principals? / Volker Nerlich // *ONLINE JOURNAL*. 2017. Vol. 58. P. 44-47.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 17.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Харко Д. М. Окремі питання відмежування виконавця злочину від підбурювача до злочину. *Часопис Київського університету права*. 2017. С. 329-331.
4. Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 255 с.
5. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невдачу співучасті. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право» / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна; голова редкол. Т.Є. Кагановська. Харків: ХНУ, 2013. Вип. № 16. С. 138-141.
6. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2015. 560 с.

7. Ус О. В. Відмежування підбурювання до злочину від діяльності інших співучасників. *Проблеми законності*. 2008. № 94. С. 182-189.
8. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 264 с.
9. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)*: станом на 26 верес. 2011 р. уклад.: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін. Харків: Право, 2011. С. 207-222.

В.О. Плечак,

*здобувачка освітнього ступеня магістра права
(м. Хмельницький)*

Ю.С. Петлюк,

*кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

ПОРЯДОК СКЛАДАННЯ НОТАРІУСОМ ПРОЕКТІВ СІМЕЙНИХ ДОГОВОРІВ

Характеризуючи порядок складання нотаріусом проектів сімейних договорів, варто зазначити, що дуже часто люди, які хочуть укласти сімейний договір, мають труднощі при складанні тексту, який був би правильним з юридичної точки зору. Це створює ризик виникнення проблемних та спірних ситуацій у процесі виконання умов такого сімейного договору. Щоб уникнути таких проблем в Україні діє нотаріальний інститут.

Роль нотаріуса – перевіряти та контролювати дотримання всіх необхідних умов та підстав для укладення сімейного договору, а також перевіряти текст нотаріально завіреного сімейного договору на відповідність чинному законодавству. У зв'язку з цим нотаріусом прийнято складати проект сімейного договору з урахуванням побажань та інтересів обох сторін з наступним підписанням та нотаріальним посвідченням [1, с. 234].

До сімейних договорів, окрім найпоширенішого шлюбного договору (гл. 10 Сімейного кодексу (далі – СК України), належать: договори подружжя щодо умов та порядку надання утримання одне одному (ст. 78 СК України) або припинення права на утримання (ст. 89 СК України), договір батьків щодо здійснення батьківських прав

та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини (ч. 4 ст. 157 СК України), визначення місця проживання дитини у разі розірвання шлюбу, порядку участі у забезпеченні умов життя дитини того з батьків, хто буде проживати окремо (ч. 1 ст. 109 СК України), договір матері та батька про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України), про припинення права дитини на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 190 СК України), договір дружини та чоловіка про визначення порядку користування нерухомим майном (ст. 66 СК України), про поділ нерухомого майна (ст. 68 СК України) тощо.

Основні вимоги щодо чинності правочинів встановлені цивільним законодавством. Зокрема, чинність сімейних угод вимагає, щоб воля учасників була вільною та відповідала їх внутрішній волі; договір повинен бути спрямований на фактичне настання правових наслідків, викликаних ним; особа, що укладає договір, повинна мати необхідну кількість цивільної дієздатності; договір повинен бути укладений у встановленій законодавством формі. Водночас сімейно-правові договори не можуть суперечити вимогам закону та моральним засадам суспільства (ст. 9 СК України); договір, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей (ч. ч. 2-6 ст. 203 Цивільного кодексу України) тощо [2, с. 153].

Конструкція сімейного договору складається з таких елементів: суб'єктивний склад договору, його умови (предмет, строк), права та обов'язки сторін, форма договору [3, с. 138].

Укладаючи сімейний договір, насамперед важливо визначити осіб, які можуть бути його сторонами. Найперше слід пам'ятати, що укладати певний сімейний договір може лише фізична особа, що має необхідний, передбачений законодавством юридичний статус. Ураховуючи той факт, що договірне регулювання, по суті є саморегулюванням сторонами власної поведінки, можна зробити висновок, що суб'єктами (сторонами) договірного регулювання сімейних відносин можуть бути лише суб'єкти сімейних відносин.

Для учасників сімейних правовідносин характерно, що вони виступають не тільки як громадяни, але і в певному соціальному статусі – чоловік, дружина, дитина, батько, брат, сестра, дідусь, бабуся, усиновлювач, опікун тощо. чому правове регулювання сімейних договірних відносин залежить від сімейно-правового

статусу особи, а для укладення певного сімейного договору сторони мають бути наділені відповідним статусом сімейного права.

Наприклад, шлюбний договір можуть укласти лише особи, які подали заяву про вступ у шлюб, або чоловік/дружина; договір про визначення місця проживання дитини – її батьків та інше.

Водночас нотаріуси повинні звернути увагу на те, що СК України закріплює право членів сім'ї укладати як передбачені законом договори, так і ті, які прямо не передбачені законом, але не суперечать йому.

Правильне визначення нотаріусом наявності право- та дієздатності осіб на укладення того чи іншого договору в майбутньому попередить можливість визнання його недійсним. При цьому, хибною видається думка, висловлена Пономаренко О. М. про те, що стороною договору про сплату аліментів на дитину являться дитина. Так, відповідно до ст. 189 СК України, договір про сплату аліментів на дитину укладається між батьками такої дитини. А за ст. 179 СК України, аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням. При цьому малолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання. Отже, дитина не є стороною угоди про сплату аліментів, а є третьою стороною за таким договором, оскільки отримані кошти мають бути витрачені на утримання дітей [4, с. 88].

Отже, сторонами сімейного договору є особи, суб'єктивні права яких реалізуються в процесі його укладення та реалізації. Однак у багатьох випадках договірне регулювання зачіпає інтереси третіх осіб, які не беруть участі у укладанні договору та визначенні його умов. Це збільшує важливість прискіпливого ставлення нотаріуса до формулювання проекту такого виду договору [4, с. 89].

Широкі межі диспозитивності у сімейному праві дозволяють нотаріусу максимально враховувати інтереси та побажання сторін при складанні сімейного договору. Водночас слід мати на увазі, що умови договору не погіршують становища його учасників чи інших осіб з точки зору прав та гарантій, передбачених законодавством про шлюб та сім'ю. Свобода договору обмежується лише основою, необхідною для регулювання майнових відносин подружжя (наприклад, розміром аліментів на дитину, встановленим законом, невключенням у шлюбний договір положень, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно скрутне фінансове становище тощо) та

пріоритети захисту та захисту прав дітей. захист материнства та батьківства.

Сімейний кодекс України, як уже згадувалося, передбачає значну свободу включення до сімейного договору певних умов. Контракт може бути коротким і міститися на одному аркуші паперу, а може займати десятки сторінок. Обидва варіанти можуть бути прийнятними в різних випадках, все залежить від того, які особи та з якою метою укладають сімейний договір. В обох випадках існує набір загальних правил, яких необхідно дотримуватись при складанні сімейного договору.

Змістом окремих видів сімейних договорів є лише майнові права та обов'язки (шлюбний, аліментний договір). Наприклад, предметом шлюбного договору є лише майнові відносини між подружжям. В окремих випадках шлюбний договір може містити умови майнового та немайнового характеру (наприклад, договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини (ч. 4 ст. 157 СК України). Але такий шлюбний договір може бути посвідчений з урахуванням ч. 2 ст. 628 Цивільного кодексу України, де регламентовано такий вид договору як змішаний, тобто коли до відносин сторін застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі [5, с. 12].

Сімейний договір може бути укладений на невизначений термін або на певний період, залежно від виду договору. Умови сімейних договорів самостійно визначаються сторонами договірних відносин. Так, у договорі про сплату аліментів на дитину батьки визначають строки їх виплати (ст. 189 СК України), у шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків, може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу (ст. 96 СК України) [6].

Для того, щоб визначити, які умови повинні бути включені в сімейний договір, потрібно звернути увагу на мету, з якою він укладений. Ця мета багато в чому залежить від стадії подружніх відносин.

Нотаріус повинен розрізняти власні інтереси та інтереси осіб, які до нього зверталися, керуючись тим, що інтереси останніх були забезпечені найкращим чином.

Водночас слід зазначити, що основним критерієм має бути об'єктивність. Нотаріус не може вчиняти нотаріальні дії від свого імені та від свого імені, від імені та від імені свого чоловіка чи дружини, його та її родичів (батьків, дітей, онуків, дідуся, бабусі, братів, сестер)), а також від імені та за дорученням працівників нотаріальної контори, працівників, які перебувають у трудових відносинах з нотаріусом.

Щодо етичних аспектів поведінки нотаріуса, особливо під час спілкування з особами, які звернулися до нього з метою укладення та посвідчення сімейного договору, можна визначити такі юридичні вимоги.

По -перше, нотаріус зобов'язаний поважати права осіб, від імені яких вчиняється нотаріальна дія, ознайомитися з усіма необхідними документами, поданими для його вчинення.

Для того, щоб надавати кваліфіковані та якісні послуги членам сім'ї, які подали заявку на отримання свідоцтва про сімейний договір, нотаріус повинен володіти ґрунтовними знаннями у цій сфері, знати особливості відповідних угод та вимоги чинного законодавства. Для цього нотаріус повинен постійно підвищувати рівень своєї компетенції. Нотаріус повинен усвідомлювати межі свого знання з даної теми, а не перебільшувати важливість власних послуг для фізичних осіб.

Нотаріус зобов'язаний діяти чесно і чесно як неупереджений радник. Він повинен утримуватися від втручання в конфіденційність тих, хто до нього звернувся, і не повинен давати поради, які виходять за межі його професії і не пов'язані з характером їх звернення [7, с. 15].

Для того, щоб успішно сформулювати умови сімейного договору та виявити всі обставини справи та побажання сторін, необхідно налагодити психологічний контакт між клієнтом та нотаріусом. Нотаріус, як особа, що надає послуги на професійній основі, зобов'язаний встановити довірчі відносини зі своїми клієнтами, проявити терпіння, ввічливість та тактовність у спілкуванні з ними, з ким він спілкується у професійному та особистому колі спілкування, без виявляючи неповагу до людей, та їх законним інтересам, а також дотримуватися культури мови, поведінки, зовнішності.

Слід пам'ятати, що сімейний договір повинен однаково відповідати інтересам сторін. При укладанні сімейного договору важливі законні інтереси членів сім'ї, які звернулися до нотаріуса.

Єдине можливе обмеження - це вимоги законодавства. Тому ні в якому разі не слід піддавати на нотаріуса тиск з боку третіх осіб, вплив політичних умов тощо під час посвідчення сімейного договору [7, с. 16].

Нотаріус повинен поважати моральні цінності та особисті переконання тих, хто до нього звертається, і намагатися знайти особистий підхід до кожного клієнта.

Щоб укладений та завірений сімейний договір у майбутньому не став предметом судового розгляду, нотаріус також повинен провести якісну роз'яснювальну роботу. Він зобов'язаний надати особам, які звернулися до нього, пояснення, необхідні для правильного розуміння та оцінки вчиненої ними нотаріальної дії. Необхідно поінформувати клієнтів про характер дій, які необхідно здійснити, про можливі правові наслідки, а також про особливості, властиві нотаріальній дії, а також про обсяг дій, які необхідні.

У спілкуванні з особами, які до нього звертаються, нотаріус зобов'язаний сприяти їм у здійсненні прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права та обов'язки, попереджувати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду.

Отже, охарактеризувавши порядок складання нотаріусом проєктів сімейних договорів, варто зазначити, що нотаріальне посвідчення сімейних договорів вимагає як ґрунтового знання чинного законодавства, так і його незацікавленості та чесності у виконанні своїх обов'язків. Саме нотаріус довіряє йому свої секрети та очікує від нього виваженої та обґрунтованої юридичної консультації. У цьому розумінні нотаріус, який розмовляє зі своїми клієнтами наодинці про їхні особисті справи, подібний до священника, який сповідує віруючого.

Список використаних джерел та літератури:

1. Цивільне право України: Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 976 с.
2. Ахмач Г. М. Вплив цивільного права на регулювання договірних правовідносин членів сім'ї. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 51. С. 151–157.
3. Дутко А. О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 3. С. 135–142.

4. Пономаренко. О. М. Субъекты договорного регулирования семейных отношений. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2015. Вип. 23. С. 87–93.
5. Нікітюк О. М. Охорона і захист права спільної сумісної власності подружжя в цивілістичному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 21.11.2021).
7. Черниш В. М. Питання деонтології в нотаріальній діяльності. *Юридична Україна*. 2018. № 1. С. 14–19.

Л.О. Позднякова,

*доктор економічних наук, професор
(м. Харків)*

О.Г. Дейнека,

*доктор економічних наук, професор
(м. Харків)*

В.В. Котик,

*кандидат економічних наук, доцент
(м. Харків)*

В.О. Котик,

*кандидат економічних наук, доцент
(м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Концептуальні положення притягуються до теорії публічного управління з інших наук або формулюються в процесі глибокого теоретичного аналізу. При всьому різноманітті міждисциплінарних зв'язків тісніше всього вивчення публічного управління тяжіє до права, теорії управління, політології і економіки. І це закономірно, оскільки вказані галузі знання розглядають переважно діяльність держави, а тому зазначене поєднання є дуже актуальною проблемою саме у сучасних складних умовах.

Основні концептуальні і методологічні підходи до публічного управління запозичені з теорії управління взагалі. Проте

питання публічного управління у сучасних умовах залишаються недостатньо вивченими. Значна частина теоретичних ідей та методів потрапляє до публічного управління через політологію, оскільки для неї діяльність держави — один з основних предметів вивчення. Серйозний концептуальний і методологічний вплив на публічне управління мають економічні науки.

Наука публічного управління пройшла етапи конвергенції (зближення) з науковими концепціями, теоріями, напрямками дослідження, поступово утворюючи єдине ціле. В даний час публічне управління розглядається як самостійна наукова дисципліна в рамках міждисциплінарного підходу, що дозволяє не тільки узагальнити та синтезувати спеціальні знання, отримані з різних областей науки, але і виділити головну відмінність, що привноситься до даної сфери державними інститутами, — право примушення на основі законів, що означає здатність держави робити те, що приватні інститути робити не в змозі.

Таким чином, власний об'єкт науки публічного управління — це діяльність держави і інших суб'єктів державної влади в умовах взаємодії.

Предмет дослідження теорії публічного управління — це державні інститути в суспільстві і взаємостосунки між ними.

При вивченні публічного управління використовуються методи: структурно-функціональний, інституційний, історичний, порівняльний, соціально-психологічний, соціології, мають місце, економічний, експертних оцінок, математичного моделювання і т. ін. Залучення їх є найістотнішою умовою отримання нових знань. Методи нерозривно пов'язані з теорією, та відрізняються чіткою спрямованістю на об'єкт, що вивчається.

Організаційна відособленість науки публічного управління виявляється у власній системі категорій, концепцій, теоретичних конструкцій, що конкретизують загальні поняття стосовно даної сфери. Проте до змісту теорії публічного управління включаються загальні теоретичні основи управління, теорія політики, теорія держави і права, соціальна теорія, а також специфічні теорії (управління персоналом державної служби, психологія управління), положення конституційного, адміністративного, муніципального, податкового права. Науково-прикладне значення орієнтується також на сферу діяльності, що орієнтована на формулювання новітніх знань про природу, суспільство і мислення. Головною в науці є пояснювальна функція, а її основною задачею — пізнання.

Наукові знання і науковий підхід необхідні і в матеріальному виробництві, і в економіці, і в політиці, і в системі освіти, і у сфері публічного управління. Для публічного управління як сфери наукового знання особливо характерна прагматична спрямованість. Навіть суто теоретичні проблеми тут розглядаються переважно з позицій їх подолання на практиці. А наука, кінець кінцем, формує свої ідеї з практики.

В розвитку теорії публічного управління можна виділити три етапи: перший – створення концепції науки і визначення шляхів її формування; другий – створення на основі концепції базисних положень теорії; третій – безперервний розвиток теорії, у тому числі з деяким випередженням практики в своїх рекомендаціях. Тільки теоретичний аналіз може виявити слабкі і сильні сторони практики.

В сучасних умовах в багатьох європейських країнах почалися дослідження діяльності органів публічного управління, що створили основу для формування декількох наукових напрямів і шкіл.

На думку спеціалістів, ідеологічні постулати впливають на публічне управління опосередковано, через ідеологізовані схеми, свого роду глобальних парадигм публічно-управлінської діяльності. В зміст парадигми (зразка) включаються серед основних парадигм, які містять ідеологічні постулати, що мають ключове значення (цінність), – ринок, держава, співтовариство.

В ринковій парадигмі основою існування суспільства є обмін благами і послугами між індивідами, а саморегуляція суспільства реалізується шляхом ринкової конкуренції. Публічно-управлінська дія повинна зводитися до коректування і підтримки природних процесів, заснованих на вільній конкуренції інтересів.

Державна, або етатиська, парадигма базується на уявленні про те, що держава – обов'язковий, самостійний елемент суспільних відносин, що виконує особливі функції, у тому числі ті, які припускають його активне втручання в економічне і політичне життя. Слід визнати, що багато переконань етатизму були вимушено відхилені в умовах сучасної світової фінансової кризи, коли саме державна підтримка, державно-приватне партнерство врятувало багато секторів економіки.

Відособлено розглядається парадигма марксиста дослідження суспільства і держави, в якій держава є знаряддям класового панування, а публічне управління не має самостійного значення: це лише одна з форм класової боротьби.

Разом з тим публічне управління має ще декілька самостійних, не втягнутих до ідеологічної оболонки парадигм, або зразків рішення управлінських задач:

практична: публічне управління – сфера практичної діяльності, модель вирішення практичних задач, які виникають в різних сферах життя суспільства;

інституційна: публічне управління – сукупність інститутів, що здійснюють управлінську діяльність;

діяльнісна: публічне управління – діяльність з управління державою;

нормативно-правова: публічне управління – нормативно-правова система, регулююча управління державою, її діяльністю і впливом на суспільство;

сциєнтистична: публічне управління – специфічна галузь наукового знання, що реалізується в діяльності держави;

системна: публічне управління – система, що вимагає системної регуляції;

інструментальна: публічне управління – сукупність інструментів управління державою і впливу держави на суспільство;

інноваційна: публічне управління – найважливіший механізм реалізації інновацій, оновлення всіх сфер суспільства;

публічне ліберальна: публічне управління – спосіб регулювання відносин між суб'єктами політики [1, с.148].

Емпіричний, а потім і теоретичний матеріал про публічне управління залучався з практики, що вплинуло на формування різних шкіл сучасного управління.

Для досягнення своєї мети конкуруючі групи (особи на вищих державних посадах, регіональні еліти, державні службовці і т.і.) розробляють особливі системи дій, впроваджуючи їх в публічне управління. Такі дослідження дозволяють більш детально розібратися у специфіці функціонування публічного управління і запропонувати нові рішення що до його модернізації.

Сучасні концепції багато в чому розширюють уявлення . інституціоналізма і неоінституціоналізма про публічне управління і розглядають мережну структуру як стійку систему взаємодії між зацікавленими особами і організаціями в рамках певної галузі діяльності або проблеми. Виділяють два основні типи мережних структур: спеціалізовані співтовариства і проблемні мережні структури.

Спеціалізоване співтовариство володіє наступними характеристиками: обмежена чисельність учасників, що регулярно взаємодіють з будь-яких проблем публічного управління; спільність цінностей; володіння ресурсами, що дозволяє ініціювати відносини обміну і отримання визначених переваг.

Проблемні мережні структури виникають у міру появи конфліктних ситуацій, коли потрібні нестандартні публічні рішення (світова фінансова криза, локальні озброєні конфлікти, запобігання піратських нападів на морські судна і т.і.), і мають робити вплив на рівні як окремої держави, так і міжнародного співтовариства. Як правило, органи державної влади і публічного управління в цих формах взаємодії грають головні ролі, а недержавним учасникам відводяться ролі другого плану.

І нарешті, економічна система держави, що служить функціональною підсистемою публічного управління, сприяє забезпеченню функцій раціонального управління господарським життям країни, задоволенню базових потреб її громадян, підтримці життєво важливих сфер виробництва і розподілу продукції. Особливості економічної системи держави відображає обрана державою модель публічного управління.

В даний час публічне управління має розглядатись з двох напрямків. З одного боку, воно відображається в об'єктивних обмеженнях, що накладаються на державне управління характером життєдіяльності людей, стихійними суспільними механізмами, самоврядуванням, дією інших органів управління, доцільністю державно-правової організації. З іншою — воно пов'язано з необхідністю забезпечення ієрархічності системи публічного управління. Джерелом типового в публічному управлінні виступають єдність правового простору, системність законодавчих актів, регулюючих життєдіяльність людей в рамках цілісного суспільства [2, с.54].

Разом з тим і типові обмеження, і типова єдність правового простору в своєму актуальному втіленні пов'язані з різними суб'єктами і об'єктами управління, діючими в абсолютно різних управлінських ситуаціях, що вимушує суб'єкт управління пристосовувати норму до дійсності, поєднуючи типові і унікальні. Зрозуміло, що в різних системах публічного управління співвідношення типового і унікального може бути різним. Для ефективного функціонування системи публічного управління потрібне адекватне співвідношення між типовим і унікальним, що

має забезпечити поєднання системності і гнучкості в публічному управлінні.

Необхідність балансу між типовим і унікальним, який, у свою чергу, забезпечує рівновагу між всіма типами зв'язків в системі публічного управління, утілюється у вимозі різноманіття, що пред'являється до публічного управління в державі. Різноманіття в цьому випадку гарантує стійкість і динамічний розвиток системи сучасного публічного управління.

Коли в системі публічного управління типове починає переважати над унікальним, тобто прямі вертикальні зв'язки — над горизонтальними взаємозв'язками і зворотними зв'язками, розвиваються центризм, формалізм, відбувається ослаблення механізму контролю за діяльністю перших осіб і, як наслідок, ослаблення верховної влади, відрив її від суспільства, а потім і дестабілізація в державі.

Таким чином, система публічного управління вельми обмежена, її елементи багатовимірні, багатоманітні, здібні до саморозвитку, є частиною цілого.

Взаємодія суб'єкта і об'єкту в системі публічного управління не може бути зведена до простої дії першого на другий. Суб'єкт публічного управління сам включений в систему відносин, а тому розвивається разом з об'єктом, відгукуючись на його трансформацію (в цьому і укладено значення зворотних зв'язків в системі).

Зворотні зв'язки в системі сучасного публічного управління є переважно інформаційними. У разі відхилення системи від потрібного стану виникає у відповідь дія, націлена на її повернення до колишнього стану. Але дія ця вимагає також управлінської реакції суб'єкта публічного управління, який за допомогою зворотного зв'язку реагує на небажаний результат і коректує свою управлінську волю. В цьому відношенні принциповою характеристикою системи публічного управління є управлінська гнучкість суб'єкта, його здатність адекватно відповідати на інформаційну дію зворотних зв'язків. Недостатня гнучкість може привести до бюрократизму і авторитаризму. Наслідок -тяжіння до адміністративно-командного управління, анархія і втрата керованості.

Слід враховувати, що об'єкт управління здатний і на самостійний розвиток. Мало того, об'єкт публічного управління завжди розвивається самостійно, здібність до розвитку закладена в

ньому самому, вона відбувається під впливом сил, внутрішньо властивих самому об'єкту. Суб'єкт публічного управління тільки впливає на ці сили з метою додати розвитку об'єкту необхідну спрямованість.

Але подібна дія може бути ефективною лише за умов воління суб'єктом адекватною інформацією про процеси, що відбуваються в об'єкті, і про його реакцію на управляюче рішення. Адже не врахування останнього може привести до небажаних з погляду суб'єкта наслідків. Це особливо актуально зважаючи на вже зазначену властивість спрощення суб'єктом складності об'єкту в процесі публічного управління, що робить обмеженою його можливість передбачити реакцію суспільства. Як відомо критерії ефективності часто не тільки є визначаючими в самій державі, але і чітко позначають їх місце і роль в світовій спільноті.

Об'єкт публічного управління, у свою чергу, сам здатний впливати на суб'єкт управління, ухвалення управлінських рішень, зміну способів публічного управління, його мети, функцій, структури і навіть суспільно-політичну природу держави [3, с.48].

Саме цей системний характер взаємодії і взаємозалежностей суб'єкта і об'єкту дозволяє публічному управлінню проявити ті загальні закономірності, відносини і процеси, які властиві будь-якій системі, а його досліднику – певною мірою позначити загальносистемні (фундаментальні, базисні) принципи сучасного публічного управління.

Властивість системності розповсюджується на всі її елементи, в кожному з яких існують свої специфічні взаємозв'язки і відносини, що дозволяють елементу поступово переходити до іншого якісного стану. Тому можна вести мову про так звані поелементні (структурні) принципи системи публічного управління.

Система публічного управління, як вже наголошувалося, включає декілька підсистем: інституційну, нормативно-правову, функціональну та ін. Вони, також організовані на основі системного підходу, підсистеми, будуються на внутрішньоструктурних принципах, що відображають окремі параметри публічного управління в сучасних умовах.

Зазначене дозволяє виявити три види принципів побудови і функціонування системи публічного управління:

- загальносистемні (фундаментальні, базисні);
- поелементні (структурні);

- внутрішньоструктурні.

Принцип публічності орієнтований на забезпечення зв'язку представників органів державної влади з громадянами і суспільними інститутами, що досягається через механізми доступності, відвертості, прозорості, суспільного контролю за діяльністю органів державної влади. Це відноситься до загальносистемних (фундаментальних, базисних) принципів.

Управлінська праця або праця у сфері публічного управління є частиною сукупної суспільної праці. Разом з цим це праця працівників апарату управління з реалізації функцій управління, що направлені на досягнення мети органу управління.

Працівники органів публічного управління, що виконують певні функції управління або сприяють їх виконанню, розподіляються на основі загальної класифікації.

Згідно загальної класифікації, що діє на основі Єдиної номенклатури посад, працівники органів публічного управління, як і інші працівники розумової праці, розподіляються на основі їх функціональної ролі і за видами робіт на три категорії: керівники, фахівці, технічні виконавці.

Керівництво в літературі присвячений питанням соціального управління визначається як персоніфіковане управління. Оскільки управління в соціальних системах є процесом дії суб'єкта публічного управління на об'єкт за допомогою реалізації основних функцій управління (планування, організація, контроль і облік, регулювання і координування), то керівник здійснює дію на керований об'єкт за допомогою реалізації всієї сукупності основних функцій управління. Іншими словами, керівник планує роботу підлеглих йому працівників, організовує, контролює і враховує, а також регулює і координує їх працю.

Фахівець виконує одну або дві функції публічного управління.

Технічний виконавець здійснює одну або декілька допоміжних функцій публічного управління.

Аналітичні операції полягають в зборі необхідної для ухвалення рішень інформації і її аналізу.

Конструктивні операції забезпечують підготовку і ухвалення управлінських рішень публічного управління.

Адміністративна праця, тобто праця керівників публічного управління, направлена на безпосереднє управління діями і поведінкою людей при здійсненні ними виробничої діяльності.

Процес адміністративної праці публічного управління включає цілий ряд операцій: комунікаційних (прийом співробітників і відвідувачів), інформаційних (прийом і передача усних повідомлень, робота з документами), розпорядчих (віддача письмових і усних розпоряджень і вказівок, встановлення завдань виконавцям складання і затвердження інструкції, усний інструктаж по виконанню завдань і доручень), координаційних (узгодження дій підрозділів і працівників шляхом проведення нарад, розробки планів заходів), контрольно-оцінних (контроль виконання управлінських рішень, планів, завдань, доручень, оцінка результатів роботи виконавців і підрозділів, заохочення і накладення санкцій).

Керівник в публічному управлінні — це посадовець, що наділений повноваженнями з ухвалення управлінських рішень, обов'язкових для виконання підлеглими йому працівниками.

Керівники розподіляються за джерелами отримання повноважень на керівників органів публічного управління і керівників структурних підрозділів органів публічного управління. Повноваження керівників органів публічного управління визначаються діючим законодавством. Керівники структурних підрозділів органів публічного управління наділяються повноваженнями, які їм делеguють керівники органів управління. При цьому відповідальність з керівників органів управління за делеговані ними повноваження не знімається.

Принципи впливу на управлінців, що здійснюють керівництво на основі критерію єдиноначальності, діють на основі колегіальності. До перших відносяться голови адміністрації територіальних громад та утворень, керівники міністерств, управлінь, відділів, а також структурних підрозділів органів публічного управління. До других відносяться голови урядів і комітетів. Керівники, що здійснюють керівництво на єдиноначальній основі, наділяються правом одноосібного ухвалення управлінських рішень публічного управління. Такі керівники можуть утворювати колегії дорадчих органів.

Лінійні (адміністративні) керівники утворюють (створюють) орган або систему органів публічного управління, призначають на посаду працівників і звільняють від неї, виносять заохочення працівникам за досягнуті успіхи в роботі і стягнення за допущені ними недоліки в ній і т.і. До лінійних (адміністративних) керівників публічного управління відносяться: глави адміністрацій територіальних утворень, начальники відділів і управлінь галузевої

і міжгалузевої компетенції, голови комітетів із питань керівництва апаратом комітету.

Основними обов'язками лінійних (адміністративних) керівників є: підбір і розподіл кадрів; визначення обов'язків, прав і відповідальності підлеглих працівників; планування, організація, контроль, облік, оцінка, регулювання і координування праці цих працівників; підтримка на високому рівні трудової і виробничої дисципліни. Лінійний (адміністративний) керівник визначає, «що робити» підлеглим йому працівникам і «як робити» доручене їм завдання. Такий характер керівництва здійснюється, як раніше наголошувалося, при лінійному типі схеми організаційної структури публічного управління, що вживається на нижніх сходинках управління – в органі (відділі) галузевої або міжгалузевої компетенції, що не має структурних підрозділів і що складається з малочисельної кількості працівників. На більш високому рівні публічного управління, наприклад, на рівні керівництва адміністрацією територіальної освіти, голова адміністрації є лінійним (адміністративним) керівником. По своєму адміністративно-фінансовому комплексу управління він виконує всі основні функції публічного управління: планує, організовує, контролює і враховує, регулює і координує роботу безпосередньо підлеглих йому структурних підрозділів і органів управління територіальної освіти. По інших комплексах він виконує тільки дві основні функції публічного управління: планування і організацію. Функція планування виконується головою адміністрації при затвердженні планів роботи органів управління територіальної освіти. Голова адміністрації виконує функцію організації роботи адміністрації, оскільки він утворює адміністрацію і затверджує порядок її роботи у вигляді Регламенту роботи адміністрації. Функції контролю і обліку, а також регулювання і координування він делегує своїм заступникам і управляючому справами адміністрації, які є функціональними керівниками адміністрації. Функціональними керівниками є також керівники структурних підрозділів адміністрації, яким голова адміністрації делегував повноваження по виконанню допоміжних функцій, що забезпечують діяльність адміністрації. До функціональних керівників відносяться, як вже раніше зазначалось, заступники керівників органів публічного управління і керівники структурних підрозділів цих органів, голови комітетів (з питань міжгалузевого регулювання і координування).

Керівник публічного управління розподіляє відповідальність з підлеглими, обговорюючи з ними службові справи на основі рівноправного обміну думками. В рішенні делегованих підлеглим питань такий керівник надає їм самостійність, відповідно їх кваліфікації і виконуваним обов'язкам. Це сприяє колегіальному обговоренню проблем та позитивно впливає на прагнення керівника роз'яснити виконавцям необхідність і потребу в ухваленні рішення, збудити і підтримати їх ініціативу, залишаючи за собою право остаточного рішення.

Таким чином, публічне управління може успішно реалізовуватися, тільки за умов системності. Це пов'язано з тим, що воно здійснюється безліччю осіб, установ і організацій. Зазначимо що має місце також певна кількість осіб, установ і організацій які залучені до нього побічно.

При цьому використовується величезна кількість матеріальних, фінансових, інформаційних і інтелектуальних ресурсів, а саме управління розпадається на безліч рішень публічного управління. Тобто, тільки системність може додати публічному управлінню необхідні узгодженість, координацію, субординацію, цілеспрямованість, раціональність і ефективність.

Публічне управління виступає як соціальна система і одночасно реалізується в середовищі соціальних систем.

Список використаних джерел та літератури:

1. Deineka OG., Pozdnyakova LO, Dykan VL. Enterprise strategy and strategic management Textbook. manual [Text]. OG, Deineka., L.O. Pozdnyakova, VL Dykan; Н .: LLC «Olant», 2012. 416 p.
2. Основи менеджменту на транспорті: Навчальне видання[Текст]/ Дейнека О.Г., Крихтіна Ю.О. УкрДУЗТ.2015. 104 с.
3. Дейнека О.Г. Публічне управління та адміністрування. Економіка, фінанси, право: щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. Київ: «Аналітик», 2015. № 8/1. С. 45- 52.

Т. О. Степанюк,
магістрантка
(м. Вінниця)

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

У березні 2015 року Уряд офіційно створив Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), а у квітні 2016 року розпочався набір його персоналу. НАЗК офіційно розпочало свою діяльність у серпні 2016 року після відбору та призначення мінімальної кількості членів НАЗК і працівників апарату, виділення приміщення, прийняття необхідних підзаконних актів тощо. Метою створення НАЗК була організація роботи із запобігання вчиненню корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень, шляхом виявлення й усунення чинників, що дають змогу вчиняти корупційні правопорушення, проведення контролю за дотриманням антикорупційних правил політичними партіями, чиновниками та політиками, роботи з викривачами корупції тощо. НАЗК в Україні створено як багатоцільову установу з метою реалізації комплексного підходу та зосередження в межах однієї установи всіх основних функцій щодо попередження і боротьби з корупцією. Така модель багатоцільового агентства з питань боротьби з корупцією забезпечує реалізацію багатьох функцій: розробка політики, аналітична діяльність, технічна допомога, взаємодія з громадянським суспільством, здійснення відкритого доступу до інформації, моніторинг.

З 15 січня по 27 жовтня 2020 року. виявило незадекларованого майна на пів мільярда гривень. З травня 2020 року розпочало перевіряти декларації за новим Порядком перевірки. З травня по жовтень НАЗК перевірило 446 декларацій. У 131 із них виявлено порушення. При цьому у 97 деклараціях виявлено ознаки кримінального правопорушення. Загальна сума виявлених невідповідностей склала 497 мільйонів гривень.

У середині січня 2020 року набули чинності зміни до Закону «Про політичної партії в Україні», якими запроваджується новий порядок звітності політичних партій та створення і ведення Єдиного держреєстру звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру - POLITDATA.

З початку 2020 р. до жовтня 2020 р. НАЗК склало 626 протоколів. Зокрема 137 протокол за статтями, що стосуються

декларування: несвоєчасне подання декларації без поважних причин, декларування недостовірних відомостей, неповідомлення про зміни в майновому стані. 246 протоколи складено щодо керівників та уповноважених осіб політичних партій за порушення порядку звітування та ненадання НАЗК інформації. 234 протоколів НАЗК склало за неповідомлення про конфлікт інтересів, вчинення дій в умовах конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП), порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4 КУпАП) й порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП). Ще 9 адміністративних протоколів складено щодо невиконання законних вимог (приписів) НАЗК (ст. 188-46 КУпАП).

У 2020 році НАЗК вперше розпочато повні перевірки декларацій осіб, що належать до кадрового складу розвідувальних органів України та/або займають посади, перебування на яких пов'язане з державною таємницею. Це працівники СБУ, ДБР, Національної поліції, Управління державної охорони, Державної фіскальної служби, Державної прикордонної служби, Державної кримінально-виконавчої служби та кадрового складу розвідувальної служби. Відповідні порядки розробило Управління внутрішнього контролю НАЗК спільно зі згаданими установами.

У НАЗК підготували Антикорупційну стратегію на 2020-2024 роки, яка стане інструментом контролю за роботою влади в боротьбі з корупцією. Саме на основі стратегії НАЗК розробить державну програму з чіткими показниками ефективності, за якими громадяни можуть оцінювати роботу влади в боротьбі з корупцією.

За попередніми оцінками, завдяки впровадженню Антикорупційної стратегії на 2020–2024 роки держава зможе економити до 200 млрд грн щорічно.

17 червня розпочала роботу нова Громадська рада при НАЗК, яка здійснює громадський контроль за діяльністю органу. Вперше Громрада була сформована за результатами відкритого онлайн-голосування, без жодних ознак несанкціонованого втручання чи впливу на результати голосування.

У липні 2020 р. НАЗК розпочало моніторинг способу життя посадовців. Це передбачено Законом України «Про запобігання корупції». На момент рішення Конституційного Суду НАЗК розпочало моніторинг способу життя 47 високопосадовців, матеріали щодо 7 з яких були передані для проведення повної перевірки декларацій [2].

27 жовтня 2020 р. розпочалася конституційна криза, що ледь не знищила антикорупційну реформу та заблокувала роботу НАЗК. Конституційний Суд України (КСУ) ухвалив рішення №13-р/2020, яке фактично поставило «на паузу» е-декларування і роботу Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) в цілому, а також допомогло уникнути відповідальності тисячам посадовців за брехню у деклараціях.

З моменту створення НАЗК ефективних результатів роботи громадянське суспільство не побачило, що спричинено недосконалістю роботи агентства, а також невикористанням усіх повноважень, які йому надані законодавством. Розчаруванням стала діяльність НАЗК – як інституції загалом, так і безпосередньо формуванням та реалізацією державної антикорупційної політики. Попри суттєві гарантії незалежності (можливо, навіть надмірні), цей орган все одно піддається політичним впливам, тому на практиці видається, що він не є цілком незалежним. Останні роки демонструють, що НАЗК потребує відновлення своєї репутації та довіри до органу, а також суттєвого інституційного посилення, зокрема в частині розбудови спроможності виконувати необхідні завдання на кожному з етапів циклу аналізу політики [5].

Відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» НАЗК є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [4]. НАЗК, у межах, визначених Законом України «Про запобігання корупції» та іншими законами, є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітним Кабінету Міністрів України. НАЗК утворюється Кабінетом Міністрів України відповідно до Конституції України, Закону України «Про запобігання корупції» та інших законів України. Питання діяльності НАЗК у Кабінеті Міністрів України представляє Голова НАЗК.

НАЗК є правомочним з моменту призначення більше половини його загального кількісного складу. НАЗК як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, було утворене постановою Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 року № 118. Разом із тим для початку функціонування превентивної антикорупційної інституції знадобилося більше року. 14 серпня 2016 року НАЗК було заявлено про початок своєї повноцінної роботи як органу державної влади за усіма напрямками

антикорупційної діяльності, а також визначено датою початку його діяльності 15 серпня 2016 р. З огляду на правову природу та обсяг компетенції, в системі державних органів України НАЗК відведено роль превентивної антикорупційної інституції, відповідальної за формування та моніторинг реалізації антикорупційної політики в державі, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, здійснення фінансового контролю за майновим станом публічних службовців та моніторингу їх способу життя, державне фінансування політичних партій та реалізацію інших, визначених Законом України «Про запобігання корупції» та міжнародними зобов'язаннями України, превентивних антикорупційних механізмів, у тому числі забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [1, с. 6,7].

Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» ЦОВВ утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовує та координує КМ через відповідних міністрів згідно із законодавством (ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»). Специфічними характеристиками ЦОВВ зі спеціальним статусом є те, що:

- такий ЦОВВ утворює КМ (ч. 1 ст. 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»);

- у разі виникнення у керівника ЦОВВ реального чи потенційного конфлікту інтересів він зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня письмово поінформувати про це не міністра, який спрямовує та координує відповідний ЦОВВ, а безпосередньо КМ – і в цьому випадку за результатами розгляду зазначеної інформації КМ приймає рішення про здійснення заходів із врегулювання конфлікту інтересів відповідного керівника та здійснює контроль за їх реалізацією (п. 6 ст. 19 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»);

- питання діяльності ЦОВВ зі спеціальним статусом у КМ представляє Прем'єр-міністр України, а не той чи інший міністр (ч. 3 ст. 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»);

- положення Закону «Про центральні органи виконавчої влади» поширюються на ЦОВВ, крім випадків, коли

Конституцією та законами України визначені інші особливості організації та порядку їх діяльності (ч. 4 ст. 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»). Це цілком стосується НАЗК [3, с. 113].

У березні 2015 р. Уряд офіційно створив НАЗК, а у квітні 2016 р. розпочався набір його персоналу. НАЗК офіційно розпочало свою діяльність в серпні 2016 р. після відбору і призначення мінімального числа членів НАЗК та працівників апарату, виділення приміщення, прийняття необхідних підзаконних актів тощо.

Метою створення НАЗК є організація роботи по запобіганню вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Це здійснюється шляхом виявлення та усунення чинників, що дають змогу скоювати зазначені правопорушення, проведення контролю за дотриманням антикорупційних правил політичними партіями й іншими суб'єктами, роботи з викривачами корупції тощо.

НАЗК є відповідальним перед ВР і підконтрольним їй. НАЗК розробляє на основі аналізу ситуації щодо корупції, а також результатів виконання попередньої антикорупційної стратегії антикорупційну стратегію, яку затверджує ВР. Також НАЗК щороку готує національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики, яку КМ схвалює і направляє до ВР для оприлюднення на її офіційному веб-сайті.

Для забезпечення взаємодії з ВР і в межах своєї компетенції НАЗК:

- бере участь у парламентських слуханнях під час розгляду національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики, представляє позицію НАЗК на засіданнях комітетів ВР або на пленарних засіданнях ВР, бере участь у засіданнях постійних, тимчасових спеціальних та тимчасових слідчих комісій ВР;

- здійснює антикорупційну експертизу проектів законів, внесених на розгляд ВР. НАЗК інформує відповідний комітет ВР про проведення антикорупційної експертизи відповідного проекту нормативно-правового акта, що є підставою для зупинення процедури його розгляду або прийняття на строк до 10 днів;

- готує висновки до законопроектів з питань запобігання і протидії корупції, внесених на розгляд ВР суб'єктами законодавчої ініціативи;

- розглядає депутатські звернення і запити, рекомендації парламентських слухань, звернення комітетів ВР [3, с. 114].

НАЗК підзвітне КМ, оскільки його членів – строком на чотири роки за результатами конкурсу – призначає на посаду саме КМ. Також, за рішенням КМ за поданням НАЗК можуть бути створені територіальні органи НАЗК. Для забезпечення взаємодії з КМ і в межах своєї компетенції НАЗК:

- бере участь у засіданнях КМ, підготовці проектів актів законодавства, які подаються до КМ, або які КМ подає до ВР. Крім того, Голова НАЗК може брати участь у засіданнях КМ, на яких розглядаються питання формування або реалізації антикорупційної політики, з правом дорадчого голосу;

- здійснює антикорупційну експертизу проектів актів, які подаються на розгляд КМ. НАЗК інформує КМ про проведення антикорупційної експертизи відповідного проекту нормативно-правового акта, що є підставою для зупинення процедури його розгляду або прийняття на строк до 10 днів.

Апарат НАЗК взаємодіє із Секретаріатом КМ з питань, що виникають у відносинах з КМ, проводить консультації стосовно процедури підготовки проектів актів законодавства та інших документів, які подаються на розгляд КМ, а також з інших питань, що належать до компетенції НАЗК.

Відповідно ч. 1 ст. 5 Закону України «Про запобігання корупції» НАЗК є правомочним з моменту призначення більше половини його загального кількісного складу. Той факт, що НАЗК є правомочним з моменту призначення більше половини його загального складу означає, що формально воно може розпочати роботу за умови призначення трьох членів [4].

Водночас, за задумом законодавця, свою діяльність НАЗК має здійснювати у складі п'яти членів. На думку М. І. Хавронюка загалом п'ять членів колегіального органу – це критичний мінімум, що забезпечує певний рівень незалежності цього органу. Слід згадати, що інший державний колегіальний ЦОВВ – Антимонопольний комітет України – функціонує у складі 9 членів. До складу інших колегіальних державних органів входить така кількість членів: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг – 7, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення – 8, Рахункова палата України – 9, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів – 11, Комісія з питань вищого корпусу державної служби – 12, Центральна виборча комісія – 15, Вища кваліфікаційна комісія суддів України – 16, Конституційний Суд – 18, Вища рада

правосуддя – 21. Чим більшою є кількість членів державного органу, тим меншою (з урахуванням також характеристики суб'єктів, які делегують своїх представників до відповідного органу) є ймовірність прийняття рішень цим органом під впливом ззовні [3, с. 115].

Отже, НАЗК є спеціалізованим інститутом, що на законодавчому рівні наділений компетенціями з попередження та боротьби з корупцією. Відповідно до законодавства, воно повинно виконувати певні функції у боротьбі з корупцією, а саме: проведення досліджень і аналізу, розробка та координація політики в галузі боротьби з корупцією, здійснення контролю за деклараціями про доходи посадових осіб, проведення навчання та надання консультацій різним відомствам про ризик корупції, можливі заходи щодо її запобігання.

Список використаних джерел та літератури

1. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2016 рік URL: ftp://91.142.175.4/nazk_files/zvity/NAPK_annual-report_2016.pdf
2. НАЗК за місяць зафіксувало 224 порушення у сфері запобігання корупції. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2693432-nazk-za-misac-zafiksuvalo-224-porusenna-u-sferi-zapobiganna-korupcii.html>
3. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції». практ. посіб. / За заг. ред. С. В. Петкова. К.: Центр учбової літератури, 2017. 512 с.
4. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 03.11.2015 р. № 743-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/743>
5. ТОП-10 досягнень НАЗК у 2020 році. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/top-10-dosyagnen-nazk-u-2020-rotsi/>

Ол. В. Столяренко,
доктор педагогічних наук
(м. Вінниця)

Окс. В. Столяренко,
кандидат педагогічних наук
(м. Вінниця)

Л.М. Магас,
старший викладач
(м. Вінниця)

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання сучасного державотворення, захисту прав людини, виховання демократичних цінностей, реформування всіх сфер освіти тісно пов'язані з інформатизацією, діджиталізацією життєвляштування.

Демократичні засади суспільного життя залежать від готовності громадян брати активну участь у перетвореннях, які відбуваються в усіх сферах. Надання демократичним цінностям, громадянському вихованню молоді значної ваги зумовлене сучасними перетвореннями в державі.

Людина виступає у ролі активного суб'єкта, творця соціокультурного і економічного простору, який визначає розвиток суспільства. «Кожен індивід може досягнути вершин власного розвитку, всі люди рівні, як носії святині людської особистості» [6, 26]. Це визначає вищий практичний інтерес у визначенні засадничих джерел державотворення.

Інформаційні технології є невід'ємною частиною сучасного світу, вони значною мірою визначають подальший економічний та суспільний розвиток людства. У цих умовах революційних змін вимагає й система навчання. Актуальність цього питання визначається сучасним станом освітнього середовища, адже нині якісне викладання дисциплін не може здійснюватися без використання засобів і можливостей, які надають комп'ютерні технології та Інтернет.

Пандемія COVID-19 вплинула на різні соціальні сфери і процеси життєдіяльності людей, у тому числі й на освітній процес. Зокрема, питання дистанційної освіти та впровадження новітніх і цифрових технологій набуває все більшої актуальності. За даними

Міністерства освіти і науки вчителі та учні для дистанційного навчання найчастіше користувалися такими платформами, як Zoom, Skype, Viber, електронна пошта, Google Classroom. Нині робота щодо впровадження більшої кількості цифрових технологій, які були б зручними для всіх учасників освітнього процесу, триває. Так, наприклад, Міністерство освіти і науки України змогло домовитися з ТОВ «Майкрософт Україна» щодо безкоштовного використання центрів командної роботи Microsoft Teams for Education для налагодження онлайн-занять. Зокрема цей сервіс дозволяє організовувати онлайн-уроки з можливістю їхнього перегляду в будь-який час, створювати віртуальні класи, влаштовувати засідання педагогічних рад; створювати закриті чати для спілкування; організовувати відеоконференції з підключенням до 300 учасників; створювати цифрові зошити та журнали успішності; здійснювати оцінювання, планування завдань, контроль їх виконання; формувати розклади; додавати електронні підручники або освітні ігри.

Спільно з Міністерством цифрової трансформації України та міжнародними партнерами нині вирішується питання щодо продовження та модифікації проєкту «Всеукраїнська школа онлайн». Платформа створена на базі OpenEdX. Зокрема, її використовують освітні заклади Іспанії, Ізраїлю, Польщі, Саудівської Аравії та інші. На цьому ресурсі збиратимуть відеоконтент, тестові завдання, матеріали для вчителів, курси для підвищення кваліфікації тощо. Нині існує демо-версія платформи. За інформацією Міністерства освіти і науки, наразі триває закупівля необхідного контенту.

Впровадження цифрової трансформації освіти і науки (діджиталізація) є одним з пріоритетних напрямів роботи Міністерства освіти і науки.

Цифрова трансформація – це неминучий процес, що відбувається в усьому світі. Високотехнологічні досягнення неухильно впроваджуються в наше життя. Чинниками трансформацій сучасної освітньої взаємодії є процеси глобалізації, діджиталізації й конвергенції. Значною мірою вони визначають життя сучасної особистості та суспільства XXI століття [3].

Під цифровою трансформацією розуміємо процес діджиталізації, що спрощує доступ до інформації. Поняття «діджиталізація» науковці тлумачать як способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму з використанням цифрових технологій [4, с. 259].

Сутнісними характеристиками цифрових технологій є: мобільність, доступність та безкоштовність, зберігання та використання інформації незалежно від місця знаходження, відсутність необхідності оновлення та встановлення програмного забезпечення так, як технології «стали хмарними» [1]. Таким чином, одним з викликів діджиталізованого суспільства є готовність людини до цифрової трансформації будь-якого процесу, проектування індивідуальної освітньої траєкторії та організації педагогіки партнерства [8].

Аналіз електронних інформаційних ресурсів кадрових агентств (Adecco, Advance, AGA Recruitment, Aurora, VSK Consulting, White Sales) дозволив зафіксувати певні тенденції підбору компаніями та установами кваліфікованих фахівців, що актуалізують необхідність розвитку особистісної гнучкості, адаптивності, комунікативності, рефлексивності, які визначено науковцями як *soft skills* та вмінь застосування можливостей цифрових технологій [2; 7]. Вирішення зазначеного можливе лише при впровадженні перспективних передових технологій, таких як цифрові, зокрема, для організації взаємодії і співробітництва. Таким чином, в системі національної освіти зумовлена необхідність гнучкого реагування на потреби у кадрах високої кваліфікації, конкурентоздатних, що передбачає оновлення способів і засобів комунікації [5].

Діджиталізація всіх сфер суспільного життя є актуальним напрямом не лише через пандемію, а й загалом через глобальні тренди сьогодення та загальнодержавну політику щодо вектору цифрової трансформації держави. Існує ще багато питань, над якими потрібно працювати.

А перш за все, потрібно систематизувати законодавство у сфері науки та інновацій. Можна навести приклади цілої низки нормативно-правових актів, розроблених МОН у 2020 році та ухвалених на засіданнях уряду. Це Постанови Кабінету Міністрів України (60), Розпорядження Кабінету Міністрів України (33), Проекти указів Президента України (4), Проекти законів України (2). Але існує ще багато питань, які потребують урегулювання на законодавчому рівні, щоб передбачити всі ризики запровадження новітніх форм освіти у зв'язку з цифровою трансформацією держави і глобальних викликів сьогодення.

Сучасний етап характеризується процесом діджиталізації, що ознаменували широке застосування цифрових технологій не

тільки в приватній сфері чи сфері державного управління, а й відповідні інновації в сучасному порядку здійснення правосуддя в т.ч. в цивільних справах.

Слід констатувати нагальну необхідність розширення предмету науки ЦПП за рахунок теоретичних концепцій діджиталізації судового процесу, а також прогнозування та моделювання не тільки процесуальних, а й матеріально-правових та технічних норм, що повинні забезпечити ефективне, а головне, безпечне оцифрування та використання інформації, пов'язаної із здійсненням процесуальної діяльності та власне актів суду. І найголовніше, назріла об'єктивна необхідність створення нових інститутів зокрема цивільного процесуального права, які повинні забезпечити регулювання нового «цифрового» формату процесуальних правовідносин, захисту прав людини.

Питання правового регулювання Інтернету також набувають все більшої актуальності в умовах розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій. Цифровізація соціуму проявляється в широкому застосуванні високошвидкісного індустріального Інтернету (internet of things), інтегрованих промислових мереж і штучного інтелекту, сервісів автоматичної ідентифікації, збору і обробки глобальних баз даних (big data), хмарних сервісів і обчислень (cloud computing), «розумних» робототехнічних комплексів (smart everything), в розвитку соціальних мереж, різноманітних IT-платформ і сервісів в цифровому середовищі. Нова цифрова реальність впливає на розвиток державних і суспільних інститутів, а також на правовий статус особи. Проблема захисту фундаментальних прав і свобод користувачів Інтернету стає умовою подальшого розвитку інформаційного суспільства, оскільки постійно зростає кількість людей, які пов'язані зі створенням, зберіганням, переробкою і розповсюдженням інформації. Крім того, інформаційне суспільство також створює нові права людини, так звані інформаційні права і свободи (digital rights), які охоплюють сукупність прав людини у сфері застосування інформаційних технологій і сервісів, виробництва і забезпечення захисту інформації, а також доступу до Інтернету.

Новітня ініціатива (2019 р.) створення міжнародного регульовального та правозахисного документу стосовно Інтернету пов'язана з ідеєю підписання так званого Інтернет-контракту (The Contract for the Web) в сенсі суспільного договору, який має зіграти роль конституції для кіберпростору [9]. Той факт, що свою

підтримку ідеї заявили 800 організацій і тисячі приватних осіб свідчить, що такий документ відповідає попиту на глобальні дії в сфері захисту прав людини в Інтернеті.

Список використаних джерел та літератури:

1. 6 мегатрендов – будущее цифровой экономики [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://softline.ru/blog/6-megatrendov-buduschee-tsifrovoy-ekonomiki>
2. Коваль К.О. «Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування». Вісник Вінницького політехнічного інституту. № 2. С. 162-167, 2015.
3. Ковальчук В.І., Подольська І.С. «Застосування цифрової педагогіки в підготовці майбутніх фахівців сфери підприємництва». Молодий вчений, № 5 (57), с. 523-526, 2018 р.
4. Куприна К. А. «Диджитализация: понятие, предпосылки возникновения и сферы применения». Вестник научных конференций. № 5-5 (9), с. 259-262, 2016.
5. Столяренко О. В. Необхідність систематизації законодавства у сфері науки та діджиталізації / О. В. Столяренко, О. В. Столяренко // Діджиталізація та права людини: збірник тез V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. – 395 с. – С. 333–337.
6. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии. – СПб, 1911. – 196 с.
7. Тютюнник А.В. «Використання хмарних технологій та soft skills в освітній діяльності студентів та викладачів». Збірник наукових праць «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». № 1, с. 134-143, 2015.
8. Фамільярська Л. Л. «Особенности створення вчителем електронного портфоліо». Електронний науково-методичний журнал «Житомирщина педагогічна», №1(13), 2019.
9. Dennis Redeker. The Contract for the Web: The newest manifestation of digital constitutionalism?, Völkerrechtsblog, 29 November 2019, doi: 10.17176/20191129-180645-0.

У.Л. Сторожилова,
кандидат економічних наук, доцент
(м. Харків)

ЗАХИСТ ПРАВ І БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Впровадження цифрових технологій штучного інтелекту створили можливості для реалізації проєктів, щодо більш якісного забезпечення майбутнього з гуманізації суспільства, правосуддя та захисту прав і безпеки людини.

При розвитку штучного інтелекту, технологічного прогресу й автоматизації є величезний потенціал прискорити процес обробки даних, розвантажити роботу органів правосуддя і зробити її більш ефективною і точною.

Також, дуже важливим в питанні захисту прав і безпеки людини в умовах розвитку і використання штучного інтелекту є дотримання фундаментальних принципів:

- верховенство права;
- неупередженості;
- законності;
- правової держави;
- розвитку громадянського суспільства;
- справедливості;
- дотримання основних прав людини при використанні штучного інтелекту;
- недискримінації, а саме запобігання розвитку будь-якої дискримінації між окремими особами чи групами осіб;
- якості та безпеки, який стосується обробки судових рішень і даних у безпечному технологічному середовищі;
- демократії;
- права та свободи людини;
- рівність громадян перед законом;
- недоторканість прав власності;
- принципу «під контролем користувача» (under user control);
- прозорості;
- неупередженості;
- справедливості.
- безпеки та інше.

Найважливішою умовою захисту прав людини в умовах розвитку штучного інтелекту є:

- наявність великої кількості відкритих даних;
- безперешкодний доступ до них;
- застосування інформації і її захист.

Це кроки дозволять краще проаналізувати та спрогнозувати результат напрямку щодо захисту прав людини.

Одночасно, питання впровадження штучного інтелекту в наразі залишається дискусійним та супроводжується різними підходами.

Формування політики захисту прав і безпеки людини в умовах розвитку штучного інтелекту повинна бути спрямована на:

- сприяння розвитку демократичної політичної культури і свідомості як відкритої парадигми суспільства;
- толерантну гуманістичну ідеологію, яка спрямована на подолання розколу духу української нації та її напряму до інтеграції;
- оптимізування формування автономного самовизначення особистості кожного українця;
- створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини;
- самореалізації, захисту прав, надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних послуг сталого розвитку;
- світоглядний спосіб, що поєднує вчення про людину як визначальну мету і зберігання балансу політичних сил між соціальними і національними групами;
- розвиток законодавчої, виконавчої і судової владою, які повинні сприяти гармонізації відносин на основі врахування інтересів усіх соціальних верств населення;
- осмислення всезагального.

Сьогодні, передовими користувачами штучного інтелекту в правосудді та в захисті прав і безпеки людини є Сполучені Штати Америки. США використовують технології переважно в цивільних і кримінальних справах.

У Китаї з 2017 році впроваджена система «on-line суд» у вигляді:

- мобільного додатку головної китайської програми WeChat в якому:
- замість приміщення суду був створений відеочат;
- замість судді — аватар, за яким працює програма штучного інтелекту.

«On-line суд» у Китаї наділений повноваженнями розглядати спори у сфері авторського права, господарські спори в Інтернеті й порушення в сфері електронної комерції.

В Україні передумовою впровадження штучного інтелекту та активної політики уряду щодо цифрової трансформації є розвитку єдиної судової інформаційно-телекомукаційної системи, яка передбачає:

- повністю безпаперове діловодство шляхом використання електронного цифрового підпису та електронного документообігу;
- створення особистих кабінетів з метою вчинення будь-яких процесуальних дій, вдосконалення єдиного державного реєстру судових рішень, додавши в нього систему гіперпосилань на правові позиції Верховного Суду;
- алгоритм підбирання релевантного до конкретної справи рішення Верховного Суду;
- сконструювання без участі людини драфт рішення;
- можливість розвитку штучного інтелекту в режимі on-line, щодо значно розвантажування судів.

Одночасно, у тестовому режимі функціонує підсистема Електронний суд.

За допомогою підсистеми Електронного суда є можливість:

- самостійно подавати вичерпний перелік позовів;
- відслідковувати хід справи;
- подавати процесуальні документи;
- оплачувати судовий збір;
- контролювати надходження позовів проти себе.

Повноцінна система впровадження судової інформаційно-телекомукації буде досягнута при:

- розвитку сфери цифрової трансформації та штучного інтелекту;
- гуманізації суспільства, правосуддя та захисту прав і безпеки людини;
- подальшої ефективної й прозорої роботи українських судів;
- дотримання закону на всіх рівнях – від простої людини до Президента і окремого політика.

Політика гуманізації суспільства у політичному організмі країни як єдиного соціального цілого – це:

- найдинамічна сфера суспільного життя, яка впливає на людину;
- найголовніша сфера діяльності, від якої залежить доля людського існування;

- контроль за законним використанням влади та урегулювання конфліктів;
- поновлення власне людського існування і культури;
- «мистецтво задовольняти потреби і інтереси людей»;
- арена соціальної справедливості і мистецтво управління державою.

Головним завданням фахівців щодо гуманізації суспільства, правосуддя та захист прав і безпеки людини є ефективне формування основи права та розвитку процесів впровадження штучного інтелекту, випереджаючи та локалізуючи ризики глобалізації.

Суспільство будь якої держави світу, в тому числі і України зацікавлене зробити державне управління більш гуманним і людським.

За таких умов людина зможе знайти і реалізувати себе, подолати розірваність духу, розкрити свої суттєві сили, вивільнитися від відчужених і розірваних відносин суспільного буття та не буде:

- відчуженою від політики і влади;
- «губитись в механізмах державного управління».

Основи європейського вектору України щодо гуманізації суспільства, правосуддя та захист прав і безпеки людини направленні на:

- модернізацію людиноцентричного європейського простору України;
- формування еліти гуманітарних менеджерів, необхідних для роботи у державному і муніципальному управлінні;
- здійсненні соціальної і гуманітарної політики;
- формування ключових завдання діяльності гуманітарного менеджменту;
- впровадження нових принципів модерної етнонаціональної політики в Україні, яка має підпорядковуватися завданням консолідації і демократизації українського суспільства;
- урахування мовних, культурних та інформаційних інтересів та уподобань громадян, традицій і особливостей регіонів України;
- повноцінне входження України в інформаційний простір;
- налагодження політики щодо релігії і церкви;
- забезпечення свободи світогляду, думки, совісті, релігії, злагоди, толерантності в суспільстві;
- цілісність самої держави;
- здійснення цілісної послідовної державної культурної політики;

- зміцнення присутності України на світовому гуманітарному просторі;
- формувати синергетичні моделі оптимізації системи державного управління;
- входження України до глобалізаційних процесів інтеграції;
- впровадження моделі розвитку, яка орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому;
- створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації;
- досягнення найвищих ступенів свободи особистості;
- готовність брати відповідальність за себе, свою родину, місцеву громаду і країну.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баранов О.А. Інтернет речей і право: погляд у майбутнє. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: зб. матеріалів доп. учасн. III наук.-практ. конф. Київ, 2019. С. 7–13.
2. Каткова Т.Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. Право і суспільство. 2020. № 6. С. 46–55.
3. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. До проблеми цивільної правосуб'єктності роботів. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: матеріали II наук.-практ. конф., м. Київ, 29 листопада 2018 р., Київ, 2018. 168 с.

О.М. Суліменко,
аспірантка
(м. Харків)

ПРОФІЛАКТИКА ПОТРАПЛЯННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ТОРГІВЛЮ ДІТЬМИ

Торгівля людьми існує впродовж багатьох років та є грубим порушенням прав людини, вона суперечить міжнародним нормам та Конституції України. Сучасні форми експлуатації та нові виклики, що їх переживає світ і Україна створюють загрозу потрапляння у ситуацію торгівлі людьми практично всіх соціальних груп населення. Глобальний світовий ринок втягує мільйони дітей і дає багатомільйонні доларові прибутки, створюючи ситуації порушення прав дітей на щасливе дитинство, на достойне, продуктивне і корисне життя. Умови загострення воєнно-політичної ситуації,

зростання соціальної напруженості у суспільстві, різкого погіршення економічного стану країни, зменшення асигнувань на програми соціального захисту, зниження життєвого рівня населення сприяють, на жаль, поширенню випадків учинення цих злочинів. Дії держави у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, повинні бути спрямовані на активізацію профілактичної роботи, захист прав дітей через розвиток її правосвідомості, формування в підростаючого покоління вмінь об'єктивно оцінювати суспільну та особистісну небезпеку цього явища. Тому, особливої актуальності набуває питання саме профілактики потрапляння дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у торгівлю дітьми.

У дослідженнях, присвячених проблемам торгівлі людьми, висвітлено питання правового забезпечення торгівлі людьми/дітьми (О. Бандурка, М. Євсюкова, Н. Карпачова); профілактичної роботи в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми (Л. Гриценко, Н. Лунченко, О. Ерстенюк); соціально-педагогічних основ протидії торгівлі людьми та експлуатації дітей (К. Левченко, Л. Ковальчук, О. Удалова); звернуто увагу на виховну роботу з учнями щодо протидії торгівлі людьми (С. Коношенко, С. Курінна, Ж. Петрочко); підготовку фахівців до соціально-педагогічної та профілактичної роботи із засудженими дітьми (В. Анголенко, О. Караман, Т. Журавель); висвітлення проблеми торгівлі у засобах масової інформації (М. Буряк, Ю. Галустян, Л. Єрохіна); основи психолого-педагогічного супроводу та соціальної роботи із різними категоріями клієнтів, які потребують соціальної реабілітації (Л. Волинець, Н. Коношенко, Л. Мороз, О. Павлик, Л. Ростомова, І. Цибуліна, Ю. Чернецька).

Торгівля людьми розглядається як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального Кодексу України визнаються злочином [1].

Отже, торгівлю людьми можна визначити за такими складовими:

- вербування;

- купівля-продаж;
- експлуатація;
- насильства;
- обман.

Згідно з дослідженнями Представництва міжнародної організації з міграції (МОМ) за 2020 рік в Україні:

- прибуток від усіх форм торгівлі людьми становить понад 215 млрд. доларів США на рік;

- більше 260 000 українців потрапили в тенета торгівлі людьми з 1991 року;

- 66 вразливих дітей 13-17 років Україні готові прийняти хоча б одну ризиковану пропозицію, що може призвести до торгівлі людьми;

- більше 17 500 постраждалих від торгівлі людьми отримали допомогу від МОМу 2000-2020 роках;

- наймолодший постраждаль, яка отримала допомогу від МОМ було 3 роки, а найстарший – 83 роки.

Виділяють такі форми торгівлі людьми:

- рабство або звичаї, подібні до рабства;
- залучення в боргову кабалу;
- торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації;
- торгівля людьми з метою трудової експлуатації (примусова праця);

- торгівля людьми з метою використання у жебракуванні;
- торгівля людьми з метою вилучення органів;
- торгівля людьми з метою використання у збройних конфліктах;

- торгівля людьми з метою втягнення у злочинну діяльність;
- проведення дослідів над людиною без її згоди;
- усиновлення/удочеріння з метою наживи [3].

Існують випадки, коли діти замість того, щоб навчатись у навчальному закладі займаються миттям машин, жебрацтвом, працюють на базарах, плантаціях, будівельних майданчиках тощо. Вербування дітей найчастіше проходить через пропозицію надання їм таких видів робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота прибиральником, офіціантом, продавцем, тощо. Проте дітям часто доводиться працювати ненормований робочий день, відбувається ізоляція від соціальних зв'язків та контактів з рідними та знайомими. Як наслідок, діти не отримують за свою працю обіцяної винагороди

чи отримують оплату за свою працю тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

Міжнародні експерти зауважують, що є випадки усиновлення дітей з метою подальшого продажу чи експлуатації дітей. Проте відслідкувати такі випадки важко, оскільки в нашій державі гарантується та забезпечується таємниця усиновлення.

Слід звернути увагу, й на такий чинник, як відсутність у вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, навичок самостійного життя, що є серйозною та нагальною проблемою, яка ускладнює процес їх інтеграції у суспільне середовище та може бути наслідком збільшення ризику стати жертвою торгівлі людьми.

Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку, так і з різних причин. Торгівля дітьми є лише складовою частиною феномена торгівлі людьми. Торгівля людьми – це глобальна проблема, яка торкається кожного, і з якою потрібно боротися усіма силами.

У Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми попит називається однією з засадничих причин торгівлі людьми [2].

До чинників, що сприяють виникненню та поширенню явища торгівлі людьми в Україні, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, слід виокремити наступні чинники:

- економічні: низький рівень заробітних плат, високий рівень безробіття, попит з боку насильників над дітьми.

- політичні: не сформованість профілактичної політики, низький рівень контролю за виконанням існуючих норм законодавства, корупція.

- психологічні: зниження самозахисту, готовність до ризикованої поведінки, вікові психологічні особливості розвитку дитини, знижена здатність усвідомлення ризику та власного захисту, залежність від дорослих, нездатність адекватно оцінити наслідки своїх дій.

- правові: посилення загальної криміналізації суспільства, невідповідність чи недотримання існуючих норм законодавства.

- соціальні: гендерна дискримінація; порушення прав дитини, зокрема, насильство та жорстоке поводження, експлуатація; недостатня соціальна захищеність; наркотична чи алкогольна залежність законних представників.

– складна політична ситуація та збройний конфлікт на сході України.

– соціально-педагогічні: низький рівень правової культури, недостатній рівень обізнаності з проблемою та її можливими наслідками, відсутність сприйняття суспільством проблеми торгівлі дітьми, неготовність педагогічних працівників навчальних закладів до здійснення профілактичної роботи щодо торгівлі дітьми, недосконалість взаємодії між різними суб'єктами профілактики торгівлі людьми, зокрема дітьми.

– збільшення доступу дітей до мережі Інтернет, який в більшості випадків не контролюється законними представниками.

З метою впливу на чинники, що детермінують таке негативне явище, як торгівля людьми і попереджають розвиток проблеми, пов'язаної з торгівлею дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно проводити профілактичні заходи. Насамперед, це має бути загальна профілактика населення, яка передбачає підвищення рівня поінформованості суспільства про небезпечні ситуації, в яких можуть опинитися потенційні жертви торгівлі дітьми та їх безпечну поведінку. Загальна профілактика населення має включати групову профілактичну роботу (тренінги, дискусії, відеолекторії, семінари тощо) та індивідуальну роботу з означеною категорією дітей, яка становить групу ризику, їх законних представників, готовності звертатися у разі потрапляння або ризику потрапляння у торгівлю людьми до органів державної влади та громадських організацій за захистом своїх прав, формування у них навичок самодопомоги.

Слід звернути увагу, на дітей та їх законних представників, які вже постраждали від торгівлі. З метою уникнення повторного потрапляння дітей до торгівлі необхідно виявлення та усунення чинників, які сприяли потраплянню в ситуацію торгівлі дітьми, визначення шляхів самореалізації дитини, сприяння її ресоціалізації, профорієнтація.

Ефективно протидіяти зазначеному явищу можна лише за умов використання системного підходу, координації діяльності усіх заінтересованих сторін – державних та неурядових організацій, органів соціального захисту, міграційних служб тощо до розв'язання проблеми, усвідомлюючи обсяги, джерела фінансування, строки, етапи виконання таких завдань і заходів, як: проведення моніторингу з проблем протидії торгівлі дітьми; включення до освітніх програм питання протидії торгівлі дітьми; друк та розповсюдження

інформаційно-роз'яснювальних матеріалів щодо протидії торгівлі людьми; організація навчання та підвищення кваліфікації фахівців; висвітлення проблеми торгівлі дітьми у засобах масової інформації та засобів захисту, що надаються державою і спеціальними установами постраждалим тощо.

Необхідно підкреслити, що значну роль з профілактики потрапляння дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відіграють: навчальні заклади; служби у справах дітей; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; комітети у справах сім'ї, дітей та молоді; центри зайнятості; територіальні підрозділи МВС України; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; громадські та міжнародні організації та ін.

Головними завданнями навчально-виховних заходів із вищезазначеного негативного явища повинно бути підвищення загального рівня правової свідомості дітей та молоді, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, рівня обізнаності з проблем порушення прав людини, вивчення моделей безпечної поведінки, виховання поваги до прав та основних свобод людини, толерантне ставлення до потерпілих від торгівлі.

Отже, профілактика торгівлі дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, повинна включати систему заходів, спрямовану на виявлення і попередження торгівлі означеної категорії дітей шляхом забезпечення оптимальних умов для протидії торгівлі дітьми, що сприяють мінімізації та подоланню руйнівного впливу на особистість чинників торгівлі людьми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон України «Про протидію торгівлю людьми» від 20 вересня 2011 року № 3739-VI// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>. (Дата звернення 29.11.2021).
2. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 21 вересня 2010 року № 2530-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text. (Дата звернення 29.11.2021).
3. Міжнародна організація з міграції. Режим доступу: <https://iom.org.ua/ua>. (Дата звернення 29.11.2021).

А.Ю. Трембовецька,
здобувачка освітнього ступеня бакалавра права
(м. Хмельницький)

Ю.С. Петлюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

СИСТЕМА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Одним із векторів запобігання та протидії корупції у світовій практиці є створення спеціальних антикорупційних інституцій, діяльність яких спрямована на активну боротьбу з цим негативним явищем. Як відомо, ст. 36 Конвенції ООН проти корупції передбачається зобов'язання держав-учасниць цієї конвенції забезпечити:

1) існування органу або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних засобів;

2) надання такому органу або особам необхідну самостійність для того, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції без неналежного впливу;

3) достатню кваліфікацію та ресурси для співробітників такого органу» [1].

Так само у ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 1999 р. (ратифіковано Законом України від 18.10.2006 р.) зазначено, що «кожна сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі із корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невинновданого тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи сторони. Сторони забезпечуватимуть персоналу таких органів фінансові ресурси та підготовку, достатні для виконання його завдань» [2].

Узагальнення міжнародного досвіду створення та діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, на думку О. Новікова, вказує на низку переваг і недоліків від створення окремого антикорупційного органу. До позитивів, зокрема, належить:

1) можливість досягнення високого ступеню спеціалізації та професіоналізму;

2) можливість позбавлення можливості неправомірних впливів (зокрема корупційних) на такий орган завдяки високій автономності його діяльності;

3) високий рівень громадської довіри;

4) нова інституція має можливість почати все з чистого аркуша паперу, що дуже складно у випадку з існуючими правоохоронними органами через корупцію тощо.

Найбільшими недоліками вважаються:

1) підвищені адміністративні витрати;

2) наявність ізолюваності та певних бар'єрів у взаємодії з іншими правоохоронними органами;

3) зниження авторитету інших органів, що не належать до структури антикорупційного агентства [3, с. 80].

Однак створення спеціалізованого антикорупційного органу, як вказує науковець, є «доцільним і виправданим у тих країнах, де корупція є настільки поширеною, що чинну систему правоохоронних органів неможливо адаптувати для впровадження необхідних антикорупційних реформ».

Як зазначають фахівці ОЕСР, огляд діяльності спеціалізованих антикорупційних органів показує більше невдалий, ніж успішних прикладів. Узагальнення такого негативного досвіду вказує на «сім причин невдач у діяльності антикорупційних інституцій, зокрема:

1) політичні чинники – відсутність реальної політичної волі;

2) економічні чинники – зарегульованість економіки, непрозорість податкової системи, недофінансування;

3) недоліки державного управління – розбалансованість системи державного управління;

4) недоліки правової системи – слабка судова система, недостатньо виписаний у законодавстві правовий статус антикорупційного органу;

5) помилки організаційної структури – калькування структури без урахування місцевої специфіки, порушення балансу між превентивною, правоохоронною, просвітницькою та аналітичною функціями;

6) невідповідність реальних результатів діяльності прогнозованим та очікуваним, що створює викривлену картину антикорупції;

7) низька суспільна довіра – лише професіоналізм, відкритість та взаємодія з інститутами громадянського суспільства

може забезпечити високий рівень суспільної довіри, а відтак запобігти надмірному політичному тиску» [3, с. 81].

Міжнародні стандарти визначають необхідність утворення спеціалізованих антикорупційних інституцій, а також забезпечення основних мінімально необхідних спеціальних властивостей для їх функціонування. Такими властивостями є: незалежність і автономія, наявність спеціально підготовлених і кваліфікованих співробітників, забезпечення адекватними повноваженнями і ресурсами. Разом з цим, міжнародні стандарти не передбачають ні порядку створення та організації роботи спеціалізованого антикорупційного органу ні якоїсь однієї максимально ефективної або універсальної моделі такого органу. З цієї точки зору, можна сказати, що положення міжнародного права, які стосуються інституційної бази у сфері запобігання та викорінення корупції, виписані набагато менш докладно і чітко, ніж, наприклад, положення, що стосуються складів корупційних правопорушень, таких як давання і отримання хабаря або правопорушення, пов'язані з торгівлею впливом або зловживанням посадовим становищем [4, с. 38].

У Висновках та рекомендаціях I Конференції органів, що спеціалізуються на боротьбі з корупцією [5, с.142], учасники висловили спільну думку, зокрема, що корупція – це явище, запобігання, розслідування й судове переслідування щодо якого необхідно здійснювати на усіх рівнях, використовуючи спеціальні знання й навички в різних сферах (право, фінанси, економіка, бухгалтерський облік, цивільне будівництво тощо). Тому кожній державі треба мати достатню кількість забезпечених відповідними матеріальними ресурсами фахівців з питань боротьби з корупцією. Спеціалізація може бути різною, зокрема спеціалізація окремих працівників поліції, суддів, прокурорів і адміністраторів або органів чи підрозділів, яким доручають вести боротьбу з корупцією (на кількох напрямках). Проте видається недоцільним зосереджувати боротьбу з корупцією в одному органі. Повноваження спеціалізованих відділень або персоналу мають бути відносно широкі включаючи право доступу до всієї тієї інформації й матеріалів, які можуть становити інтерес для боротьби з корупцією, та захищені від будь-якого політичного, економічного чи персонального тиску.

У забезпеченні відповідного рівня незалежності антикорупційної органу головну роль відіграє «структурна організація його діяльності, юридична визначеність статусу і

повноважень його відділів чи управлінь, самостійність у прийнятті рішень посадовими особами. Складовими механізми запобігання неправомірному втручання у діяльність спеціального антикорупційного органу є прозора процедура призначення і звільнення керівника такого органу, ефективна кадрова політика інституції, а також наявність системи внутрішньої безпеки. Однак, незважаючи на незалежність, антикорупційний орган лишається підзвітний у своїй діяльності органам законодавчої та виконавчої влади, забезпечує доступ до інформації щодо результатів роботи, координаційну та міжвідомчу взаємодію, співпрацю з громадянським суспільством» [6].

Модель спеціального антикорупційного органу залежить від особливостей конкретної держави, законодавства, економіки і передбачає створення окремого спеціалізованого органу чи виділення спеціальних відділів у межах вже існуючих правоохоронних органів. Міжнародний досвід свідчить, що у країнах – членах Організації економічного співробітництва та розвитку це завдання вирішується шляхом призначення відповідних посадових осіб у вже існуючих державних установах правоохоронних органів. Однак для країн, що розвиваються, характерним є створення самостійних спеціалізованих органів з протидії корупції. Така тенденція зумовлена насамперед дуже високим рівнем корупції у правоохоронних органах [7].

Очевидно, що «антикорупційних судів у «чистому» вигляді не існує в жодній європейській державі. Як у Хорватії та Словаччині, так і в Болгарії на них покладається розгляд ще деяких категорій справ. Зокрема, щодо організованої злочинності, торгівлі людьми, тероризму тощо. Розповсюдженим є досвід набору суддів *ad hoc* з числа науковців, які, виконавши судові повноваження, повертаються до попередньої роботи. З огляду на те, що в Україні, якщо не буде внесено змін до законодавства, Вищий антикорупційний суд розглядатиме досить невелику кількість справ, можливо було б перейняти таку практику. Це певною мірою допомогло б зменшити навантаження на бюджет країни і дало б змогу залучити до розгляду справ висококваліфікованих спеціалістів [8, с. 334].

У публікації ОЕСР «Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей» (2007 р.), спеціалізація є необхідною умовою ефективної боротьби проти корупції. Автори зазначеної публікації виділяють три основні моделі спеціалізованих

антикорупційних інституцій, залежно від їх основних функцій, зокрема:

1) багатоцільові органи, які мають повноваження правоохоронних органів, а також здійснюють превентивні функції;

2) спеціалізовані служби, управління та/або відділи з боротьби проти корупції у системі правоохоронних органів;

3) уніфіковані інституції із запобігання корупції, розроблення політики, координації [9, с. 18–19]. До того ж, як зазначає О. Новіков, перша модель є найбільш широко спеціалізованою та незалежною, об'єднуючи в собі комплекс функцій – превентивну, репресивну та освітню, а відтак і ефективною. Інституції, що належать до другої моделі, є менш незалежними, менш самостійними та вужче спеціалізованими. Третя модель має найбільшу різноманітність форм, такі інституції функціонують, як правило, на рівні окремих служб чи органів, відповідальних за окремих напрямків у протидії корупції [3, с. 81].

Одні країни не створюють спеціалізованих органів державної влади щодо запобігання й боротьби з корупцією, інші країни – функції з запобігання та боротьби з корупцією делегують поліції або прокуратурі, є і такі країни які створюють спеціальні інституції щодо запобігання та боротьби з корупцією. Серед країн, які створили спеціальні інституції з запобігання корупції та координування політики є Франція та Словенія. Слід зазначити, що ефективність державної антикорупційної політики залежить від наступних чинників:

по-перше, системності формування та розвитку заходів запобігання та боротьби з корупцією;

по-друге, професіоналізму кадрів, які працюють в системі формування та реалізації державної антикорупційної політики;

по-третє, незалежності прийняття рішень щодо корупційних правопорушень;

по-четверте, політичної волі керівництва держави подолати корупційні прояви в органах державної влади;

по-п'яте, системних дій антикорупційних органів, спрямованих на розслідування та покарання корупційного правопорушення [10, с. 81].

Перші спеціалізовані антикорупційні органи «з'явилися задовго до створення комісій в Сінгапурі та Гонконзі відповідно у 1950-х та 1970-х рр. Але саме ці інституції асоціюються сьогодні зі

способом ефективного, незалежного багатоцільового органу з боротьби проти корупції. Однак, у світі існує велика кількість інших типів антикорупційних органів. Питання корупції привернуло увагу міжнародної спільноти наприкінці 1990-х років і супроводжувалося гучними дебатами стосовно ролі спеціалізованих антикорупційних інституцій. Цей процес був тісно пов'язаний із процесом демократизації і переходу до ринкової економіки в різних частинах світу, у тому числі Східній Європі, Латинській Америці та Африці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 26.11. 2021).
2. Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 27.11. 2021).
3. Новіков О. Світовий досвід створення та діяльності спеціалізованих антикорупційних органів. Ефективність державного управління : збірник наукових праць. 2015. Вип. 43. С. 79–82.
4. Теоретико-правові засади протидії корупції: науково-аналітична доповідь / Керів. автор. колект. В. Ф. Дейнека. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с.
5. Пархоменко-Кучевіл О. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2019. 308 с.
6. Організаційно-правові засади створення та діяльності спеціальних антикорупційних органів. URL:[#58](https://pidru4niki.com/84/pravo/organizatsiyyo-pravovi_zasadi_stvorenniya_diyalnosti_spetsialnih_organiv) (дата звернення: 28.11.2021).
7. Поняття та ознаки спеціального антикорупційного органу. URL: [#58](https://pidru4niki.com/84689/pravo/ponyattya_oznaki_spetsialnogo_organurganu) (дата звернення: 28.11.2021).
8. Коломієць Н. А. Проблемні питання створення та функціонування спеціалізованого антикорупційного суду в Україні крізь призму світового досвіду. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 331–337.

9. Спеціалізовані інституції у боротьбі проти корупції: огляд моделей. Організація економічного співробітництва і розвитку. Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії. Paris: OECD Publications, 2007. 131 с.

10. Аюб К. Формування та розвиток антикорупційних органів в європейських країнах: досвід для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 3. С. 81–84.

А. А. Якименко,
старший викладач
(м. Хмельницький)

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. Постановка проблеми. Україна на сучасному етапі державного розвитку прагне стати повноцінним членом європейського співтовариства, а тому усі сфери державного управління повинні чітко відповідати стандартам європейського суспільства. Питання розвитку електронного урядування набуває значної ваги в умовах використання цифрових технологій у різних сферах суспільних відносинах, запровадження різноманітних електронних платежів, електронних баз даних тощо. І саме тому, дана сфера розвитку публічного управління є тим сегментом, що вкрай потребує сучасних публічних підходів і шляхів розвитку. Ця проблема є досить актуальною особливо у сучасних реаліях, тому вимагає великої уваги, координації зусиль усіх органів державного управління.

Актуальність дослідження. Актуальність теми зумовлена також тим, що комплексних досліджень, присвячених проблематиці розвитку електронного урядування в умовах складних економічних та публічних трансформацій в науці недостатньо. Поза увагою більшості дослідників залишається системний підхід до особливостей змісту електронного урядування в контексті державного управління та його нормативно-правове регулювання; необхідністю використання досягнень широкого кола наукових концепцій, які б дали можливість сформулювати всебічне уявлення про це складне явище. Більшість наукових розробок, що досліджують проблематику розвитку електронного урядування в контексті

державного управління спираються на сталі інституційні механізми, які на сучасному етапі розвитку держави та суспільства не відповідають потребам.

Зв'язок роботи з важливими науковими чи практичними завданнями. На сьогодні пріоритетними стають дослідження реалізації норм, що регулюють розвиток електронного урядування, адже люди мають отримувати необхідну інформаційну підтримку в процесі життєдіяльності, набуття освіти, організації діяльності та суспільному житті. Це являється актуальним юридичним, педагогічним та науково-практичним завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронне урядування та шляхи його розвитку в діяльності органів державної влади є предметом дослідження фахівців як у сфері публічного управління, так і в різних галузях національного права. Проблеми забезпечення розвитку електронного урядування в контексті публічного управління досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, науковці, практики, як: М. І. Арич, О. А. Баранов, А. А. Барікова, О. Д. Базенко, О. В. Вакун, Л. Гапєєв, Н. В. Грицяк, Г. І. Жекало, М. Я. Заяць, Т. Забейворота, Є. Калішенко, Т. Камінська, Ю. А. Кірпи́чников, І. В. Костенко, О. Б. Кукарін, О. Мазур, В. Я. Малиновський, Н. М. Мариняк, В. В. Марченко, Н. С. Ручинська, А. І. Семенченко, Ю. Соломко, Д. Спасібов, С. А. Чукут та інші.

Окрім того, в Україні ще не прийняті підзаконні, відомчі, локальні нормативно-правові акти, які б у повній мірі регулювали здійснення комплексної реалізації норм, що регулюють розвиток електронного урядування.

Саме тому метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо впровадження електронного урядування в діяльність органів державної влади з використанням передового зарубіжного досвіду.

Результати дослідження. Без розвитку електронного урядування не можливо уявити прогрес громадянського суспільства і належну динаміку сучасного розвитку управлінських процесів. Розвиток електронного управління має важливе значення в забезпеченні діяльності органів державного управління. Роль електронного урядування зростатиме і надалі разом із збільшенням ролі комунікаційних технологій.

В умовах сучасного розвитку електронного урядування, на початку XXI ст., у світі виникло поняття «електронне урядування», E-government. Українська держава отримала у спадок архаїчний

механізм управління, проте не залишилась осторонь такої світової тенденції.

Починаючи з 2001 року Організація Об'єднаних Націй публікує звіт, який стосується розвитку електронного урядування у різних країнах світу. Останнім таким звітом є звіт «United Nations e-Government Survey 2020».

Зазначимо, що світовий досвід побудови електронного урядування в різних країнах розглядається в контексті трьох основних моделей, що отримали практичне втілення в Америці, Європі та Азії: англо-американської (США, Канада, Велика Британія); континентально-європейської (більшість країн Європи), та азійської (Сінгапур, Південна Корея, Японія).

Проаналізуємо вказані моделі розвитку електронного урядування у зарубіжному досвіді.

Розглянемо передових представників англо-американської моделі. Так, у США головний акцент зроблено на розвиток інформаційних технологій, які дають можливість забезпечити комплексне обслуговування та забезпечити інформацією громадян відносно питань державного управління. Чітко прослідковується тенденція переходу від бюрократичної моделі взаємовідносин влади та громадян до «сервісної влади», в якій система електронного урядування слугує громадянам, надає публічні послуги та підзвітна їм. У цілому діяльність американської адміністрації провадиться під лозунгом більшої відкритості, прозорості та відповідальності перед громадянами. Хоча після терористичних атак на США 11 вересня 2001 р. політика уряду щодо відкритості зазнала значних змін.

Органи державної влади та управління США при створенні системи електронного урядування, зробили акцент на створенні інформаційної інфраструктури. Такий підхід дає змогу здійснити перехід від бюрократичної моделі управління до моделі управління, що спрямована на забезпечення різних суб'єктів необхідною інформацією та надання їм необхідних послуг. Аналогічна тенденція прослідковується і в Україні [1, с. 507].

Сполучені Штати Америки «мають значний досвід активної інформаційної політики в державному секторі. У 1966 р. набрав чинності Акт про свободу інформації. У 1996 р. він був доповнений Актом електронної свободи інформації, який гарантує доступ громадськості до федеральної урядової інформації електронними засобами.

Були створені послуги Служби визначення місцезнаходження урядової інформації, щоб забезпечити доступ до федеральної інформації шляхом визначення відповідного джерела для користувачів, описуючи наявну інформацію та допомагаючи в забезпеченні доступу (<http://www.gils.net/>).

У цьому неминуче проявляється діалектичне протиріччя, коли держава має поєднувати функцію публічного керівника розвитку усього суспільства з функцією однієї із сторін соціального контракту на засадах партнерського рівноправ'я з іншими акторами, такими як бізнес та громадянське суспільство. Зрозуміло, що ця партнерська рівність є як раз одним з тих чинників, що дає підстави для оцінювання легітимності врядування, відповідності інтересам розвитку суспільства та ефективності діяльності державного сектору» [2, с. 155].

Стосовно діяльності електронного урядування у Великій Британії, то вона зафіксована в програмі під назвою «Електронні громадяни, електронний бізнес, електронний уряд. Стратегічна концепція обслуговування суспільства в інформаційну добу».

Отже, для державних органів управління Великої Британії головною метою є зменшення обов'язків державних службовців стосовно виконання процедур при інтерактивній взаємодії з громадським суспільством.

Аналізуючи індекс розвитку електронного урядування в Австралії, вкажемо, що ця країна поступається за рейтингом через недостатню обізнаність громадян, а також недостатнє користування громадянами електронними послугами. Більшість позицій індексу розвитку електронного урядування Австралія втратила через низьку кількість ліній доступу до мережі Інтернет.

Фактично ж «за попередньою оцінкою спеціалістів Організації Об'єднаних Націй, у 2020 р. Австралія посідає друге місце в світі за індексом участі в електронному урядуванні, лідером якого є Південна Корея.

Австралія, як і Канада, почала розвивати елементи електронного урядування та системи, спрямовані на його підтримку, з 80-х років XX століття. Спроби об'єднати різні дані (реєстраційні, оціночні, кадастрові та ін.) призвели до створення земельної інформаційної системи (Land Information System), які були першими електронними системами в Австралії та підштовхнули урядові й неурядові організації континенту до роботи в напрямі розвитку електронного урядування. Саме починаючи з цього моменту

австралійські урядові організації розробляють та впроваджують свої веб-представництва.

У 1997 р. прем'єр-міністр Австралії Джон Говард оголосив про нову політику розвитку австралійської економіки, в якій метою державних установ Австралії відзначив розвиток он-лайн послуг, що мають надаватися цими державними органами вже до 2001 р» [2, с. 9].

У 2000 р. була прийнята державна стратегія електронного урядування (The Government Online Strategy). Починаючи з 2004 р. відповідальність за розвиток та надання послуг електронного урядування передано спеціальному міністру та сформованому у 2004 р. державному агентству з інформаційного управління (Australian Government Information Management Office /AGIMO - <http://www.finance.gov.au/agimo/index.html>), яке стало частиною Державного департаменту з фінансів та дерегулювання.

Розроблено та впроваджено єдиний сайт електронних послуг австралійської влади (<http://australia.gov.au/>), який і сьогодні розвивається, наповнюється державними послугами та посиланнями на різноманітні супутні послуги. Зазначений сайт з часом має стати основою для пошуку будь-якої державної електронної послуги.

Заслугує на увагу досвід нормативного врегулювання розвитку електронного урядування в Австралії.

Послуги електронного урядування в Австралії надаються на трьох рівнях: федеральному (загальнодержавному), рівні штату та місцевому. Але більшість послуг пронизують усі ці рівні, від найнижчого до найвищого, дозволяючи громадянину отримати необхідну послугу незалежно від того, з якого рівня він зробив запит [2, с. 22].

Азійська модель електронного урядування «враховує особливості специфічного стилю управління, тип корпоративної культури та багаторівневу систему публічного управління, що базується на суворій ієрархії. В цій моделі основні зусилля спрямовані на впровадження сучасних технологій у сферу освіти та культури, а також широким доступом населення до інформаційних ресурсів» [3, с. 32].

Після того, як у вересні 1993 р. вперше в світі в офіційних документах у США з'явився термін «електронне урядування» (сторінка 112 доповіді для уряду щодо реформи адміністрації Клінтона – «створення уряду, який працює краще без бюрократії на результаті»), у відповідь в Кореї під патронатом міністерства

інформації і комунікації став розроблятися план створення основи для інформаційної супермагістралі.

Республіка Корея являється однією з країн, що найбільш динамічно розвивається, а також є важливим економічним центром Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Останнє десятиліття в історії Кореї стало періодом досить значних структурних перетворень і модернізації економіки, пов'язаних з переходом до постіндустріальної інноваційної парадигми.

Знання та інновації як такі виступали несучою конструкцією і базовою умовою промислового розвитку Кореї. Вони стали основою для генерування в національній економіці здатності до використання зарубіжних технологій на початковій стадії індустріалізації (1950-ті роки), подальшого переходу на більш технологічно складні ланки, ланцюжка доданої вартості (1960-ті рр.), експансії в капіталомісткій галузі (1970-ті рр.), експорту високоякісної електроніки і електротехніки (1980-ті рр.). Це супроводжувалося зміцненням позицій на зовнішніх ринках збуту, а також освоєнням виробництва власних засобів виробництва у відповідних сферах.

Для того щоб реформувати уряд, зробити його якомога ефективнішим, більш продуктивним і демократичним, було прийнято рішення використовувати інноваційні проекти із залученням інформаційно-комунікативних технологій, що стало базою для створення «П'ятирічної стратегії інформатизації державного управління».

Рішення про створення «Національної магістралі комп'ютерної мережі» і такі нормативно-правові акти, як Закон «Про захист комп'ютерних програм», Закон «Про створення і використання комп'ютерної мережі» (1986 рік) – забезпечили можливість створення необхідної інфраструктури для реалізації моделі електронного урядування. Ці зусилля дали змогу реалізовувати проект створення комп'ютерних мереж для державного сектору.

Відповідно до плану «Національної магістралі комп'ютерної мережі» почали створюватись п'ять комп'ютерних мереж: управління фінансами, освіти і науки, безпеки та оборони.

«Кібер-Корея XXI століття», базуючись на попередній, і забезпечила практичне втілення концепції становлення Південної Кореї як економіки, заснованої на знаннях. На базі «Кібер-Корея XXI століття» здійснювалася координація процесів розробки, поширення

та використання інформаційних технологій на загальнонаціональному рівні.

На цей час у Кореї для зручного та швидкого пошуку необхідної інформації чи отримання певної електронної послуги створено веб-портал Korea E-government, який інтегрував у собі всю необхідну для громадянина інформацію про різні органи державної влади, які до цього були розміщені на різних сайтах відповідних установ. Крім того, на порталі створений так званий єдиний «сервісний стіл», у межах якого можна отримати необхідну електронну державну послугу. Цей портал є інтерактивним і має три основних розділи які включають послуги «Для громадян», «Для бізнесу», «Для державних службовців».

Національна програма інформатизації під назвою «Стрибок тигра» була запропонована в 1996 році Тоомасом Гендріком Ілвесом.

Заслугує уваги досвід розвитку електронного урядування і в Сінгапурі. Так, уся урядова інформація і всі урядові послуги сьогодні об'єднані під одним Сінгапурським урядовим порталом, який був створений у 1995 році (<http://www.gov.sg>). Цей портал перебуває в адмініструванні Національного маркетингового відділу Міністерства інформації, комунікації та мистецтв.

Gov.sg портал є платформою електронного повідомлення уряду Сінгапуру. Цей портал разом з трьома іншими порталами - Громадянам і Резидентам, Бізнесу і Нерезидентам – утворюють уряд Сінгапуру Online (SGOL).

Портал служить зручним шлюзом громадянам для того, щоб мати можливість знайти інформацію про Сінгапурський уряд, а саме: новини і статті, інформаційні ресурси, електронні послуги, події і контактну інформацію. Головна сторінка подає стільки важливої інформації, скільки можливо без перевантаження відвідувачів.

Сінгапур був першою у світі, яка мала загальнонаціональну широкосмугову мережу Інтернет. Ця мережа охоплює 99% в країні і легкодоступна в школах, офісах, житлових будинках і громадських бібліотеках. У 2009 р. були проведені дослідження Університетом Васеда електронного уряду Сінгапуру, які показали, що він випереджає 33 країни, включаючи Сполучені Штати Америки і Швецію.

Континентально-європейська модель характеризується:

- наявністю наддержавних структур (Європарламент, Єврокомісія, Європейський суд), рекомендації яких є обов'язковими для всіх країн ЄС;

- високим ступенем інтеграції європейських країн та народів;
- чітким законодавством, що регламентує інформаційні відносини в європейському інформаційному просторі.

Управління та діяльність органів влади та наднаціональних структур в цій моделі спрямовані, насамперед, на потреби громадян – користувачів інформаційних систем та мереж (доступ до публічної інформації, оперативне отримання якісних публічних послуг, участь у формуванні державної політики). Цей тип управління дає можливість споживачеві (фізичній чи юридичній особі) отримувати урядову інформацію в режимі реального часу та успішно здійснювати свою діяльність, використовуючи систему електронного голосування чи сервісні послуги уряду [3, с. 21].

Великої уваги заслуговує досвід Естонії. Адже у 1991 році ми мали майже однакові стартові можливості.

«E-Estonia» – це термін, який часто вживають для опису Естонії, як однієї з найбільш передових держав світу, які використовують електронне урядування. Це відбулось завдяки міжурядовому партнерству цієї країни – активним сектором у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, і застосуванням передового технологічного досвіду [4].

Швидкий розвиток цифрового суспільства в Естонії відбувався завдяки застосуванню захищених систем обміну даними і розвитку електронної ідентифікації – eID, що зумовило функціонування наступних електронних послуг: «e-Banking» (1996), «e-Tax Board» (2000), «e-Cabinet» (2000), «m-Parking» (2000), «e-Geoportal» (2001), «e-School» (2003), «e-Ticket» (2004), «e-Police» (2005), «e-Notary» (2006), «e-Business» (2007), «e-Health» (2008), «e-Prescription» (2010), «e-Residency» (2014) [5].

Як Естонії вдалося запровадити ці електронні послуги? По-перше, це відбулося завдяки системі «X-Road», що забезпечує обмін даними між громадянами, особами, що проживають в Естонії, державними відомствами та приватними компаніями. Всі сторони надають інформацію, яка потрібна для надання особам сервісів якими вони можуть користуватися за допомогою електронного паспорта (продати автомобіль, переглянути історію захворювань, заповнити податкову декларацію). По-друге, в Естонії цифрові підписи і аутентифікація юридично еквівалентні рукописному

підпису. eID забезпечує надання всіх електронних послуг, гарантує високий рівень безпеки і цілісності даних. У даний час eID активно використовує понад 60 % естонців без жодного інциденту з порушенням безпеки з моменту його впровадження у 2002 р.

У 2014 р. уряд Естонії впровадив «E-residency» (електронне резидентство). Це транснаціональна цифрова ідентичність, яка може бути надана громадянам інших держав, які зацікавлені в управлінні бізнесом в Інтернеті незалежно від місця знаходження. Дана цифрова ідентичність надає будь-якій особі доступ до онлайн-сервісів, які функціонують в Естонії, а також можливість у приватному секторі швидко та зручно укласти угоди з використанням цифрових підписів. Уряд Естонії як надавач електронних адміністративних послуг забезпечує ідентифікацію, аутентифікацію і перевірку електронного резидента і його підпису на документах. Основна концепція електронного резидентства – надати будь-якій людині у світі можливість подати заявку на отримання надійного цифрового резидентства в Естонії, практично не проживаючи на її території.

Що стосується імміграційного законодавства, то «E-residency» не змінює фактичне проживання, громадянство або право в'їзду в Естонію чи у країни Європейського Союзу. Це не віза або дозвіл на проживання. Однак, на початку 2017 р., для полегшення програми електронного резидентства було внесено певні зміни в імміграційне законодавство Естонії. Мета поправок полягає в полегшенні і спрощенні тимчасового перебування, проживання в Естонії. Ці поправки змінюють імміграційні правила для підприємців-початківців, стартаперів та інвесторів, які приїжджають до Естонії [6].

У 2017 р. Естонія передала Державному агентству з питань електронного урядування України права на впровадження «X-Road» у систему електронного урядування в Україні. Використання цієї системи в Україні, сприятиме у проведенні глобального реінденірингу всіх адміністративних процесів країни і де-факто держави. Система стане головним інструментом реформ у багатьох сферах життя, адже сьогодні в державі тисячі адміністративних процесів неефективні, зарегульовані, відбуваються в основному на папері, вимагають багато ресурсів, створюють чимало незручностей для громадян. Система «X-Road» дозволить змінити старі неефективні процеси новими, якісними процесами, які будуть базуватися на ІТ [5].

Розвиток електронної демократії в нашій країні може сприяти знищенню або максимального зниженню корупції. Люди зможуть куди більш просто, швидко і дешево отримувати державні послуги, оминаючи бюрократичну систему.

Отже, говорячи про електронну демократію, не можна не згадати перші в Європі електронні вибори, що пройшли у лютому-березні 2007 р. в Естонії. Це були парламентські вибори, і 30 275 громадян проголосували через Інтернет, не виходячи з домівок [7, с. 39].

Дослідження практики розвитку електронного урядування залишається актуальними у світі. Також існують і різні підходи, «а саме:

впровадження е-урядування у державних і комерційних структурах через теоретичну (висвітлення позитивного поступу реформ е-урядування в різних інститутах суспільства) та практичну площини (інновації, заохочування громадськості, економія бюджетних коштів у виконавчих органах, державно-приватне партнерство, прозорість адміністративних процесів і процедур);

надання послуг громадянам як основна діяльність органів публічного управління з використанням оптоволоконних каналів зв'язку, соціальних мереж і мобільних технологій. Головний показник успіху – це задоволені громадяни» [8, с. 153].

Не лише в Україні, а й у різних інших державах залишається низка перешкод, і для подолання їх потрібно розробляти сучасні адекватні підходи та відповідну політику розвитку електронного урядування.

Урахування успішних світових практик постає вимогою сьогодення до публічної служби України для упровадження та використання інструментів електронного урядування в органах публічного управління. На сьогоднішній день пріоритетами у сфері впровадження інформаційних технологій в органах публічного управління стали електронні послуги; відкриті дані; взаємодія реєстрів; системи електронної взаємодії та електронного документообігу, інтегрована система електронної ідентифікації; єдина система електронних петицій.

Висновки. Узагальнюючи аналіз сучасного міжнародного досвіду, визначимо наступні заходи розвитку електронного урядування, які є актуальними у світі й корисними для нашої держави:

- 1) розвиток технологій хмарних обчислень;

- 2) існування урядового порталу адміністративних послуг;
- 3) постійна діюча система державних засідань;
- 4) відкриті держані дані та мобільні додатки;
- 5) ідентифікація особи через розвиток онлайн-режимів;
- 6) блокчейн в інформаційних мережах електронного урядування;
- 7) навчання з питань тематики та безпеки серед державних службовців шляхом включення у навчальний план курсів з кіберграмотності;
- 8) розроблення системи «цифрове робоче місце»;
- 9) залучення громадянського суспільства до взаємодії з державою через соціальні мережі.

Таким чином, України повинна здійснити прорив у галузі розвитку електронного врядування в державному управлінні, використавши найкращі передові світові досягнення у побудові своєї національної моделі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шляхи підвищення оперативності електронного документообігу на основі стандартів організації обміну інформацією між штабами НАТО / [Кірпічников Ю. А., Кондратенко Ю. В., Руденська Г. В., Васюхно С. І.]. – Режим доступу : <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/123253>.
2. Крамаренко А. О. Моделі е-урядування в країнах ЄС : можливості та доцільність імплементації в Україні. Інновації в управлінні публічним сектором економіки. Науковий інтернет-портал. – Режим доступу : <https://conferencekneu.wordpress.com/2017/04/20>.
3. Електронне урядування : підручник / А. І. Семенченко, Н. В. Грицяк, О. Б. Кукарін та ін. ; за заг. ред. проф. Н.В. Грицяк, А.І. Семенченка. – Київ : НАДУ. – 2016. –128 с.
4. A Digital Agenda for Europe (COM(2010)0245): adopted by European Commission 26.08.2010. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CEL_EX:52010DC0245R\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CEL_EX:52010DC0245R(01)&from=EN) (дата звернення: 03.07.2019).
5. Лахижа М. І. Диджиталізація в Україні : поняття, проблеми, перспективи та завдання публічного управління // Науковий вісник: Державне управління. – 2020. – № 2(4) – 398 с.
6. Додаток «Дія» активно використовують 7 млн. українців, - Федоров. – Режим доступу : <https://zaxid.media/news/8287177>.
7. Базенко О. Д., Ручинська Н. С. Впровадження електронного урядування в Україні / О. Д. Базенко, Н. С. Ручинська // Електронне

наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics». – 2019. – №17. – <https://modecon.mnau.edu.ua>. – Режим доступу : [https://doi.org/10.31521/modecon.V17\(2019\)-03](https://doi.org/10.31521/modecon.V17(2019)-03).

8. Марченко В. В. Електронне урядування в органах виконавчої влади: адміністративно-правові засади : монографія / В. В. Марченко. – Харків : Панов. – 2016. – 444 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Авсієвич Алла Валеріївна – доктор філософії в галузі права, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Андрушко Алла Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент; доцент кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький).

Аріфходжаєва Тетяна Борисівна – кандидат юридичних наук, доцент; доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ).

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент; директор Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький).

Виноград Олександр Васильович - кандидат педагогічних наук, полковник внутрішньої служби, начальник кафедри кінології та спеціальних дисциплін Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Хмельницький).

Гошта Вікторія Юріївна – студентка 3 курсу спеціальності «Право» Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький).

Гудзь Богдан Віталійович - магістрант Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Гуменюк Антоніна Федорівна – кандидат економічних наук, доцент; доцент кафедри економіки, управління та туризму Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Дацюк Олександр Анатолійович - протоієрей, кандидат богослов'я, завідувач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Дейнека Олександр Георгійович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і адміністрування

Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).

Жданкіна Лариса Костянтинівна – кандидат юридичних наук, адвокат, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Карпенко Ангеліна Петрівна – студентка 3 курсу Хмельницького національного університету (м. Хмельницький).

Коваль Дарина Сергіївна – здобувачка освітнього ступеня бакалавра Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Ковальська Поліна Григорівна - старший лейтенант внутрішньої служби; старший викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Хмельницький).

Котик Віталій Вікторович – кандидат економічних наук, доцент; доцент кафедри менеджменту і адміністрування Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).

Котик Валентина Олексіївна - кандидат економічних наук, доцент; доцент кафедри менеджменту і адміністрування Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).

Кравчук Степан Йосипович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Хмельницького національного університету (м. Хмельницький).

Кузик Петро Миколайович – здобувач кафедри публічного адміністрування Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин та соціальних наук ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ).

Лелюк Ілона Олегівна – магістрантка ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом» (м. Київ).

Магас Людмила Миколаївна - старший викладач кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця).

Малінковська Оксана Володимирівна - майор внутрішньої служби, викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Хмельницький).

Мартьянова Руслана Анатоліївна – аспірант Навчально-наукового інституту управління МДУ (Навчально-науковий

інститут управління Маріупольського державного університету) (м. Маріуполь).

Масловський Олександр Вікторович - підполковник внутрішньої служби, старший викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Хмельницький).

Матушкіна Марина Петрівна - магістрантка Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Мельник Никіта Андрійович – здобувач освіти рівня бакалавр Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Михайлов Павло Сергійович – аспірант кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький)

Мушенюк Віктор Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (м. Київ).

Назарук Артем Сергійович - магістрант Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Овчарук Вікторія Русланівна – магістрантка Вінницького інституту МАУП (м. Вінниця).

Осадчук Володимир Олександрович - магістрант Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Охман Ольга Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Перунський Богдан Олегович - магістрант Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Петлюк Юрій Степанович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький)

Пилипюк Олег Миколайович - магістрант Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький)

Підлісна Катерина Вячеславівна – магістрантка ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом (м. Київ).

Плечак Вікторія Олександрівна - здобувачка освітнього ступеня магістра права (м. Київ).

Позднякова Любов Олексіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, бізнесу та управління

персоналом на транспорті Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).

Степанюк Тетяна Олександрівна - магістрантка Вінницького інституту МАУП (м. Вінниця).

Столяренко Оксана Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету (м. Вінниця).

Столяренко Олена Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти і управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (м. Вінниця).

Сторожилова Уляна Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент; доцент кафедри менеджменту і адміністрування Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).

Суліменко Ольга – аспірантка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків).

Тимошук Олександр Іванович - майор внутрішньої служби, старший викладач кафедри кінології та спеціальних дисциплін Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (м. Хмельницький).

Трембовецька Ангеліна Юріївна – здобувачка освітнього рівня бакалавр Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Якименко Андрій Анатолійович – старший викладач, голова циклової комісії з права Хмельницького фахового коледжу Університету «Україна» (м. Хмельницький).

ЗМІСТ

Авсієвич А. В. ДО ПИТАННЯ РОЛІ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ У ВИРІШЕННІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ СПОРІВ...	4
Андрушко А.В. ТРУДОВЕ ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ПРАВО.....	7
Аріфходжасва Т.Б. РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ, ЯК ОСНОВНОГО КУРСУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ.....	11
Бондаренко-Зелінська Н. Л. ДО ПИТАННЯ ПРО ЕФЕКТИВНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	15
Виноград О.В., Масловський О.В. ОСОБИСТА БЕЗПЕКА ЗАСУДЖЕНИХ ПІД ЧАС ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ.....	20
Гошта В.Ю. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВА І МОРАЛІ ЯК РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	24
Гудзь Б.В., Авсієвич А.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	29
Дацюк О.А. РЕЛІГІЙНА СВОБОДА: УКРАЇНСЬКА РЕАЛЬНІСТЬ.....	35
Жданкіна Л.К.	

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ АПАРАТУ СУДІВ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	40
Карпенко А.П. ДО ПИТАННЯ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО.....	47
Коваль Д.С., Петлюк Ю.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ..	53
Ковальська П.Г. ОКРЕМІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	61
Кравчук С.Й. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНОЛОГІЇ «ПРАВА ЛЮДИНИ».....	63
Кузик П.М. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ.....	70
Лелюк І. О., Охман О.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	73
Малінковська О.В., Тимошук О.І. ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	83
Мартъянова Р.А. ПРАВА ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	87
Матушкіна М.П., Охман О.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ	

ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ.....	91
Мельник Н.А., Петлюк Ю.С. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	101
Михайлов П.С. БЕЗПЕКА УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ПРАВОВА ГАРАНТІЯ.....	110
Мушенко В.В. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СЕЛЯН НА САМОУПРАВЛІННЯ.....	113
Назарук А.С., Авсієвич А.В. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМО МАЙНО НОТАРІУСАМИ.....	117
Овчарук В. Р. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ.....	123
Осадчук В.О., Білий Л.Г. ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ В УНІВЕРСАЛЬНИХ АКТАХ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	130
Перунський Б.О., Охман О.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВІЙСЬКОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	140
Петлюк Ю. С. ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.....	149
Пилипюк О.М., Авсієвич А.В.	

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	160
--	-----

Підлісна К.В., Охман О. В.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ З ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	168
---	-----

Плечак В.О., Петлюк Ю.С.

ПОРЯДОК СКЛАДАННЯ НОТАРІУСОМ ПРОЕКТІВ СІМЕЙНИХ ДОГОВОРІВ.....	176
--	-----

Позднякова Л.О., Дейнека О.Г., Котик В.В., Котик В.О.

ОСОБЛИВОСТІ НОВІТНІХ ПІДХОДІВ ДО ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	182
--	-----

Степанюк Т. О.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО АГЕНТСТВА З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ.....	193
---	-----

Столяренко Ол.В., Столяренко Окс. В., Магас Л.М.

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	200
---	-----

Сторожилова У.Л.

ЗАХИСТ ПРАВ І БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	205
---	-----

Суліменко О.М.

ПРОФІЛАКТИКА ПОТРАПЛЯННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ТОРГІВЛЮ ДІТЬМИ.....	209
---	-----

Трембовецька А.Ю., Петлюк Ю.С.

СИСТЕМА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	215
--	-----

Якименко А.А.	
РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	223
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	235
ЗМІСТ.....	239

Наукове видання
Актуальні питання державотворення
та захисту прав людини в Україні

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні:
зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП,
2022. Вип. 11. 244 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори.

Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Технічні редактори
Алла Авсієвич
Валентина Олійник
Художнє оформлення
Валентина Парандій

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї
України

29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А
Тел.: +380382- 63-03-05, 78-94-36 (вн.121)
Ел. адреса: himaup@ukr.net, maupsrs2020@gmail.com;
www.maup.km.ua

Здано в набір 16 лютого 2022 р. Підписано до друку 16 лютого 2022 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 9,9.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 50 прим.